

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
SOCIĀLO PĒTĪJUMU INSTITŪTS

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS

Starptautiskās zinātniskās konferences
*“Eiropas integrācijas sociālā un ekonomiskā dimensija:
problēmas risinājumi, perspektīvas”* materiāli
(2011. gada 3.–5. novembris)

I DAĻA. SOCIOLOĢIJAS AKTUALITĀTES

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY

The materials of the International Scientific Conference
*“Social and Economic Dimension of European
Integration: problems, solutions, perspectives”*
(3rd–5th November, 2011)

PART I. ISSUES OF SOCIOLOGY

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS “SAULE” ~

2012

Apstiprināts DU SZF Sociālo pētījumu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2012. gada 27. aprīlī, protokols Nr. 3.

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences "Eiropas integrācijas sociālā un ekonomiskā dimensija: problēmas, risinājumi, perspektīvas" materiāli. I daļa. Socioloģijas aktualitātes*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2012. 198 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. **V. Meņšikovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskais redaktors
Asoc. prof., Dr. oec. **E. Jermolajeva** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (ekonomika)
Asoc. prof., Dr. iur. **A. Baikovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)
Prof., Dr. hab. paed., Dr. habil. psych **A. Vorobjovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)
Doc., dr. phil. **L. Gorbaceviča** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)
Doc., Dr. oec. **J. Stašāne** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. oec. **M. Kvarchelya** (Ekonomikas institūts, Gruzija)
Prof., Dr. sc. soc. **G. Sokolova** (Socioloģijas institūts, Nacionālā Zinātņu akadēmija, Baltkrievija)
Prof., Dr. sc. soc. **M.J. Schouten** (Koviljas Universitāte, Portugāle)

Recenzenti:

Vadošā pētniece, Dr. oec. **V. Boroņenko** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. habil. sc. soc. **A. Matulionis** (Lietuvas Sociālo pētījumu centrs, Lietuva)
Prof., Dr. sc. soc. **V. Meņšikovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. sc. soc. **S. Partycki** (Ļublinas Katoliskā universitāte, Polija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautiskās zinātniskās konferences (2011. gada 3.–5. novembris) materiāli: augstskolas zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātniskie raksti socioloģijas nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database: / Включён в базу данных:

GESIS SocioGuide <http://www.cee-socialscience.net/journals/index.asp?stock=journals&select=Latvia&slice=1#11474>

ISSN 2255-8853

ISBN 978-9984-14-579-2

© Daugavpils Universitāte, 2012

SATURS

<i>L. Gorbaceviča</i> (Latvija), <i>A. Bešteņa</i> (Latvija) Organizāciju kultūras izmaiņu tendences	5
<i>I. Grumolte</i> (Latvija) Publiskās sfēras un tās aģentu loma Eiropas Savienības integrācijas procesos: iespējas un ierobežojumi	13
<i>A. Ivanovs</i> (Latvija), <i>I. Salmane-Kuļikovska</i> (Latvija), <i>L. Viksna</i> (Latvija) Comparison of the Results of the Health-Related Quality of Life Health Survey (SF-36) in Latvia and European Countries	22
<i>J. Lonska</i> (Latvija), <i>V. Boroņenko</i> (Latvija) Iedzīvotāju apmierinātības ar dzīvi nozīme Latvijas reģionu attīstības mērišanas indikatoros	34
<i>V. Meņšikovs</i> (Latvija) Ilgtspējīgas ekonomiskas attīstības stratifikācijas pamati: problēmas, risinājumi, perspektīvas	41
<i>A. Mozyro</i> (Poland) The Sociology of Entrepreneurship – a New Academic Discipline	49
<i>K. Oborune</i> (Latvija) The Impact of the Erasmus Programme on Fostering European Identity in Latvia	57
<i>Ž. Ozoliņa</i> (Latvija) Latvija Eiropas Savienībā: integrācijas politikas paradigmu maiņa	71
<i>S. Partycki</i> (Poland), <i>K. Filipek</i> (Poland) Network Money in the Conditions of Financial Crisis in the European Union	80
<i>L. Paula</i> (Latvija) Kopienų rīcībspēja lauku attīstības kontekstā	96
<i>I. Salmane-Kuļikovska</i> (Latvija), <i>A. Ivanovs</i> (Latvija) Influence and Interplay of Structure and Agency in Studying Use of Pharmaceuticals by Consumers	103
<i>A. Smagina</i> (Latvija) Development of Conceptual Framework for Assessment of the Organisational Culture and its Application on Educational Institution	112
<i>D. Vasīļevska</i> (Latvija) Augstākās izglītības globalizācija: pretrunas un tendences	122

O. Volkova (Latvija)	
Augstskolas akadēmiskā personāla darba kompetenču modelis: socioloģiskais aspekts	129
A. Бобр (Беларусь), В. Новиков (Беларусь)	
Проблема сохранения идентичности славянской цивилизации в глобализирующемся мире	138
В. Кириенко (Беларусь)	
Исторический опыт литовско-латышско-белорусского межэтнического взаимодействия как фактор интеграционных процессов Беларуси по европейскому вектору	144
М. Колесниченко (Россия)	
Социологическое исследование проблем трудовой миграции в России	153
А. Курочкин (Россия)	
Мультикультурализм и миграционная политика в ЕС: уроки для России	161
Ю.В. Латов (Россия)	
Социологическая компаративистика полицейских служб	171
Н.В. Латова (Россия)	
«Утечка умов» в системе институтов Воспроизводства человеческого капитала современной России	179
Р. Повилайтис (Литва), Д. Шешкаускайте (Литва)	
Здоровье как дименсия стиля жизни жителей провинции	187
Ziņas par autoriem	195

ORGANIZĀCIJU KULTŪRAS IZMAIŅU TENDENCES

Organizāciju kultūras tēma un ar to saistītas problēmas Latvijā vēl joprojām paliek nepietiekoši izpētītas. Notiekošās izmaiņas, kuras noteikti atspoguļojas arī organizāciju kultūrā liek atgriezties pie šīs problēmas, jo kultūras diagnostika ir pirmais solis organizācijas pārmaiņu procesā.

Rakstā, pamatojoties uz 2004., 2008. un 2010. gadā veiktajiem pētījumiem Daugavpils pilsētas un novada organizācijās, tika apskatītas to kultūras izmaiņu tendences. Visās pētāmās organizācijās kultūra ir mainījusies, kas ir iekšējo procesu izmaiņu rezultāts un organizāciju adoptācijas ārējai videi procesu izmaiņu rezultāts.

Atslēgas vārdi: organizāciju (korporatīva) kultūra, klans, adhokrātija, birokrātija, tirgus.

Organizācijas kultūras jautājums Latvijas reālījās ir samēra jauns, bet ļoti aktuāls, jo, pārejot uz tirgus attiecībām, mainās attiecību sistēma starp darba dēvēju un darba ņēmēju, kā arī sociālo vērtību sistēma. Tomēr darbinieku pamatpriekšstati, attieksme pret darbu, rezultātiem, vadību bieži vien mainās daudz lēnāk, nekā to vēlētos redzēt organizāciju vadība.

Tieši tādēļ viens no konkurētspējas nosacījumiem šodien ir zināšanas un izpratne par cilvēku uzvedību, par attiecību apzinātiem un neapzinātiem aspektiem un spēja analizēt to, kas var notikt starp cilvēkiem, sadarbojoties grupās, pieņemot lēmumus un sadalot rezultātus. Lai to izprastu, ir jāpēta organizācijas kultūru.

Kultūras novērtēšana ir pirmais solis pārmaiņu procesā, tāpēc kultūras diagnostika ekonomiski attīstītajās valstīs kļuvusi par svarīgu organizācijas konsultantu nodarbošanos.

Organizācijas kultūras (korporatīvās kultūras) jēdziens pirmo reizi parādās angļu biznesa konsultanta Čārlza Hendija (*Handy*) 1976. gadā publicētajā darbā “*Understanding Organizations (Organizāciju izpratne)*”. Korporatīvā kultūra par zinātnieku un biznesa līderu analīzes priekšmetu kļuva 20. gadsimta astoņdesmitajos gados. Par iemeslu tam bija apziņa par kultūras svarīgumu organizācijas stratēģijas izstrādāšanā un īstenošanā, kā arī izmaiņu veikšanā.

Organizācijas kultūras definīcijas ir vairākas, tomēr visi autori atzīst, ka kultūra ir organizācijas nepieciešamais dzīvības potenciāls, “organizācijas darbinieku pamatpriekšstatu, vērtību un normu kopums, kurš

veidojas ārējās vides adaptācijas un iekšējās vides integrācijas problēmu risināšanas gaitā”. (Shein E. 2004) Organizāciju kultūras nozīmes palielināšanās ir sarežģījumu un neparedzētas ārējās ietekmes rezultāts.

Mūsdienu situācijā, kad lielākā daļa uzņēmumu izjūt krīzes ietekmi, aktuālas ir tādas problēmas kā darbinieku neuzticība, pesimisms, demotivācija, konflikti, bažas, ko rada nenoteiktība un augsta stresa līmenis. Organizācijas kultūras izpratne šajā gadījumā palīdz ne tikai apzināties, bet veikt nepieciešamās izmaiņas, saskaņojot izmaiņu stratēģiju ar organizācijas kultūru.

Mūsu valsts sociāli ekonomiskās sistēmas transformāciju vēl joprojām apgrūtina jaunās vadības sistēmas izveidošanas grūtības, jo izmaiņas skar ne tikai ekonomiskus, bet arī kultūras jautājumus. Ārējo resursu nepieciešamība liek pievērst uzmanību jaunu organizācijas iekšēju resursu meklējumiem.

Organizācijas ir spiestas pielāgoties apkārtējai videi, mainīties atbilstoši tās izmaiņu dziļumam un ātrumam. Apstākļi, kuros darbojas organizācijas, prasa no tām noteiktu reakciju uz ārējām izmaiņām.

Galvenais organizācijas kultūrā ir tas, ka tā ir spējīga mazināt kolektīva nenoteiktības līmeni, nodrošināt organizācijas veselumu uz izšķirošo vērtību un normu pamata, un atspoguļot organizācijas attīstības perspektīvu.

Dotajā rakstā tika apskatītas kultūras izmaiņas Daugavpils pilsētas un novada organizācijās laika periodā no 2004. līdz 2010. gadam. Tika veiktas trīs aptaujas: 2004., 2008. un 2010. gadā. 2004. gadā aptauja tika veikta 44 valsts un pašvaldību iestādēs (n=560 cilvēki) un 24 privātos uzņēmumos (n=234 cilvēki); 2008. gadā – 39 valsts un pašvaldību iestādēs (n=483 cilvēki) un 28 privātos uzņēmumos (n=255 cilvēki); 2010. gadā – 40 valsts un pašvaldību iestādēs (n=416 cilvēki) un 37 privātos uzņēmumos (n=242 cilvēki).

Organizācijas kultūras vērtēšanai tika izmantota Kima Kemerona (*Kim Cameron*) un Roberta Kvīna (*Robert Quinn*) rāmjeida konstrukcija – organizācijas kultūras vērtēšanas instruments (*Organizational Culture Assessment Instruments*). Šī metode tika izmēģināta vairāk nekā tūkstoš organizācijās un pierādīja spēju paredzēt organizācijas darbības radītājus (skat. 1. attēlu).

Metodes autori izdalīja divus galvenos rādītājus (mērījumus), kuri ļauj sadalīt indikatorus četrās grupās vai kvadrantus (katrs balstās uz atšķirīgām vērtībām un katram piemīt savs organizācijas efektivitātes indikatoru saraksts).

ELASTĪBA UN DISKRĒTUMS

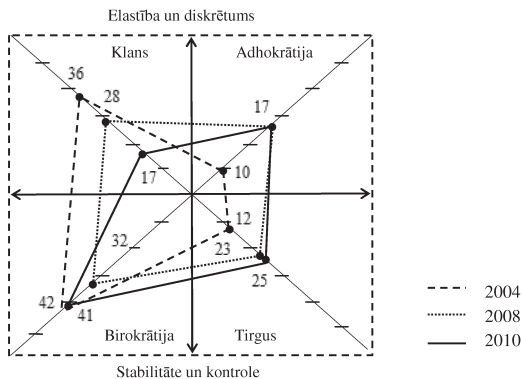
IEKŠĒJAIS FOKUSSUN INTEGRĀCIJA	KLANS	ADHOKRĀTIJA	ĀRĒJAIS FOKUSS UNDIFERENCIĀCIJA
	Efektivitātes kritēriji: saliedētība, morālais klimats, cilvēkresursu attīstība	Efektivitātes kritēriji: rezultāti spilgtāki nekā konkurentiem, jaunrade, izaugsme	
	BIROKRĀTIJA	TIRGUS	
	Efektivitātes kritēriji: rentabilitāte, stabila funkcionēšana	Efektivitātes kritēriji: tirgus daļa, mērķa panākšana, uzvarēt konkurentu	

STABILITĀTE UN KONTROLE

1. attēls. Konkurējošo vērtību rāmjeida konstrukcija

Avots: Cameron and Quinn 1999, p. 60.

2004., 2008. un 2010. gada organizāciju kultūras analīze ļauj fiksēt notikušās izmaiņas organizācijās. Veicot analīzi, atsevišķi tika vērtētas valsts un pašvaldību iestādes, un privātie uzņēmumi, pamatojot ar to, ka gan valsts, gan pašvaldību organizācijām ir raksturīga dažāda līmeņa pastāvība, atkarībā no organizāciju mērķiem. Privātie uzņēmumi straujāk reaģē uz ārējās vides izmaiņām, cenšoties ne tikai saglabāt, bet arī attīstīt savu konkurētspēju, jo apstākļi, kuros sadarbojas organizācijas, prasa no tām noteiktu reakciju uz ārējām izmaiņām.

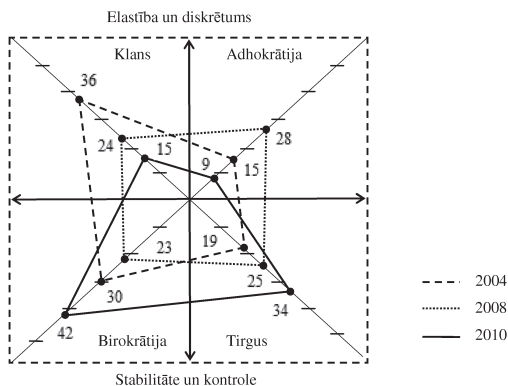

2. attēls. Valsts un pašvaldību iestāžu esošās kultūras profili 2004., 2008. un 2010. gadā

Avots: Autoru aprēķini pēc aptaujā iegūtajiem datiem.

Analizējot kultūras profilus, varam atzīmēt kultūras novirzi uz ārējo vidi, kas saistīts ar novitātēm, ar cīņu par patērētājiem un lielāku uzmanību pret tiem. Iegūtie dati liecina, ka klana kultūra, kura 2004. gadā iestādēs bija diezgan spēcīga, kļūst arvien vājāka. 2008. gada rādītāji liecina par nopietnām izmaiņām valsts un pašvaldību iestāžu kultūrā: profils rāda kultūras lielāku novirzi uz ārējo vidi, ko var izskaidrot ar darba radošo uztveri, darba novitātēm, taču tajā pašā laikā, tas liecina arī par cīņu par patērētājiem un lielāku uzmanību pret tiem. 2010. gada rādītājus neapšaubāmi ietekmēja sarežģīta ekonomiskā situācija valstī un reģionā, jo birokrātijas kultūras stiprināšana var tikt saprasta kā reakcija uz krīzi.

Apskatīsim, kādas izmaiņas organizācijas kultūrā ir notikušas privātajos uzņēmumos.

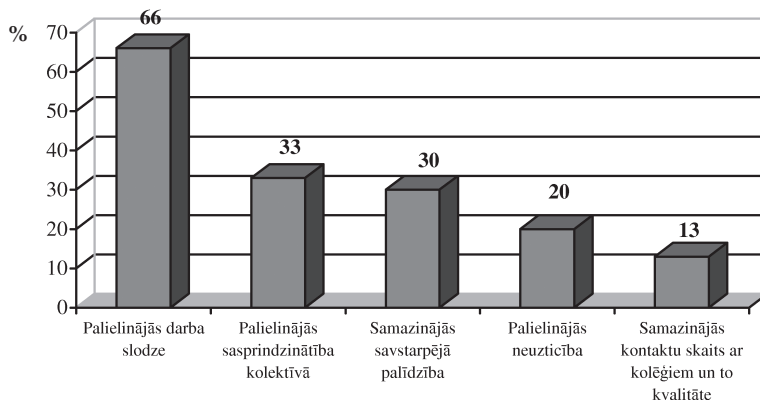
3. attēls. Privāto uzņēmumu esošās kultūras profili 2004., 2008. un 2010. gadā

Avots: Autoru aprēķini pēc aptaujā iegūtajiem datiem.

Analizējot izmaiņas, kuras ir notikušas kopš 2004. gada, varam atzīmēt, ka 2008. gadā arī privātajā sektorā samazinājās kultūras akcents uz iekšējiem procesiem, kas ir raksturīgs klana un birokrātijas kultūrām. 2008. gada profils radīja orientāciju uz ārējās vides izaicinājumiem tikpat lielu, kā uz iekšējiem procesiem. Vislielākā atšķirība ir adhokrātijas kvadrantā, kas liecināja par pozitīvām izmaiņām saistībā ar darbinieku lielāku iniciatīvu, novitātēm darbā, kvalifikācijas celšanu un jaunu pieeju meklējumiem klientu vajadzību apmierināšanā. 2010. gada kultūras profilā var redzēt nopietnas izmaiņas atšķirībā no 2008. gada, kad dominējošās kultūras praktiski nebija: pārliecinoši dominējot tirgus un birok-

rātijas kultūras, kas liecina gan par ļoti stingru cilvēku un procesu kontroli, gan, salīdzinot ar 2008. gadu, par vēl lielākām pūlēm saglabāt uzņēmumu tirgus pozīciju.

Krīzes situācija, spriežot pēc kultūras profiliem, lielākā mērā ietekmēja privātā sektora organizācijas. Precizēt, kas konkrēti izmainījās divu gadu laikā palīdz darbinieku atbildes.

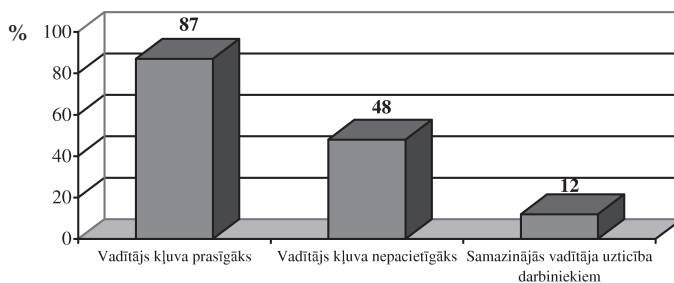

4. attēls. Kas ir mainījies organizācijā kopš 2008. gada?

Avots: Autoru aprēķini pēc aptaujā iegūtajiem datiem.

Kā var redzēt, vislielākās izmaiņas ir saistītas ar darba slodzes palielināšanos, kā arī gandrīz visi aptaujātie atzīmēja, ka izmainījās attiecības ar kolēģiem un šīs izmaiņas bija ne uz labāko pusi.

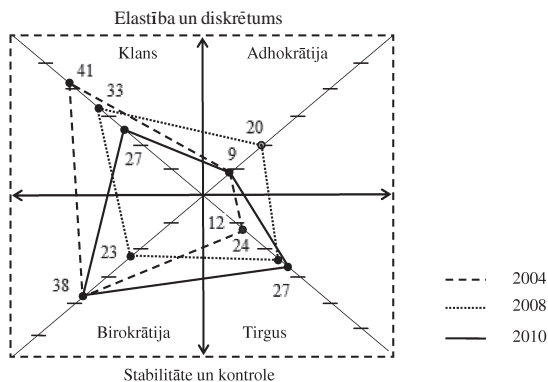
Pēc darbinieku vērtēšanas, šajā periodā izmainījās arī attiecības ar vadītāju, tā galveno 65% no visiem aptaujātajiem.

5. attēls. Izmaiņas attiecībās ar vadītāju

Avots: Autoru aprēķini pēc aptaujā iegūtajiem datiem.

Izskatīsim tagad vēlamās kultūras transformāciju, kura ir notikusi kopš 2004. gada gan valsts un pašvaldību iestādēs, gan privātajos uzņēmumos.

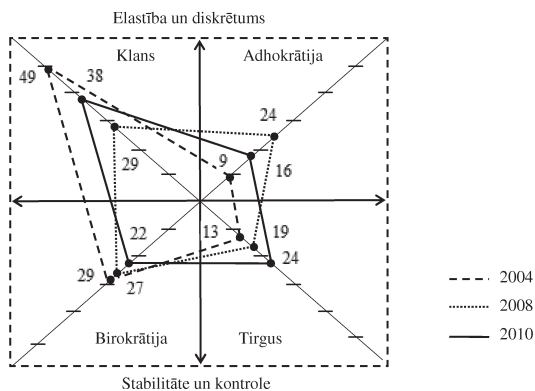
6. attēls. Valsts un pašvaldību iestāžu vēlamās kultūras profili 2004., 2008. un 2010. gadā

Avots: Autoru aprēķini pēc aptaujā iegūtajiem datiem.

Lielākās izmaiņas vēlamās kultūras profilos attiecas uz klana un tirgus kultūrām, kurām ir pretējas izmaiņu tendences: darbinieki arvien mazāk vēlas, lai organizācijās valdītu klana kultūra un atbalsta pretējo: tirgus kultūru. Izmaiņas attiecībā uz adhokrātisko kultūru varētu izskaidrot ar lielākām bažām zaudēt savu statusu organizācijā vai pat darbu, jo adhokrātiskā kultūrā saistīta ar panākumiem inovatīvā darbībā un lielāku risku. Kopumā darbinieku vēlmes orientējas uz lielāku stabilitāti un kontroli, nevis uz organizācijas elastīgumu un radošo darbu.

Apskatot datus par privātiem uzņēmumiem, var redzēt atšķirību: nozīmīgākās izmaiņas 2010. gadā skar klana un adhokrātijas kultūru: darbinieki tāpat kā 2004. gadā vēlētos stiprāku klana kultūru, kuru raksturo augsta kolektīva saliedētība. Tāpat, kā valsts un pašvaldību organizācijās, privāto uzņēmumu darbinieki vēlas samazināt inovācijas – adhokrātisko kultūru, bet ne līdz 2004. gada līmenim (skat. 7. attēlu).

Privāto uzņēmumu vēlamās kultūras profila izmaiņas 2008. gadā, salīdzinot ar 2004. gadu, liecina par uzņēmumu darbinieku lielāku tieksmi pēc iniciatīvas, vēlmi apgūt jaunas zināšanas un prasmes. Šajā situācijā ciešām attiecībām ar kolēģiem nav tik lielas nozīmes, jo akcents tiek likts uz darbinieka individuāliem panākumiem.

7. attēls. Privāto uzņēmumu vēlamās kultūras profili 2004., 2008. un 2010. gadā

Avots: Autoru aprēķini pēc aptaujā iegūtajiem datiem.

2010. gada dati liecina, ka grūtajos laikos cilvēkiem svarīgas ir labas attiecības ar kolēģiem un vadītājiem, saliedētība, atbalsts no citu puses. Adhokrātijas kultūru vēlas mazināt, jo tā palielina nenoteiktības līmeni, kurš sarežģītā ekonomiskā situācijā jau tāpat ir augsts.

Secinājumi

Kopumā raksturojot izmaiņu tendences korporatīvajā kultūrā, varam atzīmēt, ka tās notika gan valsts un pašvaldību iestādēs, gan privātajos uzņēmumos. Izmaiņām ir šādas tendences:

1. kopš 2004. gada gan valsts un pašvaldību iestādēs, gan privātajos uzņēmumos samazinājās klana kultūras īpatsvars;
2. visās organizācijās kopš 2004. gada pieauga tirgus kultūras īpatsvars;
3. kopš 2004. gada valsts un pašvaldību iestādēs pieauga adhokrātijas kultūras īpatsvars, bet 2010. gadā adhokrātijas līmenis paliek tāds pats kā 2008. gadā. Privātajos uzņēmumos adhokrātiskās kultūras īpatsvars nopietni pieauga 2008. gadā, salīdzinot ar 2004. gadu, bet 2010. gadā šis kultūras īpatsvars uzņēmumos samazinājās līdz zemākajam līmenim pētāmajā periodā;
4. salīdzinājumā ar 2004. gada radītajiem birokrātiskās kultūras īpatsvars visās pētāmās organizācijās 2008. gadā samazinājās. 2010. gadā birokrātiskās kultūras īpatsvars valsts un pašvaldības iestādēs atgriezās pie

2004. gada radītājiem, savukārt privātajos uzņēmumos 2010. gadā birokrātijas kultūra ir kļuvusi par dominējošo;
5. starp faktoriem, kuri ietekmēja augstāk minētās izmaiņas kultūrā, darbinieki atzīmēja izmaiņas attiecībās ar kolēģiem: lielāku savstarpēju neuzticību, sasprindzinātību kolektīvā, kontaktu samazināšanos. Attiecībās ar vadītājiem izmaiņas raksturo vadītāju lielāks prasīgums, nepacietība, neuzticība darbiniekiem. Lielākā daļa aptaujāto atzīmēja, ka palielinājās darba slodze;
 6. raksturojot izmaiņas vēlamajā kultūrā, jāatzīmē, ka valsts un pašvaldību iestādēs 2010. gadā vēlētos, lai iestādē dominētu birokrātiskā kultūra (2004. un 2008. gadā – klana kultūra); privāto uzņēmumu darbinieki 2010. gadā vēlētos, lai dominētu klana kultūra (2004. un 2008. gadā vēlamā kultūra arī bija klans).

Bibliogrāfija

- Shein E. (2004) *Organizational Culture and Leadership*. Third Edition. by John Wiley&Sons.
- Cameron K.S., Quinn R.E. (1999) *Diagnosing and Changing organizational Culture*. Reading (MA): Addison-Wesley, p. 60.
- L. Gorbaceviča (2009) “Korporatīvā kultūra kā organizāciju izmaiņu rādītājs.” *Sociālo zinātņu vēstnesis 2009 (1)*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 18.–36. lpp.

The Trend of Changes in Organisation Culture

Summary

The main point in organisation culture is its ability to decrease the collective uncertainty level, to ensure organisation integrity on the basis of determinant values and norms and point out the development direction. Simultaneously organisations are forced to adapt themselves to the environment, alter according to the depth and speed of the changes.

In the time period since 2004 till 2010 Daugavpils city and region organisational culture has changed both in the state and municipal authorities establishments, and in private enterprises. In 2004 in all organisations the culture was oriented on internal processes and problems; in 2008 the situation is completely opposite: the culture is oriented on the external environment. The research data of 2010 testifies about the culture balance: in all studied organisations there dominate bureaucratic (orientation on the internal processes) and market (orientation on the external environment) culture features.

Key-words: organisation (corporate) culture, clan, adhocratic, market, and bureaucratic cultures.

PUBLISKĀS SFĒRAS UN TĀS AĢENTU LOMA EIROPAS SAVIENĪBAS INTEGRĀCIJAS PROCESOS: IESPĒJAS UN IEROBEŽOJUMI

Rakstā tiek izgaismots normatīvi ievirzīts skatījums uz Eiropas Savienības (ES) integrācijas procesiem. Raksta mērķis ir skaidrot, kādu ieguldījumu Eiropas integrācijā var sniegt neformālās komunikācijas intensifikācija Paneiropas publiskās sfēras ietvaros, kā arī analizēt šī projekta līdzšinējos sasniegumus un nākotnes izredzes. Darba uzdevumi ir, pirmkārt, pārlūkot atšķirīgas ES integrācijas teorijas; otrkārt – kā atskaites punktu izvēloties ievērojamā vācu sociālā teorētiķa Jirgena Hābermāsa (*Habermas*) sociālo teoriju, ilustrēt konkrētu publiskās sfēras aģentu grupu (proti, plašsaziņas līdzekļu un intelektuālās elites) potenciālo ieguldījumu ES integrācijas procesos. Identificējot un analizējot izaicinājumus un šķēršļus to efektīvai darbībai, var secināt, ka cerībām par normatīvu uzstādījumu caurstrāvotās Paneiropas publiskās sfēras ambīcijas īstenošanu praksē ir samērā maz izredžu – kā pašlaik, tā arī tālākā perspektīvā. Šāda scenārija realizēšanos kavē integrācijas aģentu kapacitātes trūkums, un tas spilgti kontrastē ar vispārējo ES integrācijas teorijās dominējošā empiriski pragmatisko diskursu. Vienlaicīgi normatīvās perspektīvas marginalizācija ES integrācijas procesu aplūkojumā rada pamatu diskusijām par leģitimitātes problēmām ES un apliecina pamatotību bažām par demokrātijas deficītu savienībā.

Atslēgas vārdi: demokrātijas deficīts, ES integrācija, intelektuālā elite, leģitimitāte, plašsaziņas līdzekļi, publiskā sfēra.

Analizējot ES tagadni, uzskatāmi iezīmējas tendence iedzīvotāju uztverē tai tikt saistītai, pirmām kārtām, ar praktiskām ērtībām, tādām kā *pārvietošanās brīvība* un vienotā valūta *eiro*. Savukārt, tāda vērtība kā *demokrātija* netiek ierindota ES definējošo iezīmju saraksta augšgalā (European Commission 2011, p. 32). Pakavējoties pie ES sākotnēm aizvadītā gadsimta 50. gados, šāda situācija visumā šķiet akceptējama. Distancējoties no starpkaru periodā aktualizētajām ideālistiskajām vīzijām par vēlamo valstu sadarbības formātu, kam bija lemts piedzīvot fiasko, šī projekta izveides priekšnosacījumi paredzēja tā balstīšanos pragmatiskos un pat instrumentālos apsvērumos. Diemžēl, arī savu praktiskā rakstura *raison d'être* ES, saskaņā ar iedzīvotāju priekšstatiem, mūsdienās neattaisno. Starp pirmajām asociācijām, kas iedzīvotāju uztverē raisās attiecībā uz ES, biežāk nekā, piemēram, *ekonomiskā labklājība* minētas *naudas iz-*

šķiešana un *birokrātija* (European Commission 2011, p. 32). Jāatzīst – daudzējādā ziņā šie indikatori apliecina pamatotību bažām, kas aizvien biežāk dažādās auditorijās tiek paustas par demokrātijas deficītu un leģitimitātes trūkumu 27 valstu blokā. Šie jautājumi pamatoti aizvien konsekventāk piesaka sevi kā akadēmiskās kopienas pārstāvju, tā arī plašsaziņas līdzekļu un praktiskās politikas dienaskārtībā.

ES kā *sui generis* fenomena izveidi likumsakarīgi pavadījusi arī vairāku teoriju izstrāde, kas pretendē uz šī fenomena integrācijas procesu cēloņu un virzītājspēku identificēšanu, kā arī tiecas radīt pamatu Eiropas integrācijas tālākās gaitas scenāriju attīstīšanai. Pārlūkojot premisas, kurās šīs teorijas balstītas un analizējot saturu, ar ko tiek piepildīts jēdziens *integrācija*, redzams, ka tās pamatā ir deskriptīvi ievirzītas, ES identificējot ar institūcijām un tehnokrātiskām funkcijām, kas tās ietvaros jau tiek (vai potenciāli varētu tikt) veiktas.

Agrīnās integrācijas teorijas (tādas kā Federālisms vai Funkcionālisms) konstruētas, atbildot ES sākotnēs aktuālajam jautājumam, proti, kā izvairīties no kara un novērst politisko dalījumu – postošo starpvalstu konfliktu avotu. To autori balsta savas atziņas pieņēmumā, ka integrācija norisinās politiķiem merkantili tiecoties realizēt savas intereses. Šeit lielā mērā dominē pārliecība, ka integrāciju vada politiskās elites, kas integrē arī sabiedrības intereses. Tā Funkcionālisma skolas ietvaros tiek runāts par starptautisko aktivitāšu un aģentūru tīkla paplašināšanu, kā rezultātā visu nāciju intereses un dzīves jomas tiktu pakāpeniski integrētas. Šādai funkciju pārnei no valstīm uz aģentūrām piemistu *domino efekts*, un kā šo aktivitāšu galējais mērķis tiek uzlūkota miermīlīgas, sadarbībā balstītas starptautiskās sabiedrības izveide (*skat.* Mitrany 1966).

Starp vēlāk aktualitāti guvušajām skolām, kas piedāvā jau notiekošā integrācijas procesa skaidrojumu, būtu minams Neofunkcionālisms, kura pārstāvji popularizē pieņēmumu par t.s. *pārplūšanas (spillover) efektu*. Tas raksturo situāciju, kad pakāpeniska integrācija t.s. *zemās politikas* jomās jeb stratēģiskajos ekonomiskajos sektoros neizbēgami raisa prasību pēc augstākas integrācijas pakāpes arī ārpus attiecīgā sektora. Šī procesa sekas ir aizvien plašāka institucionalizācija ES. Kā galvenie aktori teorijas ietvaros tiek uzlūkoti partiju līderi, politiku veidotāji, lobisti. Šis uzsvars uz elitēm tiek attaisnots ar ES birokrātisko iedabu (Haas 1968, pp. 383–375). Starpvaldību pieejas atbalstītāji no normatīviem uzstādījumiem norobežojas vēl lielākā mērā. Šī uz valsti centrētā pieeja paredz uzlūkot attiecīgās valsts izdarītās izvēles kā mērķracionālos, izkalkulētos apsvērumos un konkrētās interesēs balstītas (Moravcsik 1993, p. 480). Kā pašsap-

rotams fakts tiek pieņemts arī tas, ka par labu ciešākai integrācijai valstis nosliecas vienīgi ērtības labad. Šādas izvēles pamatā ir aksioma, ka adekvātas atbildes izaicinājumiem, ar ko valstīm nākas sastapties mūsdienās, var tikt rastas, vienīgi apvienojot spēkus un koordinējot darbības. Nacionālajā līmenī risinās iekšpolitiska valsts nacionālo interešu un preferenču definēšana, savukārt pārnacionālajā valstis cenšas panākt iepriekš definēto preferenču realizēšanos. Iznākumu šajā līmenī nosaka starpvaldību kaulēšanās process un preferenču salāgošana (Moravcsik 1993, p. 109).

Trešās paaudzes teorijas ES integrāciju uzlūko kā jau notikušu faktu, tādēļ tiek pieņemts, ka arī teorijām būtu jāattīstās vienīgi integrācijas pārvaldības izpētes virzienā. Piemēram, Daudzlīmeņu pārvaldības pieejas pārstāvjus galvenokārt nodarbina jautājums, kā maksimāli efektīvi organizēt ES pārvaldību, savienībai vienlaikus darbojoties četros līmeņos – subnacionālajā, nacionālajā, transnacionālajā un pārnacionālajā (Marks et. al. 1996, p. 41). Pieeja, kas savu triumfa gājienu piedzīvojuši XX gs. 80. gados – Eiropēizācija – savukārt akcentē ES normu un tiesību pārņemšanu nacionālajā līmenī (*skat.* Featherstone & Radaelli 2003).

Augstāk ieskicētais teorētiskais ekskurss nepretendē uz pilnīgu dažādo perspektīvu spektra atsegumu, tomēr tas ilustrē dominējošo līniju ES integrācijas procesu izpratnē, proti, tā ir savienības pragmatisko un birokrātisko būtību akcentējoša. Šī tendence savukārt dara bažīgus tos, kuri šādu domāšanas modeļu ilgtspēju apšaubā. Starp mūsdienai sociālajiem teorētiķiem netrūkst arī tādu, kuri pastāv uz to, ka, līdzīgā manierē konstruējot arī turpmāko ES attīstības trajektoriju, savienība drīz vien varēs tikt uzlūkota kā pārevolucionējusi un zināmā mērā aktualitāti zaudējusi funkciju sistēma, kas turklāt savas esības attaisnošanai pamanās tās mākslīgi ģenerēt no jauna. Tiek pamatots, ka pašlaik uz institūcijām, ja par mērķi tiek izvirzīts veidot patiesi integrētu cilvēku kopumu ES iekšienē, ir tuvredzīgi, un atbildības smaguma centrs par integrācijas procesiem būtu pārvirzāms drīzāk uz sabiedriskām un individuālām iniciatīvām. Lūkojoties pēc šādām alternatīvām, uzmanību saista viena no XX gs. ievērojamākajiem sabiedrības teorētiķiem – vācu domātāja Jirgena Hābermāsa (*Habermas*) – redzējums. Pamatā darbojoties kritiskās teorijas ietvaros, aizvadīto divu desmitgažu laikā viņš īpaši pievērsies arī ES problemātikai, pagūstot sev neierastā amplitūā tikt nodēvētam arī par vienu no 50 ietekmīgākajiem mūsdienai starptautisko attiecību teorētiķiem (*skat.* Griffiths et.al. 2009). Patiesi, ne viens vien atzīts starptautisko attiecību teorētiķis Hābermāsa sociālās teorijas pieņēmumus mēģinājis piemērot starptautisko attiecību disciplīnai (kā piemēram, to praktizē Konstruk-

tīvisma pieejas pārstāvis Tomass Rīzs (*Risse*) (Griffiths et.al. 2009, p. 199). Kur slēpjas Hābermāsa ideju pievilcīgums? Viņš ir viens no sabiedriski redzamākajām figūrām, kurš mūsdienu Eiropā zvana leģitimitātes krīzes un demokrātijas deficīta trauksmes zvanu. Ne mazums cerību par situācijas uzlabojumiem šajā jomā ticis saistīts ar Lisabonas līgumu. Arī Hābermāss veltījis tam dažas atzinīgas norādes, vienlaikus no viņa puses neizpaliek arī skarba kritika – par to, ka līguma sagatavošanas fāzē nav bijusi vērojama iedzīvotāju pilsoniskās aktivitātes līmeņa paaugstināšanās, lai gan tieši tāds ir bijis viens no centrālajiem mērķiem. Hābermāss pauž nožēlu sakarā ar to, ka peripetijas ap līguma ratificēšanu kārtējo reizi likušas pārliciecināties par ES elitisko raksturu, kā arī bijušas spilgts apliecinājums tam, ka politiskais process ES ir no iedzīvotājiem attālināts (Baxter 2011, p. 232). Šie ir redzamākie simptomi kaitei, kādu Hābermāss diagnosticē Eiropas Savienībai. Proti, tā ir racionāli kritiskā sabiedriski politiskajā diskursā bāzētas integrācijas deficīts. Viņš piedāvā arī terapiju – komunikatīvās prakses Paneiropas publiskās sfēras ietvaros (Baxter 2011, p. 233). Šo komplicēto vārdkopu nozīmi iespējams izprast, pakavējoties pie Hābermāsa teorētiskā projekta aprisēm. Savulaik, analizējot procesus attīstītā kapitālisma sabiedrībā, viņš tika norādījis uz tajās pastāvošajām nodalitajām sfērām, un katrā no tām integrācijas procesi noris ar atšķirīgu mediju starpniecību. Viņa vispārējais normatīvais uzstādījums ir nepieciešamība aizsargāt indivīdu tiešās valodiskās komunikācijas vidi (*dzīves pasauli*), lai novērstu situāciju, ka nevalodisko mediju (naudas un varas) joma jeb *sistēma*, kas ietver sevī sabiedrības institucionālās struktūras, to *kolonizē*. Sistēmai raksturīgā ievirze uz rezultātu sabiedrībā rada bīstamu racionāli kritiskā diskursā balstītas integrācijas deficītu (Habermas 1995, p. 298). Arī ES nav sveša šī vispārējā modernās sabiedrības disfunkcija – *Dzīves pasaules* kolonizācija, kas izpaužas tirgus spēku un administratīvo subsistēmu dominēšanā un neierobežotā ekspansijā. *Dzīves pasauli* gan ir iespējams reanimēt, un tas ir panākams publiskās sfēras ietvaros. Šie jautājumi iegūst principiālu nozīmīgumu tālab, ka jebkurai *administratīvajai varai*, saskaņā ar Hābermāsu, būtu jābalstās *komunikatīvajā varā*. Nacionālajā līmenī tas nozīmē, ka legālām valsts varas izpausmēm ir jātiek pamatotām indivīdu komunikatīvajā brīvībā, kuras izpausmes formas ir gan neformāla komunikācija, gan politiskā līdzdalība. Mūsdienās, tiecoties rast politiskās varas leģitimitātes pamatus, Hābermāsa aizstāvētā republikāniskā tradīcija aizvien aktualitāti nezaudē, un, vismaz paša autoraprāt, nav ierobežojumu tai raksturīgos principus atzīt par saistošiem arī pārnacionālajā līmenī.

Izstrādājot pieņēmumus par publisko sfēru, teorētiķis tai piedēvē vidutāja lomu starp formalizētajām varas struktūrām un privāto sfēru; viņš to redz kā pilsoņu neformālas komunikācijas telpu, kurā tiek kritiski izvērtēti politiski lēmumi un cirkulē dažādi viedokļi, kā rezultātā izkristalizējas sabiedriskā doma. Sabiedriskā doma kā informēts, publiskā, kritiskā diskusijā noformēts viedoklis iepretī racionāli nepamatotiem, patvaļīgiem atsevišķu indivīdu uzskatiem. Tās centrālie aktori variē atkarībā no vēsturiskās situācijas un sabiedrības. Savulaik tādi bijuši literārie saloni, dažāda veida pilsoniskie forumi, asociācijas, brīvā prese u.c.

Hābermāss, lai gan apzinās arī praktiskas dabas ierobežojumus, kādi šajā sakarā nenoliedzami pastāv, ir aicinājis netaupīt pūles visas ES valstis aptverošas publiskās sfēras izveidei un uzturēšanai. Divu publiskās sfēras aģentu grupu detalizētāks aplūkojums ļauj izdarīt secinājumus par Paneiropas publiskās sfēras ambīcijas dzīvotspēju. Proti, tās ir plašsaziņas līdzekļi un intelektuālā elite.

Visumā jāpiekrit tam, ka lielāko daļu savas politiskās pieredzes indivīdi gūst ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību (savienības mēroga dēļ tiešā veidā ar ES politikām sastopas ierobežots iedzīvotāju loks). Lai ES norisošos procesus darītu atpazīstamus iedzīvotājiem un ļautu viņiem lielākā mērā identificēties ar visu valstu bloku, veicināma prakse būtu nacionālo plašsaziņas līdzekļu dienaskārtībā aizvien lielākā mērā ietvert gan visā ES aktuālos jautājumus, gan citu ES dalībvalstu nacionālās politiskās dienaskārtības atspoguļojumu. Tāpat arī būtu vērts piedāvāt apskatu un kritisku analīzi par to, kā ES mēroga jautājumi tiek atspoguļoti un debatēti pārējās dalībvalstīs (*skat.* Arndt 2011). Praksē savukārt pierādās pretējais. Plašsaziņas līdzekļos izvietotā satura analīzes pētījumos konstatēta ES līmeņa jautājumu marginalizācija un to atainojums vienīgi gadījumos, kad tiek skartas attiecīgās nacionālās valsts intereses (*skat.* Voltmer & Eilders 2003). Izdevēji strikti pastāv uz to, lai tiktu atsegtas indivīdu ikdienas rūpes (jautājumi, kas nodarbina plašāko auditorijas segmentu un likumsakarīgi garantē augstāku peļņas līmeni). Savukārt pētnieciskās žurnālistikas pozīciju vājināšanās iepretim uz izklaidi vērstajai žurnālistikas kultūrai un praksei ir vispāratzīta patoloģija mūsdienu masu komunikācijā (*skat.* European Research Area 2009). Paplašinot plašsaziņas līdzekļu mērogu, ir ticis mēģināts realizēt iniciatīvas, kas šobrīd jau tiek atzītas par iluzorām, proti, visu ES dalībvalstu auditoriju patēriņam paredzētu TV kanālu vai preses izdevumu izveide (piemēram, laikraksta *The European* formā). Spieķus riteņos šim iecerēm jau to attīstības iedīgļos likusi kopīgas valodas neesamība un vienotas identitātes trūkums ES

(Vreese 2007, p. 8). Jāpiebilst, ka vēsturiski nacionālo publisko sfēru kritiskais potenciāls ticis apšaubīts to pārlieku ciešo saikņu ar pastāvošo varu dēļ. Līdzīgi arī TV kanāls *Euronews* saņēmis kritiku par vienpusīgu Eiropas Komisijas nostājas tiražēšanu.

Tomēr, pat distancējoties no šiem praktiskās dabas ierobežojumiem, kultūras un mediju pētnieki ir nobažījušies par to, cik lielā mērā plašsaziņas līdzekļi mūsdienās vispār spēj radīt pamatu, uz kura izvēršamas tālākas sabiedriskas diskusijas, ņemot vērā faktu, ka pieprasījums un interese par iesaistīšanos tādās sarūk. Šis jautājums nenoliedzami ir skatāms plašākā kultūras transformāciju kontekstā. Tas, ka, neraugoties uz tehnisko komunikācijas līdzekļu ekspansiju, komunikācijas procesa un produkta kvalitāte pazeminās, ir visai grūti apstrīdama tēze. XXI gs. iezīmīgs ar to, ka dažādas ierastās komunikācijas un izteiksmes formas (tādas kā lasīšana un rakstīšana, argumentēta sabiedriskā diskusija) gluži vienkārši ir zaudējušas savu kādreizējo statusu (*skat.* Bolter 2010).

Tas savukārt liecina par darba lauka sašaurināšanos arī publiskās sfēras aģentu grupai, kurai Hābermāss savos komentāros veltījis īpašu uzmanību, proti, tā ir intelektuālā elite. Būtībā izskan aicinājums tai mobilizēt plašus sabiedrības slāņus savstarpējām diskusijām. Līdz ar to tiek pamatota tēze, ka intelektuāļu pārziņā ir nozīmīgs resurss demokrātiskās politikas nosargāšanai. Runa, pirmām kārtām, ir par kultūras eliti, taču īpašas cerības Hābermāss saista arīdžan ar akadēmiskās kopienas pārstāvjiem. Viņš kategoriski norobežojas no centieniem akadēmiskās vides uzdevumu vienādot ar universitātes līmeņa zināšanu guvušo speciālistu slāņa paplašināšanu. Tāpat viņš arī uzstāj, ka intelektuālim kā sabiedriski aktīvai figūrai pienāktos savu pētījumu un ideju ģenerēšanas rezultātus prezentēt ārpus zinātniskās pētniecības centriem un universitātēm, tādējādi demonstrējot zināšanu pielietojumu plašākā sociālā kontekstā. Intelektuāļu norobežošanās no sabiedrības, ieslēdzoties savos *zilonkaula torņos*, rada labvēlīgu augsni tam, lai liela daļa sabiedrības aizvien būtu viegli manipulējama un spriest nespējīga par plaša mēroga sociāliem un politiskiem jautājumiem. (Habermas 1970, pp. 4–7). No vienas puses, nevar nepieņemt tam, ka infrastruktūra šādām intelektuāļu aktivitātēm ES tiek veidota un sakārtota. Kā uzskatāms panākums būtu atzīmējama gan t.s. *piektā brīvība*, gan visdažādākās studentu mobilitātes iniciatīvas un virkne neformālās izglītības iespēju. Radot izglītotu līderu kritisko masu, kuri diskutē savā starpā, vēlāk savas zināšanas izplatot plašākam adresātu lokam, var tikt veicināta ar kritisko potenciālu apveltītas, savstarpēji ieinteresētas un tolerantas ES pilsoniskās sabiedrības veidošanās. Tomēr,

no otras puses, problēmas sakne ir meklējama dziļāk. Hābermāss (un modernā Rietumu filozofiskā tradīcija kopumā) no sabiedrības locekļa, kurš būtu cienīgs tikt dēvēts par intelektuāli, sagaida visaptverošu sabiedriski politiskā diskursa uzturētāja; pilsonisko diskusiju iniciētāja un problēmpunktu identificētāja lomu. Intelektuāļiem ES šādi definētas publiskās sfēras aģentu lomas uzņemšanās ir grūti izpildāma misija vēsturiski nosacītu apstākļu dēļ. Gan Rietumeiropā, gan valstīs Austrumos no Elbas intelektuāļa loma vēl aizvien nav institucionalizējusies, pielāgojoties šādu normatīvu uzstādījumu prasībām. Savā veidā telpā, ko savulaik šķēla dzelzs priekšbars, priekšbara krišana kļuvusi par izaicinājumu intelektuāļu pašdefinēšanās spējai. Ievērojamais Centrālās un Austrumeiropas (CAE) demokratizācijas procesu pētnieks Timotijs Gārtons Ešs (*Ash*), raksturojot XX gs. 80. gadu beigu norises reģionā, akcentē faktu, ka tā laika notikumu attīstības loģika padarīja šī reģiona intelektuāļus apskaužamus Rietumu kolēģu acīs; viņu vidū valdošās nostājas liecinājušas par zināmu bezspēcību un apjukumu: “Kāpēc mēs nerīkojamies tā, kā viņi? Vai intelektuāļiem šeit ir kāda nozīme? Kāpēc neviens mani neiesloga cietumā vai neievēl par prezidentu?” (*skat.* Ash 1996). Rietumu intelektuāļi, šī mazvērtības kompleksa mocīti, aizvien lielākā mērā ir labprātīgi atvirzījušies sabiedriski politiskās dzīves perifērijā. Arī CAE intelektuāļu identitāte nav tikusi pārdefinēta atbilstoši masu demokrātijas apstākļiem. Plaši pazīstamais mūsdienu politiskais domātājs Ralfs Dārendorfs (*Dahrendorf*) jau 1990. gadā, reflektējot par revolūcijām CAE, šī reģiona opozīcijas vainoja nespējā pārslēgties no “pārliecības ētikas” uz “atbildības ētiku” (*Dahrendorf* 2005, pp. 10–11), kas, sekojot Maksa Vēbera (*Weber*) dalījumam, nozīmē uzņemties atbildību par savu darbību sekām, tā vietā, lai darbības samērotu tikai ar kādu ārēju mērķi. Patiešām, darboties demokrātiskas iekārtas ietvaros ir kas būtiski atšķirīgs no rīcības manieres un leksikas, kādu demonstrē atklāts vai slēpts oponents pastāvošajai varai politiskajā iekārtā, kas demokrātiskās prakses būtiski ierobežo. Intelektuāļiem, nespējot rast strukturētu atbildi uz jautājumu, kas īsti viņi ir savām sabiedrībām, runāt par viņu pienesumu postnacionālajai demokrātijai ES mērogā kļūst vēl problemātiskāk. Izaicinājumi, ar ko intelektuāļu identitātei nācies sastapties fāzē pēc tam, kad bija norimušas plaša mēroga sociālpolitisko transformāciju radītās atskaņas CAE valstīs, aizvien nav tikuši pilnībā pārvarēti. Tas savukārt attālina cerības uz normatīvā scenārija, saskaņā ar kuru ES integrācija var tikt padziļināta vienotas publiskās sfēras ietvaros, realizēšanas, kā arī liecina par praktiska seguma trūkumu šādam projektam.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

*Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
“Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.*

Bibliogrāfija

Literatūra:

- Baxter, H. (2011) *Habermas: The Discourse Theory of Law and Democracy*. Stanford (California): Stanford University Press.
- Dahrendorf, R. (2005) *Reflections on the Revolution in Europe*. New Brunswick (New Jersey): Transaction Publishers.
- Featherstone, K., Radaelli, M. (2003) *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press.
- Griffiths, M., Roach, S. C., and Solomon S. M. (2009) *Fifty Key Thinkers in International Relations*. New York (NY), etc.: Routledge.
- Haas, E.B. (1968) *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950–1957*. Stanford (California): Stanford University Press.
- Habermas, J. (1995) *The Theory of Communicative Action; Vol. 2. Lifeworld and System: a Critique of Functionalist Reason*. Cambridge: Polity Press.
- Marks, G., Nielsen, F., Ray, L., Salk, J. (1996) “Competencies, Cracks and Conflicts: Regional Mobilization in the European Union.” In: Marks, G., Scharpf, F.W., Schmitter, P.C., Streeck, W., eds. *Governance in the European Union*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 40–63.
- Mitrany, D. (1966) *A Working Peace System* Chicago (Illinois): Quadrangle Press.
- Moravcsik, A. (1993) “Preferences and Power in European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach” *Journal of Common Market Studies* Vol. 31, No. 4: 473–424.

Interneta avoti:

- Arndt, F. “Habermas and the preservation of European modernity: defining the Challenge for a European Constitution.” <http://www.germanlawjournal.com/article.php?id=82> (2011. 07. 05).
- Ash, T. G. (Interview by Kreisler, H.) “Intellectual Odyssey.” <http://www.uctv.tv/search-details.aspx?showID=7804> (2011. 13. 08).
- European Commission. “Standard Eurobarometer 75: Public Opinion in the European Union.” http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_publ_en.pdf (2011. 28. 09).

- European Research Area. “Communication in Crisis: Europe and the Media”. ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/fp7/ssh/docs/emediate-bursi_en.pdf (2011. 04. 28).
- Voltmer, K., Eilders, C. “The media agenda: the marginalization and domestication of Europe.” <http://www.imb-uni-augsburg.de/files/Voltmer,%20Eilders2003.pdf> (2011. 09. 13).
- Vreese, C.H. “The EU as a public sphere.” <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2007-3/> (2011. 13. 05).

The Role of the Public Sphere and its Agents in Integration Processes of the European Union: Opportunities and Restraints

Summary

The article under the title “The role of the Public sphere and its agents in the processes of European integration: the possibilities and limitations” deals with a normative perspective on the processes of European Union (EU) integration. The aim of the article is to explain how the intensification of informal communication within the Paneuropean Public sphere may provide for formation of integrated social body within the EU. The objectives of the article are, first, to shed light on diverse theories of European integration. Second – taking the social theory of the prominent German social theorist Jürgen Habermas as a point of departure, to highlight the contribution that concrete groups of agents acting within the Public sphere might potentially bring to the processes of European integration. After identifying and analyzing the challenges and obstacles those agents have to face, one can conclude that the expectations regarding the project of Paneuropean Public sphere, nurtured by normative claims, are too high, the overall project – too ambitious, and have little prospects of coming to life. The chances for developing activities within the Public sphere are slim as the capacity of integration agents is low. Idea of Paneuropean Public sphere also contrasts the empirically pragmatic strand winding through majority of the EU integration theories. At the same time, marginalization of the normative perspective provides ground for discussions on the EU legitimacy problems, and testifies that concerns on the democratic deficit within the Union are voiced not without reason.

Key-words: democratic deficit, EU integration, intellectual elite, legitimacy, mass media, public sphere.

A. Ivanovs (Latvia), I. Salmane-Kuļikovska (Latvia),
L. Viksna (Latvia)

COMPARISON OF THE RESULTS OF THE HEALTH-RELATED QUALITY OF LIFE HEALTH SURVEY (SF-36) IN LATVIA AND EUROPEAN COUNTRIES

Modern medicine does not assess only the patient's objective condition and symptoms, but also the subjective perceptions and health impact on patient life in general, in other words *health-related quality of life*. The SF-36 health survey is one of the most popular quality of life assessment instruments in the world, which allows to assess the nature, extent and consequences of a disease and the treatment's impact on patient's physical, emotional and social well-being. The SF-36 survey has been carried out in separate groups in Latvia earlier, but not on a representative sample. The SF-36 survey has been made in many European countries in different periods of time and the results obtained in Latvia are comparable with the European countries' results.

Aim and materials: The aim was to gain population standards for SF-36 in a general Latvian population sample and to compare normative data of Latvia with other European countries.

Methods: 995 residents of Latvia aged from 18 to 74 years old were selected through random route procedure and interviewed in January 2009. SF-36 survey results were transformed on eight scales of 0 to 100, so that higher scores represent better health.

Results and conclusions: Cronbach's alpha coefficient for all SF-36 scales exceeds the minimum of 0.7. Two indicators – *Physical Functioning* and *Role Emotional* – are higher than the average in European countries, thus residents of Latvia better evaluate their physical condition and their health limits physical activities less, than residents of other European countries. Indicators *Bodily pain*, *Vitality* and *Role Emotional* are equal to the average European results. Indicators *General Health*, *Social Functioning* and *Mental Health* are lower than on average in other European countries, thus residents of Latvia have lower social activity because of their emotional or physical health problems than in the rest European countries.

Key-words: SF-36, health-related quality of life, normative data, health survey, general population.

Introduction

Health traditionally equates to the absence of disease over time. Since the last century there has been a broadening of focus on health. As emphasized in the World Health Organization's (WHO) definition of health as "A state of complete physical, mental, and social well-being", not merely the absence of disease and infirmity. Liquidation of disease and symptoms is no longer the only aim of health. (Wang et al 2011, p. 410)

The term *quality of life* is defined by the WHO as "Individuals' perception of their position in life in the context of the culture and value systems in which they live and in relation to their goals, expectations, standards and concerns" was gradually introduced to the medicine (Wang et al 2011, p. 410), leading on the *health-related quality of life* – a patient's subjective perception how the disease, its consequences and treatment can impact patient's physical, emotional and social well-being" (Baltiņš 2003, 329. lpp).

Nowadays the study field of health-related quality of life is growing quickly. Its measures have gained widespread use in clinical practice, clinical studies and in quality-controls programs (Loge et al 1998, p. 250).

Measures of health-related quality of life are usually divided into *generic* or universal and *disease-specific*, and there is no single health-related quality of life measure, that can be used to access health-related quality of life in every situation (Loge et al 1998, p. 250). Disease-specific questionnaires may be more sensitive to changes in their target population, but have limited application to other populations. Generic questionnaires have a wider applicability, allowing comparison between different patients' groups and facilitating comparison with the general healthy population (Blake et al 2000, p. 195).

Several health-related quality of life instruments have been developed, and one of the most widely used is the short-form 36 health survey questionnaire (SF-36) (Wang et al 2011, p. 410). It is a generic measure of health status and quality of life, which was developed by the Rand Corporation in the US during the 1970s (Blake et al 2000, p. 195). The health survey is a brief self-administered questionnaire, constructed to evaluate functioning and well-being in adults (Wang et al 2011, p. 410).

SF-36 questionnaire is one of the most popular health status measures due to its comprehensiveness, shortness and high levels of reliability and validity. The survey's questionnaire contains 36 questions, which take in

average 10 minutes to be answered (Nante et al 1999, p. 2). The SF-36 survey is well adapted for studies also in general populations (Peyre et al 2003, p. 2).

Normative data are the key to determining whether a group or an individual scores below or above the average for their country, age or sex. Published normative data exist for the United States (Hopman et al 2000, pp. 265–266), for almost all European countries (Gandek et al 1998, p. 1150), Australia, Canada (Hopman et al. 2000, p. 266) and for a lot of countries else, but comparable normative data have not been previously calculated and published for Latvia.

The aim

The purposes of the survey were:

- a) to gain population norms for SF-36 in a general Latvian population sample;
- b) to compare normative data of Latvia for the SF-36 health survey with other European countries, where the survey SF-36 was carried out and normative data are published.

Materials and methods

The SF-36 includes eight health concepts of daily life. Each concept is assessed using a multi-item scale. Item score are summed for each scale and then transformed on a scale of 0 to 100, so that higher scores represent better health. The eight scores design a health profile, which is a useful and intuitive tool to describe the health-related quality of life of a group individuals or population (Nante et al 1999, p. 2).

The SF-36 includes eight health scales –

- *Physical Functioning* (10 items) – the scale evaluates the human's physical condition and shows, if the person's health limits his physical activities, such as walking or climbing stairs. The higher is the score, the better is the physical condition of the person;
- *Role Physical* (4 items) – the scale shows to what extent persons' health problems can affect their daily activities. The higher is the score, the less health limits person's daily activities;
- *Bodily Pain* (2 items) – the scale assesses any limitations due to pain – the severity of pain and the extent to which pain interferes with normal work, including work outside the home and housework. The higher is the score, the less pain the person feels;

- *General Health* (5 items) – the scale evaluates personal health, the expectations of changes in health and treatment perspective. The higher is score, the better general health has a person;
- *Vitality* (4 items) – the scale measures energy or tiredness of person. Low scores mean subjective tiredness;
- *Social Functioning* (2 items) – the scale measures the degree to which individual's emotional or physical problems of health disrupt his/her normal social activities. Low score means less social contacts due to health problems;
- *Role Emotional* (3 items) – the scale measures the degree to which individual's emotional problems interfere with his/her work or other daily activities. The higher score, the less emotional condition limits everyday activities;
- *Mental Health* (5 items) – the scale assesses happiness, nervousness and depression in humans. Low scores of the scale point to a depression. (Hopman et al 2000, p. 267; Blake et al 2000, pp. 195–196; Loge et al 1998, p. 251; Амиджарова и др. 2008, с. 37–38).

An additional item – *Health transition* – reports health transition over the past year. Item content is reported elsewhere (Loge et al 1998, p. 251).

Physical Component Summary (PCS) and Mental Component Summary (MCS) were constructed from eight SF-36 scales, representing physical functioning well-being and emotional well-being, respectively (Wang et al 2011, p. 410).

SF-36 has been translated from English in more than 50 languages (Hoopman et al 2009, p. 753). The SF-36 survey versions for Latvia in Latvian and Russian were incorporated in the population-based Riga Stradins University Health-related Quality of Life Assessment survey (2009) to develop demographic-adjusted norms for the population of Latvia.

The survey was carried out in January 2009. 1005 residents of Latvia were interviewed during the survey, 10 filled in questionnaires were declared invalid and as a result 995 cases were statistically processed for the survey. Face-to-face interviews took place in respondents' residences to enhance subjects' understanding of the questions and minimize missing values (Pappa et al, 2005). Respondents of the various age / gender / ethnicity group aged from 18 to 74 years were selected in a sample through random route procedure. Interviews took place in 20 Latvian regions,

including the district centres, other cities, villages and farmsteads. The performer of the field work – “Data Serviss” Ltd. To get more accurate results the survey data was weighted according to the general structure of the population of Latvia.

The data was analyzed using the statistical package SPSS version 15.0 statistical software. Eight health status measurement scales were set up by using a programme “QualityMetric Health Outcomes Scoring version 2.0”. Basic descriptive statistics, such as *mean, median, standard deviation, standard error, range* of scores and *95% confidence interval* were calculated for each SF-36 scale. Reliability was tested via *Cronbach’s α coefficient* of internal consistency (Ivanovs et al 2011).

For better understanding of the SF-36 health survey results, we tried to compare normative data of the population of Latvia with similar normative data from other countries, where the SF-36 survey was carried out and results are published in Sage, Pubmed, EBSCO (Medline) or any else publications’ data base. As Latvia is a member state of European Union (EU), we compared published normative data of some European countries (Croatia (Seršić et al 2006, p. 98), Denmark (Ekholm et al, 2009), France (Peyre et al 2010, p. 3), Germany, Greece (Pappa et al 2004, p. 1436), Ireland (Blake et al 2000, p. 198), Italy (Nante et al 1999, p. 5), Netherlands (Hoopman et al 2009 p. 758), Norway (Loge et al 1998, p. 254), Sweden (Sullivan et al 1995, p. 1355) and UK (Bowling et al 1999, p. 260). Also we included normative data of US (John et al 1998), Canada (Hopman et al 2000, p. 266) and Russia (Амиджарова и др. 2008, с. 38) in comparison because of the importance of these countries for Latvia.

Results and conclusions

Data quality. Cronbach’s α (alpha) coefficient of internal consistency was used to estimate the reliability of the eight SF-36 scales. Cronbach’s alpha is an inter-item internal consistency coefficient which measures the overall correlation between items in the scale. Internal consistency is considered acceptable when a coefficient is higher than 0.7 (Blake et al. 2000, p. 196). In all cases, coefficients’ values exceed the minimum standard of 0.7. Internal consistency estimates ranges from 0.719 (Vitality) to 0.954 (Role Physical). For more details see Table 1.

Table 1

Reliability estimates (Cronbach's alpha) for the SF-36 scales

	No. of items	N	Cronbach's alpha
Physical Functioning	10	987	0.917
Role Physical	4	993	0.954
Bodily Pain	2	985	0.853
General Health	5	995	0.744
Vitality	4	992	0.719
Social Functioning	2	984	0.726
Role Emotional	3	993	0.923
Mental Health	5	992	0.758

Source: Normative data of Latvia.

Table 2 presents the descriptive statistics for normative data for the population of Latvia. General Health scale has the lowest score (61.24 ± 20.45). The highest score is for Physical Functioning scale – 88.27 ± 18.37 . The scales which measure both positive and negative aspects of well-being (General Health, Vitality and Mental Health) have lower mean scores, in comparison with scales measuring health-related limitations (Physical Functioning, Role Physical, Bodily Pain, Social Functioning and Role Emotional) that showed higher scores.

The full range of 0–100 was observed for all scales, with the exception of the scale Mental Health, where the observed range was 5–100. The median exceeded the mean for all scales, with the exception of the scale Bodily Pain, where median is less than the mean for 0.98 points (Ivanovs et al 2011). For more details see Table 2.

Table 2

Descriptive statistics and features of score distributions for SF-36 (n = 995)

	Physical Functioning	Role Physical	Bodily Pain	General Health
1	2	3	4	5
Mean	88.27	82.12	74.98	61.24
Std. Error	0.58	0.70	0.77	0.65
Median	95.0	93.75	74.0	62.0
Standard Deviation	18.37	22.04	24.18	20.45
Range	0–100	0–100	0–100	0–100

	1	2	3	4	5
95% CI		87.1–89.4	80.7–83.4	73.4–76.5	59.9–62.5
N		994	993	989	995
		Vitality	Social Functioning	Role Emotional	Mental Health
Mean		64.08	80.21	82.41	66.31
Std. Error		0.54	0.66	0.65	0.53
Median		67.63	87.5	91.67	70
Standard Deviation		16.92	20.92	20.57	16.80
Range		0–100	0–100	0–100	5–100
95% CI		63.0–65.1	78.9–81.5	81.1–83.7	65.2–67.3
N		993	993	993	993

Source: Data comparison with European SF-36 survey results.

Physical Functioning – indicator of Latvia is one of the highest among European countries, thus we can say, that residents of Latvia better evaluate their physical form, have better physical condition and their health limits physical activities less than residents of other European countries. Norway, Sweden and Denmark have the best results for this indicator, but Greece, UK and Croatia – the worst. For more details see Table 3.

Role Physical – indicator of Latvia is slightly higher than the average in Europe. It means that daily activities of Latvian people are less limited by health status than in other European countries. Two Scandinavian countries – Norway and Sweden as well as Germany have the highest results. Netherlands, Italy and Croatia have the lowest results.

Bodily pain – results of Latvia are equal to the average European results. Residents of Germany, Netherlands and Denmark feel less pain and have less limitations due to pain every day, but residents of Greece, France and Croatia feel the pain the most.

General health – Latvia shows one of the worst results on this scale among the European countries. Residents of Latvia assess their health worse than almost all the rest in Europe. Scandinavian countries – Norway, Denmark and Sweden show the best results, but France, Italy and Croatia show the worst results.

Table 3

Normative data of the population of some countries (Physical health)

	Physical Functioning	Role Physical	Bodily Pain	General Health
Latvia	88.27	82.12	74.98	61.24
<i>Average in Europe</i>	84.01	79.70	74.98	69.05
Norway	90.7	84.3	76.4	80
Sweden	87.9	83.2	74.8	75.8
Denmark	88.6	82.9	78.2	75.9
Netherlands	85.8	79.3	78.4	70.3
Germany	85.7	83.7	79.1	68.1
Ireland	81.7	80.5	77.6	73.8
UK	81	80	77	69
Greece	80.8	79.7	72.98	67.5
France	84	81	72	67
Italy	84.5	78.2	73.7	65.2
Croatia	69.1	61.5	64.6	54.8
Russia	77	53.8	61.3	56.6
Canada	85.8	82.1	75.6	77
USA	83	77.9	70.2	70.1

Source: elaborated by authors.

Vitality – indicator on this scale is equal to the average European countries. This indicator shows that residents of Latvia are also vitally active, like the rest of Europeans. Norwegians, Danes and Netherlanders feel more energy and happiness, but residents from Italy, France and Croatia are more tired. For more details see Table 4.

Social Functioning – indicator of Latvia is lower than on average in other European countries. It shows lower social activity of residents of Latvia because of their emotional or physical health problems than in the rest of European countries. Denmark, Germany and Sweden have the best results, but France, Italy and Croatia – the worse.

Role emotional – indicator of Latvia is equal to the average European results – emotional problems interfere with persons' work and other daily activities in Latvia equally as on average in other European countries. Emotional problems have less influence in Germany, Netherlands and Denmark, but more in France, Italy and Croatia.

Mental health – results of Latvia on this scale are one of the lowest among European countries, thus emotional state of residents of Latvia is one of the worst among European countries – Latvians are more prone to depression than residents of other European countries. Residents of Germany, Netherlands and Denmark feel more happiness, but residents of France, Italy and Croatia are more nervous and sad.

Table 4
Normative data of the population of some countries (Mental health)

	Vitality	Social Functioning	Role Emotional	Mental Health
Latvia	64.08	80.21	82.41	66.31
<i>Average in Europe</i>	64.34	83.58	83.01	73.18
Norway	70	86.4	85.7	78.6
Sweden	68.8	88.6	85.7	80.9
Denmark	70	92.1	87.8	82.9
Netherlands	69.5	85.5	89.6	80.1
Germany	63.3	88.7	90.4	73.8
Ireland	64.8	84.1	83.2	77.8
UK	63	85	84	75
Greece	66.5	82.1	81.5	68.2
France	57	79	81	66
Italy	61.9	77.4	76.2	66.6
Croatia	53.2	73.8	68.6	61.9
Russia	55.2	69.7	57.2	58.8
Canada	65.8	86.2	84	77.5
USA	57	83.6	83.1	75.2

Source: *elaborated by authors.*

These survey results show values in eight dimensions of the SF-36 health survey for the random sample of the population of Latvia. The survey was designed to be objective and representative for the general population.

The aim of health-related quality of life was to establish norms for future comparison. These norms could serve as anchors for interpretation of scores, for instance, as age- or gender-specific cohorts in cross-sectional studies. They also could help in interpreting the clinical significance of observed changes in prospective studies (Loge et al 1998, p. 256).

The number of completed questionnaires in Latvian research was less, than in other similar SF-36 surveys in other countries, but this number (1000 respondents) is enough to calculate valid normative data for the population of Latvia.

We have not noticed a united trend in the results of the study – indicators on some scales were higher than the average in Europe, on some – similar, and on some – lower than in Europe. To be able to better compare results between Europe countries, the SF-36 health survey should be carried out simultaneously in all countries using a common methodology.

In summary, we conclude that the normative data that we present are valid and are based on a representative sample of residents of Latvia aged 18 years and over. The SF-36 survey can be considered a suitable instrument for assessing health-related quality of life for the population of Latvia.

Bibliography

- Baltiņš M. (2003) *Lietišķā epidemioloģija*. Rīga: Zinātne.
- Blake C., Codd MB., O'Meara YM. (2000) "The Short Form 36 (SF-36) Health Survey: normative data for the Irish population." *Ir J Med Sci*, No. 169 (3): 195–200.
- Bowling A., Bond M., Jenkinson C., et al. (1999) "Short Form 36 (SF-36) Health Survey questionnaire: which normative data should be used? Comparisons between the norms provided by the Omnibus Survey in Britain, the Health Survey for England and the Oxford Healthy Life Survey." *J Public Health Medicine*. No. 21 (3): 255–270.
- Ekholm O., Hesse U., Davidsen M., et al. (2009) Danish Health Interview Survey 2005. The Danish National Institute of Public Health.
- Gandek B., Ware JE Jr., Aaronson NK., et al. (1998) "Tests of data quality, scaling assumptions, and reliability of the SF-36 in eleven countries: results from the IQOLA Project." *J Clin Epidemiol*, No. 51 (11): 1149–1158.
- Hoopman R., Terwee B.C., Deville W., et al. (2009) "Evaluation of the psychometric properties of the SF-36 health survey of the among Turkish and Moroccan ethnic minority populations in the Netherlands." *Qual Life Res*, No. 18 (6): 753–764.
- Hopman W. M., Towheed T., Anastassiades T., et al. (2000) "Canadian normative data for the SF-36 health survey." *CMAJ*, No. 163 (3): 265–271.
- Ivanovs A., Eksteina I., Viksna L. "Normative data of the population of Latvia for the SF-36 (The short Form 36) Health Survey." *RSU Zinātniskie raksti 2011*. Accepted for publication in June 21, 2011.
- John e., Ware Jr. 1998 SF-36 Normative data: U.S. Population Norms. <http://www.sf-36.org/research/sf98norms.shtml?id=5> (2011.31.10)

- Loge JH., Kaasa S. (1998) "Short Form 36 (SF-36) health survey: normative data from the general Norwegian population." *Scand J Soc Med*, No. 26 (4): 250–258.
- Maslić Seršić D., Vuletić G. (2006) "Psychometric Evaluation and Establishing Norms of Croatian SF-36 Health Survey: Framework for Subjective Health Research." *Croat Med J*, No. 47 (1): 95–102.
- Nante N., Groth N., Guerrini M., et al. (1999) "Using the SF-36 in a rural population of elderly in Italy: a pilot study." *J Prev Med Hyg*, No. 40: 1–7.
- Pappa E., Kontodimopoulos N., Niakas D. (2005) "Validating and norming of the Greek SF-36 Health Survey." *Qual Life Res*, No. 14 (5): 1433–1438.
- Peyre H., Coste J., Leplège A. (2010) "Identifying type and determinants of missing items in quality of life questionnaires: Application to the SF-36 French version of the 2003 Decennial Health Survey." *Health Qual Life Outcomes*, No. 8.
- Sullivan M., Karlsson J., Ware JE Jr. (1995) "The Swedish SF-36 Health Survey – I. Evaluation of data quality, scaling assumptions, reliability and construct validity across general populations in Sweden" *Soc Sci Med*, No. 41 (10): 1349–1358.
- Wang R., Wu C., Ma X., et al. (2011) "Health-related quality of life in Chinese people: A population-based survey of five cities in China." *Scand J Public Health*, No. 39, 410 – 418.
- Амиджарова В.Н., Горячев Д.В., Коршунов Н.И., и др. (2008) "Популяционные показатели качества жизни по опроснику SF-36." *Научно-практическая ревматология*, № 4 (1): 36–48.

Ar veselību saistītas dzīves kvalitātes pētījuma (SF-36) rezultātu Latvijā un Eiropas valstīs salīdzinājums

Kopsavilkums

Mūsdienu medicīna novērtē ne tikai pacienta objektīvo stāvokli un simptomus, bet arī subjektīvo uztveri un veselības problēmu iespaidu uz pacienti dzīvi kopumā, ko dēvē par *ar veselību saistīto dzīves kvalitāti* (health-related quality of life). SF-36 ir pasaulē viens no populārākajiem dzīves kvalitātes novērtēšanas instrumentiem, kurš ļauj raksturot, cik lielā mērā slimība, tās sekas un ārstēšana ietekmē pacienta fizisko, emocionālo un sociālo labklājību. Latvijā SF-36 pētījums tika veikts atsevišķām sabiedrības grupām, taču netika veikts visā valstī, veicot respondentu reprezentatīvo izlasi. SF-36 pētījums dažādos laika posmos ir veikts daudzās Eiropas valstīs un pētījuma iegūtie Latvijas rezultāti ir salīdzināmi ar Eiropas valstu.

Pētījuma **mērķis** bija salīdzināt Latvijas iedzīvotāju ar veselību saistītas dzīves kvalitātes rādītājus ar Eiropas valstu rādītājiem. Pētījumam, izmantojot nejausās izlases principu, tika atlasīti un intervēti 995 Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem 2009. gada janvārī. Pēc SF-36 pētījuma datiem aprēķināja astoņas

standartizētas veselības stāvokļa mērījuma skalas no 0 līdz 100 punktiem – jo augstāks rādītājs, jo mazāk cilvēku veselības stāvoklis ierobežo ikdienas dzīvi.

Rezultāti un secinājumi. Skala *Fiziskā forma* un *Fiziskie ierobežojumi* – Latvijas rādītāji ir **augstāki** nekā vidējie EV rādītāji, kas ļauj secināt, ka Latvijas iedzīvotājiem fiziskā forma ir labāka, bet veselība mazāk ierobežo ikdienas darbības, nekā EV iedzīvotājus.

Skala *Sāpju intensitāte*, *Dzīvesprieks* un *Emocionālie ierobežojumi* – rezultāti ir **līdzīgi** vai vienādi.

Skala *Vispārējais veselības stāvoklis*, *Sociālā aktivitāte* un *Mentālā veselība* – Latvijas rādītāji ir **zemāki** par EV rezultātiem, tātad emocionālais stāvoklis Latvijas iedzīvotājiem ir sliktāks, kā arī savu kopējo veselības stāvokli Latvijas iedzīvotāji vērtē sliktāk, nekā EV iedzīvotāji.

Atslēgas vārdi: SF-36, ar veselību saistītā dzīves kvalitāte, normatīvie rādītāji, veselības pētījums, ģenerālizlase.

IEDZĪVOTĀJU APMIERINĀTĪBAS AR DZĪVI NOZĪME LATVIJAS REĢIONU ATTĪSTĪBAS MĒRĪŠANAS INDIKATOROS

Autores izpētīja situāciju Latvijas reģionu attīstības vērtēšanas jomā, analizējot pielietotus teritoriju attīstības indeksus un to attīstības gaitu. Pētījuma gaitā tika izskatīti gan oficiāli pieņemtie teritoriju attīstības indeksi, gan alternatīvie indeksi, kurus pastāvīgi piedāvā izmantot Latvijas pētnieki un zinātnieki. Autores uzskata, ka praktiski visiem Latvijas reģionu attīstības novērtēšanas procesā izmantojamiem teritoriju attīstības indeksiem viena no pamata nepilnībām ir tā, ka indeksos ietilpstošo sociāli ekonomiskās attīstības rādītāju vidū nav tāda rādītāja kā subjektīvā iedzīvotāju apmierinātība ar dzīvi savā teritorijā. Tajā pat laikā, kā rāda socioloģiskie pētījumi, kurus regulāri veic Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts Latvijas reģionos, Latgalē, attīstības ziņā visvairāk atpaliekošajā Latvijas reģionā, subjektīvā iedzīvotāju apmierinātība ar dzīvi nav zemāka, nekā Rīgas iedzīvotāju vidū. Autores uzskata, ka šis fenomens un tā determinantes ir jāpēta dziļāk un noteikti jāņem vērā, vērtējot Latvijas reģionu attīstības līmeni.

Pētījuma problēma – iepriekš pielietotie teritorijas attīstības indeksi, kā arī pašlaik izmantojamie indeksi, iekļaujot sevī laika gaitā mainījušos rādītājus, tādus, kā bezdarba līmenis, iedzīvotāju blīvums, samaksātā ienākuma nodokļa apmērs uz 1 iedzīvotāju, IKP uz 1 iedzīvotāju un citi līdzīgi teritorijas sociāli ekonomiskās attīstības rādītāji, praktiski ignorē subjektīvo faktoru, un tieši – pašu iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi un konkrētās teritorijas attīstību.

Autoru pētījuma mērķis ir noteikt subjektīvā faktora nozīmi Latvijas reģionu attīstības novērtēšanā. Lai sasniegtu šo mērķi, pētījuma autores izvirza sekojošus pētījuma uzdevumu risinājumus:

- 1) Latvijā izmantoto teritorijas attīstības indeksu dinamikas analīze;
- 2) alternatīvo indeksu analīze, kurus piedāvā izmantot Latvijas zinātnieki un pētnieki;
- 3) iedzīvotāju apmierinātība ar dzīvi Latvijas reģionos – subjektīvā faktora novērtēšana.

Autores uzskata, ka subjektīvā faktora ignorēšana Latvijas reģionu sociāli ekonomiskās attīstības novērtēšanas procesā ar teritorijas attīstības indeksu palīdzību, noved pie izkropļotās situācijas uztveršanas.

Atslēgas vārdi: teritorijas attīstības indekss, Latvijas reģioni, subjektīvais faktors, teritorijas attīstības novērtēšana.

Latvijā pielietoto teritoriju attīstības indeksu vēsture

Latvijā teritoriju attīstības indeksus sāka pielietot 90. gadu sākumā, galvenokārt, reģionu attīstības atbalsta valsts programmas izstrādāšanai, Eiropas fondu finansēto projektu atbalsta diferencēšanai, kā arī dažādu Eiropas un nacionālo finanšu instrumentu ietekmes uz teritoriju attīstību novērtēšanai. Papildus teritoriju attīstības indeksi tiek pielietoti prognozēšanai, salīdzinošajai analīzei un cita veida analīzei par Latvijas teritorijas attīstību.

Teritorijas attīstības indekss (TAI) atspoguļo sociāli ekonomisko situāciju konkrētajā teritorijā un valstī kopumā, ar to palīdzību var kvalitatīvāk plānot un prognozēt teritoriju attīstības iespējas un virzienus nākotnē.

Latvijas Statistikas institūts teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanas pirmo metodiku izstrādāja 1997. gadā Latvijas Universitātes prof. E. Vanaga vadībā. To izmantoja, lai noteiktu pretendētus īpaši atbalstāmo teritoriju statusa iegūšanai (MK not. Nr. 263 no 29.07.1997.; Vaidere, Vanags 2006, 105. lpp.).

Ar laiku radās objektīva nepieciešamība metodiku pilnveidot, jo īpaši atbalstāmo teritoriju statuss bija jāpārskata un jāsigatavo priekšlikumi Ministru kabinetam (MK) lēmuma pieņemšanai.

2000. gadā LU Statistikas institūtā izstrādātā un MK apstiprinātā metodika novērsa atsevišķas pirmās metodikas nepilnības, tā paredzēja pāreju uz trim īpaši atbalstāmo teritoriju grupām: rajonu, pilsētu un pagastu. Pilsētu grupā tika iekļautas gan republikas pilsētas, gan rajonu pilsētas, kā arī novadu pašvaldības, kuru centrs ir pilsēta. Ja novada pašvaldību veido tikai pagasti, tā tika ieskaitīta pagastu grupā. Šīs trīs grupas ir daudz viendabīgākas, salīdzinot ar iepriekš izmantotajām grupām. Vienlaicīgi tika pilnveidota arī rādītāju sistēma, tādējādi rajonu sociāli ekonomiskās attīstības līmeni noteica, apkopojot astoņus rādītājus, pagastu – sešus, bet pilsētu – četrus. Tika izslēgti tie rādītāji, kuri vairs netika statistiski uzskaitīti, bet tika iekļauti jauni rādītāji, piemēram, pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņas. Katram rādītājam pēc ekspertu vērtējuma piešķirts noteikts svars ar aprēķinu, lai visu rādītāju svaru summa būtu 1 (Vanags, Krastiņš 2005, 45. lpp.; Vilka 2004, 25. lpp.)

Tādējādi, kopš 2000. gada tiek aprēķināts vispārinātais jeb sintētiskais teritorijas vērtējuma kritērijs – **teritorijas attīstības indekss** (TAI vai teritorijas attīstības *gada* indekss), kas vēlāk tika pielietots Latvijas reģionu sociāli ekonomiskās attīstības salīdzinošajai analīzei.

Lai noteiktu TAI administratīvajām teritorijām pēc administratīvi teritoriālās reformas īstenošanas, MK 2009. gada 7. aprīlī pieņēma noteikumus Nr. 319 “Noteikumi par teritorijas attīstības indeksa aprēķināšanas kārtību un tā vērtībām” atbilstoši jaunajam administratīvi teritoriālajam dalījumam – atsevišķi novadu un republikas pilsētu grupai, pagastu grupai, pilsētu grupai un rajonu un plānošanas reģionu grupai.

2010. gada 25. maijā MK pieņēma jaunus noteikumus Nr. 482 “Noteikumi par teritorijas attīstības indeksa aprēķināšanas kārtību un tā vērtībām” nākamajam laika posmam. Saskaņā ar šiem noteikumiem Latvijā tiek aprēķināti divi teritoriju attīstību raksturojošie indeksi: **teritorijas attīstības līmeņa indekss** (līdz jaunajiem noteikumiem – TAI), kas raksturo attīstības līmeni attiecīgajā gadā, parādot teritoriju augstāku vai zemāku attīstību, salīdzinot ar vidējo attīstības līmeni valstī, un **teritorijas attīstības līmeņa izmaiņu indekss** (teritoriju attīstības *ķēdes indekss*), kas raksturo attīstības līmeņa izmaiņas pret iepriekšējo gadu, parādot teritoriju atpaliekošu vai apsteidzošu attīstību, salīdzinot ar vidējo attīstības līmeni iepriekšējā gadā (MK not. Nr. 482 no 25.05.2010., 04.06.2010. redakcijā).

Pēc administratīvi teritoriālās reformas **teritorijas attīstības līmeņa indeksa** vērtības aprēķina trīs grupu ietvaros – plānošanas reģioniem (5 teritorijas), republikas pilsētām (9) un novadiem (110). Plānošanas reģioniem indeksa aprēķins nav mainījies.

Teritorijas attīstības līmeņa indeksa vērtības neraksturo attīstības tempu, tādēļ tika ieviests teritorijas attīstības līmeņa izmaiņu indekss – **ķēdes indekss**, kas parāda teritoriju atpaliekošu vai apsteidzošu attīstību no vidējā valsts sociālekonomiskās attīstības līmeņa *iepriekšējā gadā* (Reģionu attīstība Latvijā 2009., 87. lpp.). Šī indeksa aprēķina metodika ir tāda pati, kā teritorijas attīstības līmeņa indeksam, tikai pārskata gada rādītāju vietā tiek ņemti pārskata gadam iepriekšējā gada rādītāji.

Ir jāatzīmē, ka paralēli attīstības ķēdes indeksam pastāv un tiek aprēķināts **attīstības bāzes indekss**, kura aprēķināšanā tiek izmantoti nevis kārtējā vai pārskata gadam iepriekšējā gada dati, bet kāda senāka gada pamatrādītāju vidējās vērtības un standartnovirzes (Krastiņš, Vanags 2009, 53–55. lpp.).

Latvijas teritorijas attīstības alternatīvie indeksi

Paralēli oficiāli pieņemtajām teritoriju attīstības aprēķināšanas metodikām, Latvijas zinātnieki un pētnieki, kā arī Valsts Reģionālās attīstības aģentūra (VRAA) strādā pie alternatīvajām attīstības vērtēšanas un indeksu

aprēķināšanas metodikām. Aktīvais darbs šajā virzienā liecina par teritorijas attīstības būtību un dzinējspēku pārdomāšanu mūsdienu sociāli ekonomiskajā realitātē.

Tā eksperti no SIA “Konsorts” piedāvā novērtēt Latvijas teritoriju attīstības līmeni (t.sk. reģionu), pamatojoties uz trim kapitāliem – sociālo, ekonomisko un vides, kur katram kapitālam ir nozīmības īpatsvars kopējā indeksā, attiecīgi – 40%, 50% un 10%. Kopumā atbalstot šo pieeju, raksta autores pilnīgi nepiekrīt tam rādītāju kopumam, kuru SIA “Konsorts” eksperti piedāvā izmantot katra kapitāla raksturošanai. Piemēram, pēc ekspertu piedāvājuma, sociālo kapitālu raksturo tādi rādītāji kā bezdarba līmenis, bērnu līdz 18 gadiem īpatsvars iedzīvotāju vidū utt., vides kapitālu – notekūdeņu centralizētajā vākšanā iesaistīto iedzīvotāju īpatsvars utt. (SIA “Konsorts” pētījums, 2009.).

Runājot par “triju kapitālu modeli” teritoriju attīstības aplūkošanai, ir jāpiemin, ka VRAA pašlaik (2011. gada vidū) ievieš ERAF projektu “Pašvaldību teritorijas attīstības plānošanas, infrastruktūras un nekustāmo īpašumu pārvaldības un uzraudzības informācijas sistēma” (TAPIS). Šī projekta ietvaros viens no apakšprojektiem ir **Reģionālās attīstības indikators moduļa (RAIM)** izstrāde, kas paredz instrumenta izveidi reģionālās attīstības monitoringam un lēmumu pieņemšanas atbalstam. Tas būs palīdzinstruments pašvaldību teritorijas attīstības tendenču izvērtēšanai, kā arī teritorijas plānojumu un attīstības programmu sagatavošanai un uzraudzībai (Reģionu attīstība Latvijā 2010., 73. lpp.).

Citu teritoriju attīstības alternatīvo indeksu izstrādāja Latvijas Lauksaimniecības Universitātes doktorants un vienlaikus VRAA darbinieks Vladislavs Vesperis. Indikators saraksts šī alternatīvā indeksa aprēķināšanai iekļauj sevī četrus teritoriālās attīstības līmeņa/līmeņa izmaiņu indeksa indikatorus, tie ir bezdarba līmenis, iedzīvotāju ienākuma nodokļa vidējais apmērs uz 1 iedz., individuālo komersantu un komercsabiedrību skaits uz 1000 iedz. un pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņas pēdējo piecu gadu laikā. Līdzās šiem indikatoriem alternatīvā indeksa aprēķināšanā tiek iekļauti trīs jaunie indikatori – nodarbinātības līmenis, dzimstības līmenis uz 1000 iedz. un iedzīvotāju no 15 līdz 30 gadiem īpatsvars (Vesperis 2011, 230.–236. lpp.).

Kā rāda teritoriju attīstības līmeņa aprēķini, kuri veikti pēc šī indeksa, Rīgas plānošanas reģions paliek līderpozīcijā, Latgales plānošanas reģions – atpaliek no visiem pārējiem reģioniem, bet citu Latvijas reģionu pozīcijas vai nu ir augstākās, vai nu zemākās, salīdzinot ar oficiālā gada indeksa rādītājiem (Vesperis 2011, 230.–236. lpp.).

Rīgas tehniskās universitātes darbiniece A. Vitola un Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas darbinieks Z. Hermansons izstrādāja savu pieeju Latvijas teritoriju attīstības novērtēšanai uz **attīstības līmeņa-tempa matricas** pamata, kura atspoguļo ne tikai statistisko attīstības līmeni, bet arī attīstības tendences. Atkarībā no attīstības līmeņa-tempa attiecības metodikas autori izdala 4 teritoriju tipus: 1) “līderi” – ar augstu attīstības līmeni un tempu; 2) “daudzsolšie” – ar zemu attīstības līmeni un augstu attīstības tempu; 3) “atpaliekošās” – ar zemu attīstības līmeni un zemu attīstības tempu; 4) “teritorijas, kas atkāpjas” – ar augstu attīstības līmeni un zemu attīstības tempu (Vitola, Hermansons 2010, 148.–156. lpp.). Raksta autore uzskata, ka šī metodika ir īpaši interesanta un var būt piemērota ne tikai reģionu attīstības līmeņa-tempa novērtēšanai, bet arī valstu novērtēšanai, kuras katru gadu tiek iekļautas Pasaules ekonomikas foruma Ziņojumā par globālo konkurētspēju.

Subjektīvie indikatori Latvijas reģionu attīstības novērtēšanā

Praktiski visi augstākminētie teritoriju attīstības indeksi – kā oficiāli pieņemtie, tā arī alternatīvie – operē ar objektīvu sociāli ekonomiskās teritoriju attīstības rādītāju kopumu, kuri ir statistiski uzskaitāmi. Bet pastāv arī subjektīvais rādītājs – iedzīvotāju apmierinātība ar dzīvi vienā vai otrā reģionā, kuram pēc autoru viedokļa arī ir liela nozīme teritoriju attīstības līmeņa novērtēšanā. Un, kā rāda Latvijas iedzīvotāju aptauju dati, kuras ik pēc diviem gadiem veic Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, ar šo rādītāju Latvijas reģionos nav viss tik viennozīmīgi, jo, vērtējot Latvijas reģionu iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi kopumā pēc rādītāju skalas no 1 (pilnīgi neapmierināts) līdz 10 (pilnīgi apmierināts), 2008. gada beigās tika iegūti sekojoši dati: Rīga – 5.9 balles, Pierīga – 5.6 balles, Vidzeme – 6.2 balles, Kurzeme – 6.0 balles, Zemgale – 5.6 balles un Latgale – 5.9 balles (Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008.–2009.). Tādējādi, Latgales kā visneattīstītākā sociāli ekonomiskajā ziņā reģiona iedzīvotāji ir apmierināti ar dzīvi ne mazāk kā ridzinieki – visattīstītākā Latvijas reģiona iedzīvotāji. Pēc autoru viedokļa, šis apstāklis ir nepietiekami izpētīts Latvijā un nepelnīti tiek ignorēts teritoriju attīstības novērtēšanas metodikās.

Bibliogrāfija

- MK noteikumi Nr. 263 no 29.07.1997. "Kārtība, kādā piešķirams īpaši atbalstāmā reģiona statuss". <http://www.likumi.lv/doc.php?id=44515&from=off> (10.08.2011.)
- MK noteikumi Nr. 730 no 15.09.2008. "Teritorijas attīstības indeksa aprēķināšanas un piemērošanas kārtība". <http://www.likumi.lv/doc.php?id=181605> (10.08.2011.)
- MK noteikumi Nr. 319 no 07.04.2009. "Noteikumi par teritorijas attīstības indeksa aprēķināšanas kārtību un tā vērtībām". <http://www.likumi.lv/doc.php?id=190795> (15.08.2011.)
- MK noteikumi Nr. 482 no 25.05.2010. "Noteikumi par teritorijas attīstības indeksa aprēķināšanas kārtību un tā vērtībām". www.likumi.lv/tv_faili.php?doc_id=211208&get_file_id=12434 (redakcijā uz 04.06.2010.) (05.09.2011.)
- MK noteikumi Nr. 482 no 25.05.2010. "Noteikumi par teritorijas attīstības indeksa aprēķināšanas kārtību un tā vērtībām". <http://www.likumi.lv/doc.php?id=211208> (redakcijā uz 30.04.2011.) (05.09.2011.)
- Krastiņš, O., Vanags, E., Vanags, I. u.c. (2009) "Latvijas dažādība skaitļos un vīzijās." Rīga: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde.
- "Konsorts" SIA pētījums pēc VRAA pasūtījuma "Reģionālās politikas un teritoriju attīstības novērtēšanas metodoloģiskie risinājumi". Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 2009. http://www.vraa.gov.lv/uploads/petnieciba/petijumi/Methodologiskie_risinajumi_GALA_zinojums.pdf (05.08.2011.)
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums. Galv. red. Rozenvalds, J. un Iļjabs, I. (2009) Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Locāne, V., Peipiņa, I., Bruņenieks, J. u.c. (2011) "Reģionu attīstība Latvijā 2010." Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra.
- Vanags, E., Krastiņš, O., Vilka, I. u.c. (2005) *Dažāda Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas.* Rīga: Latvijas Statistikas institūts, Valsts reģionālās attīstības aģentūra.
- Vanags, E., Locāne, V., Peipiņa, I. u.c. (2010). "Reģionu attīstība Latvijā 2009." Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra.
- Vaidere, I., Vanags, E., Vanags, I., Vilka, I. (2006). "Reģionālā politika un pašvaldību attīstība Eiropas Savienībā un Latvijā." Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, Latvijas Statistikas institūts.
- Vesperis, V. (2011) "Alternative Territorial Development Index of Planning Regions." In: *Economic science for Rural Development No. 26, 2011: Proceedings of the International Scientific Conference. Sustainability, Jelgava, Latvia, April 28–29, 2011, Latvia University of Agriculture.* Jelgava: Latvia University of Agriculture, 2011, 230.–236. lpp.
- Vilka, I. (2004) "Pašvaldību reformas un reģionālā attīstība Latvijā". Rīga 2004: *Promocijas darba kopsavilkums ekonomikas doktora zinātniskā grāda iegū-*

šanai. http://www3.acadlib.lv/greydoc/Vilkas_disertacija/Vilka_lat.doc (05.09.2011.)

Vitola, A., Hermansons, Z. (2010) "Latvijas pilsētu sociālekonomiskās attīstības līmeņa un tempa novērtējums." *Scientific Journal of Riga Technical University. Economic and Business. Economy: Theory and Practice*, Vol. 20, 3. series, 2010, 148.–156. lpp. <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/9604/fulltext> (25.08.2011.)

VRAA materiāls. Attīstības indekss. Apraksts. <http://www.vraa.gov.lv/uploads/documents/petnieciba/apraksts.doc> (17.08.2011.)

Значение удовлетворённости жизнью жителей в индикаторах измерения развития латвийских регионов

Резюме

В оценке уровня развития регионов Латвии в период после получения ею независимости стали применяться индексы развития территорий, первый из которых был разработан командой исследователей под руководством профессора Э. Ванага с целью идентификации территорий, требующих особой поддержки государства. В дальнейшем методики расчёта индексов развития территорий несколько раз дорабатывались в соответствии с новыми требованиями социально-экономических реалий в развитии регионов Латвии. Параллельно официальным индексам развития территорий постоянно разрабатываются (в основном молодыми учёными) альтернативные индексы, в которых либо видоизменяется состав индикаторов развития, либо предлагаются комплексные методики, оценивающие одновременно и уровень, и темп развития территорий. Но ни в одном из этих индексов не учитывается субъективный фактор — удовлетворённость жизнью жителей региона, который, по мнению авторов статьи, заставляет в новом свете взглянуть на развитие территории, приняв во внимание не только объективные социально-экономические ситуации, но и удовлетворённость самих жителей жизнью в своём регионе. Необходимо также глубже изучить феномен того, что жители противоположных по уровню развития регионов — Риги и Латгалии — одинаково удовлетворены своей жизнью.

Ключевые слова: индекс развития территории, регионы Латвии, субъективный фактор, оценка развития территории.

ILGTSPĒJĪGAS EKONOMISKAS ATTĪSTĪBAS STRATIFIKĀCIJAS PAMATI: PROBLĒMAS, RISINĀJUMI, PERSPEKTĪVAS

Sabiedrības stratifikācijas pētniekiem īpašu interesi rada vidusšķira, ko bieži vien saista ar industriālās un postindustriālās sabiedrības attīstības panākumiem. Rietumu sociologu skatījumā, vidusslānis darbojas kā galvenais stabilizējošais spēks vispārējā šķiru balansā, modernizācijas un jaunās zināšanu sabiedrības radīšanas subjekts, mūsdienu ekonomikas kvalitatīvo produktu galvenais patērētājs, galvenais panākuma stratēģijas nesējs. Diemžēl ievērojama pētījumu daļa postkomunistiskās valstīs nav saistīta ar vidusslāni, bet gan ar zemākajiem un nabadzīgākajiem slāņiem.

Raksta mērķis – pamatot optimālos kritērijus (radītājus), kas sniedz visticama mērķa vidusslāņa parametru izvērtēšanu mūsdienu apstākļos Latvijā.

Pētījuma pamatuzdevumi:

- izpētīt vidusslāņa pētišanas pieredzi postkomunistiskās valstīs;
- izmantojot oficiālās statistikas un socioloģisko pētījumu datus, pamatot kritērijus iekļūšanai vidusslānī,
- noteikt vidusslāņa lomu un nozīmīgumu stabilas ekonomiskās attīstības sasniegšanai.

Pētījuma problēma: pretruna starp zināšanām par vidusšķiras lomu pozitīvajā sabiedrības attīstībā uz industriāli attīstīto Rietumvalstu piemēra un reālas vidusslāņa formēšanas dinamikas nepārzināšana postkomunistiskās valstīs tā mērīšanas sarežģītības, izmantoto metodiku dažādības, ticamu statistikas datu trūkuma un citu iemeslu dēļ.

Pētījuma novitāte: pirmo reizi izmantojot materiālus par Latviju (Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta Starptautiskās sociālo pētījumu programmas “Sociālā nevienlīdzība III” socioloģiskās aptaujas dati) tiek aprobēta vidusslāņa mērīšanas metodika, tiek pamatots atzinums par svarīgāko valsts tautsaimniecības attīstības ekonomisko radītāju un sabiedrības sociālās stratifikācijas izmaiņu dinamiku, jo īpaši tās vidusslāņa parametru, savstarpējo nosacītību.

Galvenie secinājumi: mūsdienās vidusslānis Latvijā, ņemot vērā 3 piedāvātos kritērijus, sastāda apmēram 12% no pieaugušo iedzīvotāju skaita valstī, pieaugot vidusslānim skaita un kvalitātes ziņā, tas izvirzīsies par sabalansētas, stabilas un ilgtspējīgas valsts ekonomiskās attīstības garantu.

Atslēgas vārdi: stratifikācija, vidusslānis, materiālie ienākumi, izglītība, pašidentifikācija.

Stratifikācija – tā ir sistēma, kurā cilvēku grupai vai slānim sabiedrībā ir noteikta **hierarhija**, kas nosaka sociālo nevienlīdzību. Antonija Gidensa (*Anthony Giddens*) skatījumā, stratifikācija var būt noteikta kā “strukturētā nevienlīdzība starp dažādām cilvēku grupām” (Giddens 2000, p. 149). The Penguin Dictionary of Sociology vienā definīcijā apvienoti tādi jēdzieni kā sociālā diferenciācija un sociāla stratifikācija: “Sociālā diferenciācija kļūst par sociālo stratifikāciju, kad cilvēki sarindojas hierarhiski organizētā rindā pēc kaut kādām nevienlīdzības dimensijām.” (The Penguin ... 1988, p. 243).

Parasti Rietumu sociologi analizē stratifikāciju šķiriskā dimensijā. Piemēram, A. Gidenss mūsdienu Lielbritānijā izdala 3 šķiras – augstākā šķira (1% nācijas), vidusšķira un strādnieku šķira (Giddens 2000, p. 155–156).

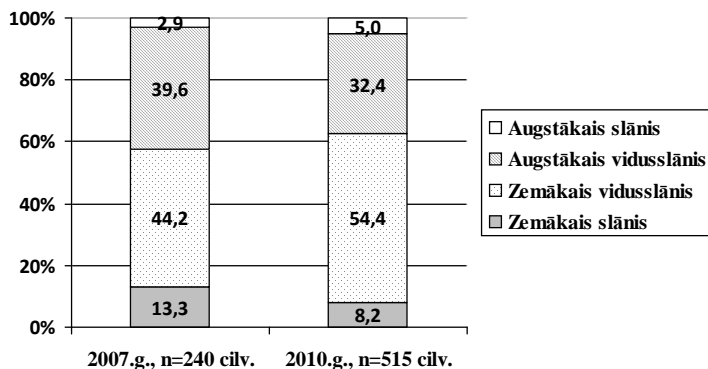
Īpašu interesi izraisa vidusslānis, kuru visbiežāk saista ar industriālās un postindustriālās sabiedrības attīstības panākumiem. Rietumu sociologu skatījumā, vidusslānis darbojas kā galvenais stabilizējošais spēks vispārējā šķiru balansā, modernizācijas un jaunās zināšanu sabiedrības radīšanas subjekts, mūsdienu ekonomikas kvalitatīvo produktu galvenais patērētājs, galvenais panākuma stratēģijas nesējs. Diemžēl ievērojama daļa pētījumu postkomunistiskās valstīs nav saistīta ar vidusslāni, bet gan ar zemākajiem un nabadzīgākajiem slāņiem.

Pagaidām dati par vidusšķiras veidošanos ir samērā fragmentāri un nepilnīgi, jo tiek izmantotas dažādas teorētiskās pieejas un metodikas. Piemēram, Krievijas pētnieki uzskata, ka vidusšķirai pieder no 12% (Тихонова 2007, с. 159) līdz 24% (Беляева 2011, с. 72) iedzīvotāju, Polijā – 16.3% (Доманский 2006, с. 63–64), Baltkrievijā vidēji nodrošināto īpatsvars ir 40.7% (Лашук 2010, с. 28), bet vidusslāņa – 10% (Чернов 2007, с. 38).

Pirmais sociologs Latvijā, kas diezgan nopietni pētīja sociālās stratifikācijas problēmu Latvijā, bija Pēteris Laķis, piemēram, rakstā “Latvijas sabiedrības sociālā stratifikācija 1990. gadu sākumā” (Laķis 1994). P. Laķis pamatā izmantoja amerikāņu sociologa Bernarda Barbera idejas. Savā laikā, aplūkojot Rietumu sabiedrības sociālās struktūras dinamiku, B. Barbers nodalīja sešus stratifikācijas mērijumus: profesijas prestižs, varas (*authority*) un varenības (*power*) pakāpe, ienākumi vai bagātības pakāpe, izglītības vai zināšanu līmenis, reliģiskais vai rituālais kritērijs, ranžējums pa radniecības un etniskajām grupām (Барбер 1972, с. 235–242).

Savukārt, P. Laķis izdalīja 3 viņaprāt nozīmīgākos stratifikācijas mērījumus tādā pārejas posma sabiedrībā, kāda tajā laikā bija Latvija: mantiskā noslāņošanās, dažādas attiecības pret politisko varu, profesiju prestiža īpatnības (Laķis 1994, 9. lpp.). “Iedzīvotāju diferenciācija pēc materiālajiem ienākumiem īstenojas mūsdienu sabiedrībai visai raksturīgā struktūrā: bagāto slānis, vidusšķira, nabadzīgie iedzīvotāji”, – raksta P. Laķis (Laķis 1994, 10. lpp.). Izpētot sabiedrību Latvijā 90. gadu sākumā, P. Laķis secināja, ka 3% no visiem iedzīvotājiem bija bagāti, 12–13% piederēja vidusslānim, bet pārējie – nabadzīgo iedzīvotāju slānim. P. Laķis uzsvēra, ka laika posma no 1990.–1993. gadam iedzīvotāju diferenciācija palielinājās, līdz ar to izteiktāk norobežojas strati. “Socioloģisko pētījumu empīriskie dati liecina, ka Latvijas sabiedrībā veidojās plaši izplatīta tendence pašvērtējumā identificēt sevi ar nabadzīgo iedzīvotāju slāni, līdzīgi kā ASV vairākums iedzīvotāju tiecas saistīt sevi ar noteiktu materiālās labklājības nosacītu slāni, tikai tur – ar vidusšķiru”, – piebilst P. Laķis. (Laķis 1994, 11. lpp.). Tomēr turpmākie Latvijas sociologu pētījumi tādu tendenci neparādīja.

Socioloģiskie pētījumi Daugavpili liecina, ka lielākā iedzīvotāju daļa sevi identificē ar vidusšķiru: 2007. g. – 83,8% un 2010. g. – 86,8%. Interesanti, ka respondentu īpatsvars, kuri sevi identificē ar augstāko vidusšķiru, samazinājās no 39,6% līdz 32,4%, kas var būt saistīts ar ekonomiskās krīzes sākumu valstī 2008. gada rudenī.

1. attēls. Sabiedrības sociāli šķiriskā pašidentifikācija Daugavpili (%)

Avots: autora veidots attēls no Stratēģiskās analīzes komisijas un DU SZF SPI pētījuma “Daugavpils kā attīstības ceļvedis” (2007) datiem, DU SZF SPI socioloģiskā pētījuma “Daugavpils pilsētas sociāli ekonomiskās vides monitorings–2010” (2010) datiem.

Vai tiešām, lielākā daļa mūsu sabiedrības pieder vidusslānim (vidusšķirai) kā to parasti apgalvo sociologi, kas analizē Rietumu sabiedrības stratifikāciju? Socioloģisko pētījumu dati rāda, ka no 2000. g. līdz 2008. g. sakarā ar ģimenes ienākumiem bija pozitīva tendence: vidējais ienākums pa šo laiku palielinājās no 66 līdz 213 latiem (t.i. vairāk kā 3,2 reizes), savukārt iztikas minimuma patēriņa grozs 1 iedzīvotājam palielinājās 1,9 reizes (sk. 1. tabulu). Pa šo laiku vidējais ienākums procentos no iztikas minimuma patēriņa groza palielinājās no 78% līdz 133%, bet ģimeņu īpatsvars aptaujāto vidū ar ienākumiem zemākiem par iztikas minimuma patēriņa grozu samazinājās no 81% līdz 47%. Tādā gadījumā mēs novērojam, ka diezgan liela sabiedrības daļa ar zemiem ienākumiem identificē sevi kā vidusslāni. Protams, vidusmēra iedzīvotājs var sev to atļauties, bet ne sociālo zinātņu pārstāvji.

1. tabula

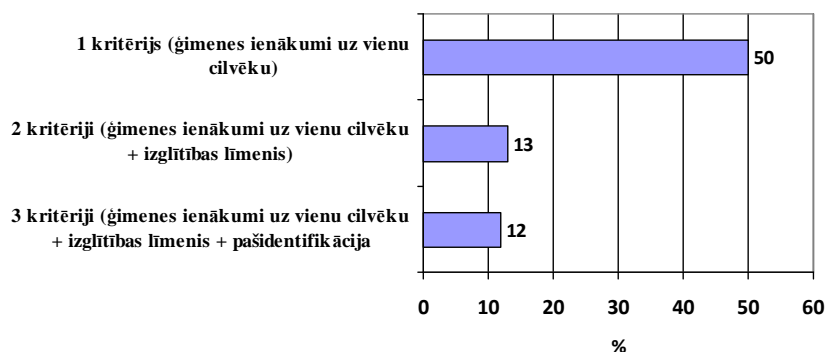
**Ģimenes ienākumi uz 1 cilvēku mēnesī pēc nodokļu atvilkšanas
Latvijā 2000.–2011. g., latos**

	2000. g., n=1000	2005. g., n=1000	2007. g., n=1000	2008. g., n=1000	2009. g., n=1069	2011. g., n=1000
1	2	3	4	5	6	7
Vidējais ienākums	66	106	151	213	202	166
Kvintelgrupu robežas						
1. kvintelgrupa	0–28	0–50	0–80	0–115	0–100	0–85
2. kvintelgrupa	28–44	53–75	82–100	116–150	101–145	86–126
3. kvintelgrupa	45–60	76–100	101–150	151–200	146–180	127–160
4. kvintelgrupa	61–83	105–150	155–200	201–291	181–267	161–220
5. kvintelgrupa	84–2500	155–1000	205–800	292–3000	268–2000	221–900
Vidējais ienākums kvintelgrupā						
1. kvintelgrupa	17,3	34,8	61,79	79,70	75,69	57,86
2. kvintelgrupa	35,39	66,8	95,04	136,51	125,22	103,68
3. kvintelgrupa	52,67	90,03	126,01	184,15	162,81	147,28
4. kvintelgrupa	69,21	128,34	183,19	244,43	220,89	190,33
5. kvintelgrupa	161,39	231,74	307,68	445,74	442,91	331,83
Mediāna	50	82	120	175	164	150
Iztikas minimuma patēriņa grozs 1 iedzīvotājam vidēji gadā	84,47	105,48	132,89	160,32	168,17	166,43

	1	2	3	4	5	6	7
Vidējais ienākums procentos no iztikas minimuma patēriņa groza, %		78	100	114	133	120	100
Ģimeņu īpatsvars bāzē ar ienākumiem zemākiem par iztikas minimuma patēriņa grozu, %		81	65	56	47	53	62

Avots: autora aprēķini pēc SKDS aptaujas “Latvija. Pārskats par tautas attīstību” (2000., 2005., 2007., 2008., 2011. g.) un Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētījuma “Sociālā nevienlīdzība III” datiem (2009. g.).

Pat visnabadzīgākajam 5. kvintelgrupas pārstāvim ģimenes ienākumi uz vienu cilvēku mēnesī 2009. gadā sastādīja 268 latu, kas ir apmēram tikai 1,6 reizes vairāk par iztikas minimuma patēriņa grozu, ko nevar uzskatīt par vidusšķiras pārstāvim cienīgiem ienākumiem. Tādējādi 80% iedzīvotāju ienākumi bija 268 Ls un mazāk, apmēram 50% – mazāki par iztikas minimuma patēriņa groza vērtību. Ir diezgan problemātiski pat visus 5. kvintelgrupas pārstāvjus attiecināt pie vidusslāņa. Autora skatījumā ir nepieciešams ņemt vērā vismaz 3 kritērijus: ģimenes ienākumi uz vienu cilvēku mēnesī jābūt lielākiem par mediānu (50%), augstāka izglītība un pašidentifikācija ar vidusslāni.

2. attēls. Vidējā slāņa robežas, izmantojot 3 piedāvātos kritērijus, Latvija, 2009. gads, n=1069 civl.

Avots: autora veidots attēls pēc Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētījuma “Sociālā nevienlīdzība III” datiem (2009. g.).

2009. gadā Latvijā ienākumu mediāna uz vienu cilvēku ģimenē bija 164 latu, kas ir apmēram 330 ASV dolāru (sk. 1. tabulu). Saskaņā ar Pasaules Bankas datiem vidusslāņa pārstāvju ikmēneša ienākumiem ir jābūt no 3500 līdz 8000 ASV dolāru uz vienu ģimenes locekli (Котова). Mūsu gadījumā ienākumu mediāna ir ievērojami zemāka par Pasaules Bankas piedāvāto minimālo ienākumu sliekšni. Tāpēc pirmo kritēriju iekļūšanai vidusslānī ir nepieciešams papildināt vismaz vēl ar diviem (izglītības līmenis un pašidentifikācija). Izslēdzot no apakšizlases (respondenti ar ienākumiem, kas ir lielāki par mediānu) tos, kuru izglītības līmenis bija zemāks par augstāko, kandidātu uz vidusslāni īpatsvars saruka līdz 13,0%. Izslēdzot no jaunās apakšizlase respondentus, kuri neidentificē sevi ar vidusšķiru, jaunā apakšizlase samazinās līdz 12,0%. Līdz ar to var secināt, ka Latvijā 2009. gadā vislabākajā gadījumā apmēram astotā daļa no valsts iedzīvotājiem varēja pretendēt uz iekļūšanu vidusslānī. Tomēr par nopietnas un nozīmīgas vidusšķiras eksistēšanu Latvijā paliek lielas šaubas.

Autora paaugstināta uzmanība vidusšķirai ir saistīta ar to, ka tieši šī kopiena ir visnozīmīgākā ekonomiskā attīstībā, ja mēs vēlamies noturīgu un ilgstošu valsts attīstību. Tieši vidusšķiras pārstāvju skaits un kvalitāte (pat, ja tā nav lielākā valsts iedzīvotāju daļa) galvenokārt nosaka tādas valsts attīstības ekonomiskos radītājus kā iekšzemes kopprodukts (IKP), darbaspēka produktivitāte, konkurētspēja. Latvija diemžēl nevar lepoties ar augstiem radītājiem. Darbaspēka produktivitāte uz vienu strādājošo 2010. gadā bija tikai 54,9% no vidējā ES līmeņa (Polija 53,4%, Luksemburga 177,5%) (Eurostat “Labour productivity per person employed”). Vēl zemāka darbaspēka produktivitāte stundā – Latvijā tikai 47% no vidējā ES līmeņa, Polijā – 53,4% (Eurostat “Labour productivity per hour worked”). Tikai tad, kad šie radītāji sasniegs vidējo ES līmeni, varēs uzskatīt, ka vidusšķira ir kļuvusi par sabalansētas, stabilas un ilgtspējīgas valsts ekonomiskās attīstības garantu.

Bibliogrāfija

- Giddens A. (2000) *Introduction to Sociology*. London: W.W. Norton & Company.
- Eurostat “Labour productivity per person employed”. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsieb030&plugin=0> (2011. 30. 08).
- Eurostat “Labour productivity per hour worked”. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsieb040&plugin=0> (2011. 30. 08).

- Laķis P. (1994) Latvijas sabiedrības sociālā stratifikācija 1990. gadu sākumā. *Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis*, Nr. 4, 8.–13. lpp.
- The Penguin Dictionary of Sociology*. (1988) London: Penguin Books.
- Барбер Б. (1972) Структура социальной стратификации и тенденции социальной мобильности. В кн.: *Американская социология: Перспективы. Проблемы. Методы*. Москва: Прогресс. стр. 235–247.
- Беляева Л.А. (2011) “Акторы модернизации в России: по материалам всероссийского мониторинга 1990–2010 гг.” В кн.: *Социальные вызовы модернизации регионов России*. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета. стр. 70–77.
- Доманский Х. (2006) Формирование среднего класса в Польше: движущие силы и препятствия. *Социология: теория, методы, маркетинг*, Nr. 3, стр. 52–80.
- Котова Ю. “РОСГОССТРАХ пересчитал средний класс в России”. Ресурс: <http://www.business-magazine.ru/investments/private/pub296770> (2011. 30. 08).
- Лашук И.В. (2010) Социокультурные основания социальной стратификации современного общества. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, Nr. 891, стр. 24–31.
- Тихонова Н.Е. (2007) Социальная стратификация с современной России: опыт эмпирического анализа. Москва: Институт социологии РАН.
- Чернов В., Николюк С. (2007) Особенности формирования среднего класса в Белоруси. *Політична сфера*, Nr. 9, стр. 23–39.

Стратификационные основы долгосрочного экономического развития: проблемы, решения, перспективы

Резюме

У исследователей стратификации общества особый интерес вызывает средний класс, который чаще всего связывают с успехами развития индустриального и постиндустриального общества. В представлении западных социологов, средний класс выступает как основная стабилизирующая сила в общем балансе классов, субъект модернизации и создания нового общества знаний, основной потребитель качественных продуктов современной экономики, основной носитель жизненной стратегии успеха. К сожалению, значительная часть исследований в посткоммунистических странах связана не с средним классом, а с низшими и бедными слоями.

Цель статьи — обосновать оптимальный перечень критериев (показателей), дающих наиболее достоверное измерение параметров среднего класса в современных условиях Латвии.

Среди основных задач исследования могут быть выделены следующие:

- изучение опыта исследований среднего класса в посткоммунистических странах;
- обоснование критериев вхождения в средний класс, используя данные официальной статистики и социологических исследований;
- определение роли и значимости среднего класса с целью достижения устойчивого экономического развития.

Исследовательская проблема – противоречие о знании роли среднего класса в позитивном развитии общества на примере индустриально развитых стран Запада и незнанием реальной динамики формирования среднего класса в посткоммунистических странах из-за сложности его измерения, множества используемых методик, отсутствия достоверных статистических данных и др. причин.

Новизна исследования – впервые на материалах Латвии (данные социологического опроса Института философии и социологии Латвийского университета «Социальное неравенство 3» Международной программы социальных исследований в 2009 г.) апробируется методика измерения среднего класса, обосновывается положение о взаимообусловленности важнейших экономических показателей развития народного хозяйства страны и динамики изменений социальной стратификации общества, особенно параметров его среднего класса.

Главные выводы: в настоящее время средний класс Латвии с учетом 3 предложенных критериев составляет примерно 12% взрослого населения страны; по мере количественного и качественного роста среднего класса он будет все заметнее выступать гарантом сбалансированного, устойчивого и долгосрочного экономического развития страны.

Ключевые слова: стратификация, средний класс, материальные доходы, образование, самоидентификация.

THE SOCIOLOGY OF ENTREPRENEURSHIP – A NEW ACADEMIC DISCIPLINE

At the present time, more and more sociologists believe that a new scientific (sub)discipline called sociology of entrepreneurship has arisen within sociology. This research field is quite rapidly developing but its contribution to science is simultaneously criticized for lack of coherency and intellectual distance from the main current of sociology.

The aim of the present article is to try to justify the presence of sociology of entrepreneurship within the scope of sociological sciences. In this work were theoretical basics of the recently arisen subdiscipline analysed and subjected to criticism. Its genesis has been covered as well. The task of our ruminations is to place sociology of entrepreneurship within the sociological canon. At this stage of research it is difficult to state unambiguously whether new subdiscipline is going to acquire acknowledgement of scientific world and whether it is going to strengthen its position or not. However, it is undoubtful that a solidified set of problems proper and typical for sociological analysis of entrepreneurship already exists; regardless of whether we regard it as a ‘product’ of general sociology, sociology of economy or sociology of entrepreneurship.

Key-words: entrepreneurship, entrepreneurs, sociology of entrepreneurship, social context of entrepreneurship, intangible assets.

Conceptualization of Entrepreneurship in the Classic Sociological Theories

The term ‘entrepreneurship’ is far from being clear. Many definitions of this term have emerged but none of them should be considered to be perfect, final and commonly accepted. It seems that the final definition has not come into being so far since it is not easy to describe a phenomenon which manifests itself in all areas of life (next to development, progress and increasing competition) and which has such a broad occurrence range.

For most people, the term ‘entrepreneurship’ is a synonym for practical smartness and dynamism. Similar interpretation can be found in dictionaries of language where the adjective ‘enterprising’ (Dubisz 2003, p. 650) means: resourceful, willing to take on various tasks, go-ahead, while the synonym for ‘enterprise’ (=character trait) is to possess initiative spirit. Such way of defining the term is certainly simplified but it renders the crux of the matter.

By way of introduction to theoretical divagations, we need to stress that most of researchers are of the opinion that entrepreneurship is a society- and economy-related process, which is the main factor for speeding development up. It is a creative process that should be characterized by at least one of seven following aspects of creation (Morris 1998, p. 14):

- enterprise – a company that has not existed so far
- innovation – a unique combination of resources creating new organizational solutions, products, services, markets, technologies
- change – adaptation, skills modifying, change of approach in order to make possibly best use of new business chances
- employment – emerging of new firm or initiative within the framework of existing one that requires new (human) resources
- wealth – taking a risk in business dealings should yield benefits
- value – launching a product or a service brings new value to their consumers.

Sociology as discipline focusing on entrepreneurship worked out many different approaches to this phenomenon, among which conception of two classic economic sociology authors, Weber and Schumpeter, must not be missed out. Weber's view of entrepreneurship is often reduced to two fundamental issues: charismatic leadership in the world of economy and influence of Protestant ethic on rise of the modern capitalism. According to him, entrepreneur can come into being only in exchange-based economy, and entrepreneurship is related more to purpose-related business activity of companies than to individuals' action (Swedberg 2000, p. 7–44). Weber appreciates the role of charismatic leadership in firm environment, as well as in implementing innovations into existing companies; however, he believes that universal trend to rationalization in society limits the role of charisma in today's world. Capitalistic entrepreneurs are rather rational professionals than inspired inventors. Increase in social rationalization of life makes bureaucracy play more significant role in politics and economy. Economic development may be regulated and slowed down by bureaucratic mechanism. The only one counterbalance for bureaucracy is, in Weber's opinion, entrepreneur. He is used to make own decisions and to take responsibility for them, instead of subordination like bureaucrats do. Entrepreneurs have better knowledge on firms than bureaucrats do, that is why economic sphere is a counterbalance for politics in capitalistic societies (Pawnik 2008, p. 37; Weber 1994).

In turn, Schumpeter sees source of all rapid economic changes in the person of entrepreneur whom he made the main character of his theory. In his original works, while defining entrepreneurship through the prism of function it performs, he concentrated on individual but later he stated that entrepreneur did not have to be a person. It may as well be economic or even political organization (Schumpeter 1989, p. 264). It is action, not individual actor, that matters.

One of more interesting studies on entrepreneurship was created by Peter P. Drucker who is thought to be the author of contemporary management methods. According to him, we can notice entrepreneurship in the moment when, as a result of enterprise, a new market and consumers can be distinguished. 'Entrepreneur is always looking for change, is responsible for it and takes it as a chance for him' (Drucker 1992, p. 35).

Contemporary Concepts of Entrepreneurship in Sociology

In contemporary sociological conception we can encounter eclectic approach to the subject, too. Because of scope of issues covered in a given elaboration that concerns rise of a new subdiscipline (sociology of entrepreneurship), an other approach seems to be more interesting. It describes entrepreneurship in the context of regional diversity of culture, values and the level of economic development (Landes 2000; Lipset 1988). This point of view places the new subdiscipline in the canon of social sciences unambiguously. The approach concentrates on analyses at regional and national/state level what causes that an individual (considered as *spiritus movens* of economic activity) is vanishing from the field of vision completely. That is why it is necessary to refer to the conception of institutional entrepreneurship to complete the analysis (DiMaggio 1988; Waldziński 2001). We have to do there with an attempt to combine micro- and macro-levels of analysis by paying attention to motivated actors who have access to resources and who are capable of establishing new institutions in which the main cultural products of entrepreneurs would be new ideas, social rules or cognitive context of knowledge.

In reference to above conceptions of entrepreneurship, Martin Ruef and Michael Lounsbury worked out neo-Weberian outline of its sociological analysis that would enable us to define and analyze entrepreneurship with reference to different social actors and at different levels. Building their scheme, the authors distinguished four perspectives in analyzing entrepreneurs' behavior:

- contextual perspective: lays particular emphasis on material and cultural environment as a factor influencing individual inclination to taking a risk
- behavioral perspective: lets us to analyze the structure and processes of economic activity at microsocial level
- constructivist perspective: used to evaluate influences of entrepreneurial decisions on arising organizations, branches of industry (sectors of economy), collective and society
- ecological perspective: concentrates on analysis of how material and cultural environment affects economic and institutional growth, apart from individuals' actions (Ruef, Lounsbury 2007, p. 18–19).

Combining above-mentioned perspectives and various levels of analysis lets us to offer the macro-micro-macro diagram, similar to one James Coleman used to analyze Weber's Protestant ethic (Coleman 1990, chapter I). In this way, contextual perspective enables us to describe the influence of Protestant religion and ethic on individuals' inclination to effectiveness, self-control and to positive evaluation of rational way of thinking. In turn, behavioral perspective lets us to evaluate how values are 'converted' to individuals' entrepreneurial behavior (micro-micro connections). Constructivist perspective shows how mass or collective actions of individuals lead to change in social system, e.g. getting from feudalism to capitalism (micro-macro connections). Finally, taking ecological point of view, one can research on correlation between dominance of Protestantism in history of a given society and level of its economic development (macro-macro dimension). Ruef and Lounsbury have also proposed in their scheme expanding of micro-macro dichotomy over more fields and separating tangible grounds of entrepreneurship from its cognitive-institutional dimension.

The contextual perspective refers in this scheme to social conditionality of entrepreneurship and it emphasizes the issue who and why becomes entrepreneur. Behavioral perspective focuses on the process of entrepreneurship that would include following issues: social-psychological background of entrepreneurship, the moment of life when entrepreneurial activity starts, defining its range and entrepreneurial activity. Constructivist perspective presents two issues: influence of entrepreneurship based on interpersonal networks in a population, as well as communities in which there are such networks. Ecological perspective is used to depict influence of all mentioned levels of entrepreneurship (except for individual level) on economic growth in macroscale.

It seems proper and justified to present in this article multidimensional approach to research on entrepreneurship since it covers the phenomenon totally. Another arguments for this approach can be also found in publications of Patricia Thornton who stresses that such factors like level of individual profile, variables referring to the level of organizations or markets, as well as the level of larger communities should be taken into account while analyzing entrepreneurship with the use of ecological and organizational perspective (Thornton 1999, p. 35). Such attitude to the problem includes individual (e.g. psycho-social traits of individuals), spatial (states, regions, smaller communities), chronological (historical background), organizational (different organizational forms, e.g. network-based organizations) and also social, economic and cultural context.

Above issues can be analyzed within the framework of different paradigms. Alberto Martinelli proposes two fundamental dichotomous analysis levels. The first one refers to setting system variables against variables that would describe acting persons; in other words, it refers to setting macro-analytical models against micro-analytical ones. Another dimension is based on opposition of cultural variables to system ones (Martinelli 1994, p. 480), so in what extent culture and ethnic or class affiliation stimulate business activity.

Challenges for Sociology of Entrepreneurship – Conclusions

Sociology of entrepreneurship analyses entrepreneurial activity process, its social context and effects. Sociology, just as other disciplines that are interested in entrepreneurship, created neither coherent theoretical conceptualization of this research field nor a canon of specialist literature. Regardless of whether sociologists who write about entrepreneurship believe that there is a separate discipline – sociology of entrepreneurship, or whether their consideration fits into sociology of economy or into sociology in general, everyone accepts that there is canonical set of problems typical for sociological analysis of entrepreneurship.

Above-mentioned sociological takes on entrepreneurship indicates the need for using a multilevel and more extended perspective for analyzing the phenomenon. In contrast to economy and psychology, sociological analyses suggest that entrepreneurship cannot be understood without taking its social-cultural context into consideration. Secondly, the output of sociology lays particular emphasis on tensions between tangible and

intangible types of influence on entrepreneurial activity and on their mutual interactions. While analyzing entrepreneurship, it is very important to realize that most researches on covered issue, especially those done by economists, overestimate the importance of material capital so they should be improved by focusing on such factors like social networks, human capital, trust and even genetic predispositions.

Proper measurement and evaluation of invisible assets will contribute to more conscious building of competitive position of firms by offering them more coherent ground to comparison with their rivals. It will also let them place resources of organization in a better way, improve fulfillment of strategic goals and evaluate management staff more thoroughly. Furthermore, it will make it possible to attract future investors by delivering valuable information that can be used to create credible extrapolations of future to the finance market.

At the same time, sociologists should ought to remember that structure of physical resources can exert influence on kind and diversity of intangible resources (Evans 2007), and that some symbolic connections of entrepreneurs can be maintained only thanks to material support from outside (Pang, Rath 2007).

Now should enormous Weber's contribution to creation of uniform theoretical basis of sociology be stressed. Many researches conducted so far are based on his classical assumptions. Thanks to this, sociology of entrepreneurship can still develop. For a few years, number of researches on entrepreneurship has significantly increased, moreover pioneer works concerning the new subdiscipline of sociology directly have been published (e.g. Aldrich 2005; Keister 2005; Thorton 1999).

Bibliography

- Aldrich, H. E. (2005) "Entrepreneurship." In: Smelser, N. J., Swedberg, R., ed. *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton, NJ: Princeton University Press (second edition). Pp. 451–477.
- Coleman, J. S. (1990) *Foundation of Social Theory*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- DiMaggio, P. J. (1988) "Interest and Agency in Institutional Theory." In: Zucker, L. G., ed. *Institutional Patterns and Organizations: Culture and Environment*. Cambridge MA: Ballinger. Pp. 3–22.
- Drucker, P. F. (1992) *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*. Warszawa: PWE.

- Dubisz, S. (2003) *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*. vol. 3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Evans, J. A. (2007) “Start-ups in Science: Entrepreneurs, Diverse Backing, and Novelty Outside Business.” In: Ruef, M., Lounsbury, M., ed. *The Sociology of Entrepreneurship*. Amsterdam: Elsevier. Pp. 261–308.
- Landes, D. (2000) *Bogactwo i nędza narodów*. Translated: Jankowska, H., Warszawa: Muza SA.
- Lipset, S. M. (1988) “Values and Entrepreneurship in the Americas.” In: *Revolution and Counterrevolution. Change and Persistence in Social Structure*. New Brunswick: Transaction Publishers. Pp. 77–140.
- Martinelli, A. (1994) “Entrepreneurship and Management.” In: Smelser, N. J., Swedberg, R., ed. *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Pp. 476–503.
- Morris, M. N. (1998) *Entrepreneurial Intensity*. Westport, London: Quorum Books.
- Pang, C. L., Rath, J. (2007) “The Force of Regulation in the Land of the Free: the Persistence of Chinatown, Washington DC as a Symbol of Ethnic Enclave.” In: Ruef, M., Lounsbury, M., ed. *The Sociology of Entrepreneurship*. Amsterdam: Elsevier. Pp. 191–218.
- Pawlik, W. (2008) *Kapitalizm w Europie*. Karaków: ZW Nomos.
- Ruef, M., Lounsbury, M. (2007) “Introduction: The Sociology of Entrepreneurship.” In: Ruef, M., Lounsbury, M., ed. *The Sociology of Entrepreneurship*. Amsterdam: Elsevier. Pp. 1–29.
- Schumpeter, J. (1989) “Economic Theory and Entrepreneurial History.” In: *Essays*. New Brunswick: Transaction Publishers. Pp. 253–271.
- Swedberg, R. (2000) “The Social Science View of Entrepreneurship.” In: Swedberg, R., ed. *Entrepreneurship*. Oxford, New York: Oxford University Press. Pp. 7–44.
- Thornton, P. H. (1999) “The Sociology of Entrepreneurship.” *Annual Review of Sociology*, No. 25: 19–46.
- Waldziński, D. (2001) “Przedsiębiorczość w świetle inspiracji chrześcijańskich – zarys problemu z ekonomicznego punktu widzenia.” *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. B. Jańskiego w Łomży*. No. 5: 187.
- Weber, M. (1994) *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*. Translated: Miziński, J., Lublin: Test.

Социология предпринимательства – новая научная дисциплина

Резюме

Исследование предпринимательства является очень быстро развивающимся и становящимся все более самостоятельным направлением науки, в связи с этим, возникает обоснованный вопрос, - появилась ли в рамках социологии новая субдисциплина – социология предпринимательства? Данная работа является попыткой поиска ответа на вышепоставленный вопрос, поиска соответствующего места для новой субдисциплины в рамках социологического канона. На этом этапе развития исследований трудно придти к однозначным выводам и утвердить, завоеует ли новая субдисциплина признание научного мира и утвердит там свои позиции, или же нет. Один вывод всетаки несомненный – существует уже утвержденный состав проблем соответствующих социологическому анализу предпринимательства, независимо от того, признаем ли мы его за продукт социологии общей, социологии экономики или, же социологии предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, предприниматели, социология предпринимательства, общественный контекст предпринимательства, активы нематериальные.

THE IMPACT OF THE ERASMUS PROGRAMME ON FOSTERING EUROPEAN IDENTITY IN LATVIA

The European Commission and scholars emphasize that the ERASMUS programme is a successful example of European integration and a symbol of construction of European identity. But because of the lack of empirical findings, this paper has been devoted to research of the impact of the ERASMUS programme on fostering European identity. The quantitative survey of three hundred thirty former, potential and non-ERASMUS students provides partly justification that the ERASMUS Programme has impact on promoting European identity. This study was implemented first time in Latvia, but the results are important not only in Latvia, but also at the EU level. The opinion of the author of this paper is that EU officials should take into consideration the fact that potential ERASMUS students already have European self-identification than non-mobile students, therefore the European identity should be promoted in those students who do not take participation in the ERASMUS programme.

Key-words: the ERASMUS programme, European identity, European integration, European Union.

“Bringing students to Europe, bringing Europe to students...”

Motto of the ERASMUS Programme

Introduction

Today the ERASMUS Programme is described as one of the symbols of the construction of European identity. The idea of studying the effect of student mobility on European integration was initiated by Lijphart (Lijphart, 1964: 252) but never implemented. Also nowadays several authors (e.g. Wallace, Jacobs & Maier, Kamphausen, Valentini, Green, Fligstein, Chopin) point to the ERASMUS programme as a tool for promoting European identity. But, unfortunately, there is a limited number of empirical studies done in this field. Nevertheless, the emergence of research on the ERASMUS programme in the last years shows the recent interest in studying this field. Corradi (2006) has analyzed the ERASMUS programme in the historical perspective, Sauzet (2008) has focused on the pedagogical evaluation of intercultural learning and stereotypes. Van Mol (2009a, 2009b) and Sigalas (2006, 2009) have researched empirically

the impact of the ERASMUS Programme on the European identity. Sigalas has studied British students who have and who have not participated in the ERASMUS programme, as well students who have studied as ERASMUS students in UK. Contrarily, Van Mol has studied non-mobile, potential mobile, future mobile and mobile students in sixteen European countries.

Interestingly, Sigalas came to the conclusion that although it is “widely assumed it plays a pivotal role in the promotion of a European identity”, the programme “does not foster a European self-identity or a sense of European pride”. (Sigalas, 2009: 1) Both Sigalas (2009) and Van Mol (2009b) conclude that European identity feeling is already present before participation in the programme. Therefore, I have proposed following *statement*: the ERASMUS Programme does not have an impact on promotion of European identity. The *objective* of the present paper is to analyze the European self-identification of students of Latvia who have participated/have applied/have not participated in the ERASMUS Programme. To achieve this objective, the following tasks have been drafted: first, to operationalize concept of “European identity”; second, to develop appropriate methodology; third, to conduct a survey of students of Latvia. In the *empirical* part I have taken into account the limitations of methodological frameworks of previous researches. For example, Sigalas points to three studies about the ERASMUS Programme as promoter of European identity done by Stroebe *et al.* (1988), Krämer-Byrne (2002) and King & Ruiz-Gelices (2003) but to Sigalas’s mind all these researches suffer from some methodological limitations – either unrepresentative sample, or use retrospective rather than longitudinal assessment, or there were studied only ERASMUS students and they were not compared with non-ERASMUS students. In this research there was held a *quantitative survey* of non-mobile, potential-future mobile students (*treatment group*) and mobile students (*control group*).

1. Literature Review

Identity is a multidimensional concept and dynamic social phenomenon. The definition of identity I prefer: identity is a feeling of belonging to a specific category determined by common characteristics and recognized by other members. Despite the fact that there are different approaches of theorizing concept of “identity”, for the purpose of this paper I prefer

distinction between *individual* and *collective* identity because this distinction is mainly used in the debate about European identity (Müller, 2007: 102). In the case of European identity we speak about *collective* and not about *individual* identity. Moreover, European identity is part of multiple identities that one can have. I would rather agree with scholars who argue that European identity is *collective* identity (Hollmann, 2009: 48; Delanty, 2003).

European identity is an interdisciplinary field to observe. I agree with Huyst's argumentation why studying the European identity is a comprehensive task: it is hard to define European identity and to measure it (Huyst, forthcoming: 6; Herrmann and Brewer, 2004). Even nowadays there is a debate if European identity does exist (see Kielmansegg, 1996; Offe, 1998). I would agree with Castells that European identity is the set of values and feeling of belonging to a distinctive European entity, for example, European culture (Castells, 2000: 3). European identity is still an ongoing, very difficult, complex and time consuming process (Öner, 2004: 35; Bakke, 1995: 26; Jasson, 2001: 157).

According to Bruter we can distinguish between *political* and *cultural* European identity. Both identities are important for the paper because the *political* European identity implies that an individual identifies him/herself with EU, but the *cultural* European identity implies that individual "*shares a certain common culture, social similarities, ethics, values and religion.*" (Bruter, 2004; 2005; 2008: 279) Interestingly, Van Mol concludes that students who have participated in the ERASMUS programme refer to *cultural* European identity, but students who have not taken part in – to *political* European identity (Van Mol, 2009a: 10).

I do agree with scholars that multiple identities do exist (Risse, 2004; Huyst, 2008; Caporaso & Kim, 2009). European identity can be part of such multiple identities. There are three different opinions about the relationship between European and national identity. First point of view is that European and national identity are competing (Fuchs *et al.*, 2009). Second view is that European and national identities are complementary. For instance, Fossum, Grundy and Jamieson argue that one can have both national and European identity (Fossum, 2001: 375–376; Grundy & Jamieson, 2007). The last point of view is that on one hand national and European identity can be seen as complementary but on the other hand – contradictory (Öner, 2004: 34).

2. Methodological Framework

The *population* – students of Latvia who have not participated/have applied to participate/have participated in the ERASMUS programme (2009/2010). *Sample size*: 100 *non-mobile*, 100 *future mobile*, and 100 *mobile* students. A questionnaire was sent to the 1) *non-mobile* students, 2) *future mobile* students (who would participate in the ERASMUS programme in the autumn term of the academic year of 2010/2011) and 3) *mobile* students (students who have participated in the ERASMUS programme in the academic year of 2009/2010). The questionnaire was distributed via e-mail list with the help of BA, MA and PhD coordinators of the ERASMUS programme of universities of Latvia. I have used *simple random sampling* in my survey. Online survey (<http://erasmusaptauja.questionpro.com>) was conducted in May of 2010.

I have constructed indexes based on the proposed index by the Baltic Institute of Social Sciences in the research “*Ethnic tolerance and Integration of the Latvian Society*” (2004). I have also taken into account other researches about the influence of the programme on European identity. I have created following two indexes:

(1) The multicultural background index

1. I have a good knowledge of at least one foreign language (e.g. English, German, French, Spanish, Italian etc.)
2. I have participated in exchange, workshop, conference or similar international events abroad
3. I have lived abroad for more than one month (except the ERASMUS programme)
4. I have friends from another culture (or nationality, or ethnic minority)
5. There are different cultures (nationalities, ethnic minorities) in my family

(2) The European identity index

1. I feel European
2. I am proud of being European
3. In the near future I see myself as European
4. I can trust Europeans
5. I feel close to Europeans
6. Latvia's EU membership is a good thing
7. European unification is a good thing

3. Analysis of Survey

Results reveal that non-mobile students have a similar desire to uphold a national identity as mobile students and future mobile students. Similarly to Sigalas's survey results former and future ERASMUS students fare much better in the field of foreign languages than non-mobile students (2006: 20). Moreover, speaking more than one European language is indispensable for "learning about the particular foreign culture which is also instrumental in the formation of a common European identity" (Sigalas, 2009: 11). From the other side, if we compare future and mobile students, we can see that there is no slight difference. Consequently, those who apply for exchange programmes already have a good knowledge of foreign languages. On the other hand, this is an obstacle for non-ERASMUS students. Students could also be affected by previous international exchange. I can draw conclusion that there is a huge difference between future mobile and non-mobile students and, thus, previous exchange or living abroad experience can promote a student's interest in application for the programme. Also Murphy-Lejeune's conclusion is proven that previous experience in a foreign country or culture influences the decision to participate in the programme. If we look at the conclusions drawn above about knowledge of foreign languages, previous international exchange experience and the experience of living abroad, then Fligstein is right that people who speak foreign languages, have traveled and lived in other European countries tend to adopt more European identity and think of themselves as Europeans than those who have not (2009: 133). Mobile and future mobile students had more previous experience of international exchanges and living or studying abroad than non-mobile students.

Mobile and future mobile see themselves more European than non-mobile students. Interestingly, mobile students identify themselves more as Europeans and also have more national identity than non-mobile students. Hedetoft, Sedláček, King and Ruiz-Gelices are right concluding that people who feel a strong European identity could also feel a strong sense of national identity. Furthermore, it means that the ERASMUS programme does not mean the loss of national identity. Moreover, the argument discussed in the conceptual part is proven: people can have both strong European and national identity and these identities are complementary rather than excluding each other. The results of the component of "*political* European identity" prove Kaelble's statement that the prog-

ramme reinforces loyalty to Europe (2009: 209). But, on the other hand, it also approves Papatsiba's argument that "the analysis of the observations at the end of the exchange period does not reveal a strong European identity" (2004: 6). If we look at the responses of "*community feeling*" in detail, then results also are similar to responses of trusting people from different nationalities where non-mobile students trusted less people from other cultures than mobile and future mobile students. Results also prove Sigalas's conclusion that socialising with other people promotes a feeling of community (2006: 23) because mobile students trust and feel close to Europeans more than future mobile students. As Sigalas adds "*the more people socialise with each other the more they trust each other and the closer they feel*" (Ibid). The last two statements divide into *euro-sceptics* vs. *euro-optimists* (Ibid: 24–25) depending if students agree or disagree with the following two statements: Latvia's EU membership is a good thing; European unification is a good thing. There is more *euro-scepticism* in the group of non-mobile students than mobile and future-mobile students. There are more *euro-optimists* among mobile students than non-mobile students. Moreover, we should take into account Fligstein's conclusion that "if a person has some European identity, he/she is more likely to see Europe as a good thing for his/her country" (2009: 150). Holmes (2000) is right arguing that those who have not interacted with people from other European countries are less favorable toward the European integration.

Discussion

On one hand, future mobile students are different from non-mobile students and therefore have already more European self-identification. But on the other hand, mobile students have more European identity than future mobile students, therefore the programme has an effect on European identity, which could be the result of communication with other Europeans during exchanges. Furthermore, from these results I would draw the following conclusion: students, who would require more intercultural experience and promotion of European identity, do not participate in the programme because the European identity of future mobile students is increased through participation but non-mobile students would need it more. As former Minister for Society Integration Affairs Dr. Nils Muižnieks pointed out in the semi-structured interview I have conducted previously: "*to some extent ERASMUS students belong to a self represen-*

tative sample. Those who go to study abroad are already prepared to communicate with people of other nationalities and cultures, because if they are not ready, they do not participate. Therefore, they are not the typical young people [...], they are not the average young people. These are young people who are willing to travel, which are ready to come into contact with other cultures” (Oborune, 2009: 30).

Nevertheless, the programme plays an important role in promoting the idea that we, Europeans, are all alike and foster trust and feel closer to Europeans. Moreover, the Programme has also an impact on the society, which interacts with ERASMUS students (both the host country during the ERASMUS exchange and the home country when mobile students accomplish the programme). When ERASMUS students return from the exchange programme, they become ambassadors of European integration and European identity (Papatsiba, 2005: 5–6, Wallström, 2007: 4). Therefore, the future aim should be to make the programme “*more accessible and more attractive to a large audience*” (Figel in Oborune, 2009). One per cent of European students is not an adequate number for promoting European identity and community feeling (EU Observer, 2006). As Figel believes “*the more go out, the higher the beneficial impact stemming from this experience*” (Figel in Oborune, 2009). Moreover, students who return can have an impact on the society they belong to. Information about opportunities of mobility for the non-mobile is essential (Byram & Anwei, 2006: 116). The European Commission asked Member States to increase grant for giving opportunities to more students, especially to less privileged (EUROPA, 2006), because only students with a good financial background can afford to become ERASMUS students (NY Times, 2009: 1). Therefore, the ERASMUS Programme should not be idealized. It has its shortcomings that probably create a barrier for promoting European identity.

Conclusion

First, the *major conclusion* of the paper is the following: on one hand, ERASMUS programme influences students’ European identity, but on the other hand, students who take part in the programme differ from non-mobile students – have more multicultural background, stronger national and European identity. The programme is a catalyst rather than promoter because future mobile students already self-identify with Europe than non-mobile students. From the analysis of the survey results we can

draw the conclusion that good knowledge of foreign languages, previous international exchange experience and multicultural background on the one hand is a potential obstacle for non-mobile students to participate in the programme, on the other hand, these could be pre-conditions for adopting a European identity.

Indeed, the programme is both a *political tool* and a *social process*. Former and future ERASMUS students adopt more political European identity and community feeling than non-ERASMUS students contrary to previous researches (Sigalas, 2006, 2009; Van Mol, 2009b). But on the other hand, Van Mol is right arguing that the ERASMUS programme acts as a catalyst for European identity because feeling of European identity is already present in students before exchange (2009b). Moreover, it does not mean that if someone has a strong national identity he/she cannot have strong European identity. The survey data show that ERASMUS students have both strong national and European identity. It is often argued that the programme fosters European identity. On the other hand, there is a limited number of studies which analyze these aspects. Besides, there have been previous researches only in the case of Britain (Sigalas, 2006, 2009) and on the aggregate level in sixteen countries (Van Mol, 2009b). Therefore, this case study of students of Latvia using the *bottom-up* approach and the theoretical framework developed can contribute to and supplement studies done in other European countries. It is noteworthy that this study has disproven some of the statements made by previous studies. For example, the survey results have revealed that Sigalas (2006) does not seem to be right arguing that the programme does not have an impact on *political* European identity and has a small effect on promoting support for European integration. Furthermore, Sigalas's conclusion that the ERASMUS students are not necessarily more multicultural and 'Euro-friendly' than other students also contradicts the results of the survey.

Next, potential *further implications* of this paper are provided. First, using the methodology I have developed there can be similar studies implemented in other European countries. Second, the results of the survey are important not only for Latvia, but also for the European Community. Especially EU officials should take into account that those students who participate in the programme already feel more European than non-mobile students. The main *limitation* of this study is the lack of longitudinal assessment. Another *limitation* is the lack of comparison with incoming students because it could be as in the case study of Britain (Sigalas, 2006) that the host country plays a crucial role. The third limitation to emphasize

is a lack of qualitative research because the interviews with students would reveal more information the pre-conditions for formation of European identity. Finally, some *recommendations* are given for the further research. First, holding research in all European countries would come at a high cost, but, on the other hand, it should not be excluded as an option. Furthermore, while doing such a study, researcher must take into account possible differences between European countries. Last but not least, a qualitative study is also encouraged.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

This work has been supported by the European Social Fund within the project “Support for Doctoral Studies at University of Latvia”.

Bibliography

- Bakke, Elisabeth. 1995. *Towards a European Identity?* Arena Working Paper 10/1995 http://folk.uio.no/stveb1/Towards_a_European_Identity.pdf
- Banks, Katherine Anne. 2007. “National Identity and Its Affect on Policy Creation: In the Context of Hungary and Romania”. MA Paper, Central European University.
- Bruter, Michael. 2004. “On What Citizens Mean by Feeling ‘European’: Perceptions of News, Symbols and Borderless-ness”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30 (1): 21–39.
- Bruter, Michael. 2005. *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave MacMillan.
- Bruter, Michael. 2008. Legitimacy, Euroscepticism & Identity in the European Union – Problems of Measurement, Modelling & Paradoxical Patterns of Influence, *Journal of Contemporary European Research*, 4 (4): 273–285.
- Buggert, Saskia; Preller, Katrin. 2008. “European Identity as a Multilevel Construct. Which Factors Influence Support For the European Union and European Identity?” www.uni-konstanz.de/.../european_identity_buggert_preller.pdf
- Caporaso, J.A.; M. Kim. 2009. The dual nature of European identity: subjective awareness and coherence, *Journal of European Public Policy*, 16 (1): 19–42.
- Castells, Manuel. 2000. “The Construction of European Identity” Statement Prepared for the European Presidency of the European Union. http://chet.org.za/webfm_send/327

- Chopin, Thierry. 2008. "Complex Relationships between European mobility and Identity" Report "Promoting Youth Mobility in Europe" Paris, 12.09. 2008 www.strategie.gouv.fr/IMG/pdf/Appendice4Version_F_.pdf
- Cerutti, Furio; Lucarelli, Sonia. 2008. *The Search for a European Identity: Values, Policies and Legitimacy of the European Union*. New York: Routledge.
- Corradi, Sofia. 2006. "Erasmus Programme: The origin, preparatory years (1963–1986) and foundation of the EU initiative for the exchange of university students, reported and documented by the scholar who first conceived of it". Life Learning Laboratory, http://www.lifelong.it/library/erasmus_en.doc
- Delanty, Gerard. 2003 "Is there European Identity?" *Global Dialogue*, Volume 5, No 3–4 Summer/Autumn 2003, The Future of Europe <http://www.worlddialogue.org/content.php?id=269>
- EUROPA. 2006. "Erasmus @ 20: the Commission launches the celebrations for the anniversary of its flagship education programme. Press Release" 07.12. 2006 <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1698&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>
- Fearon, James, D. 1999. "What is Identity (As We Now Use the Word)?" Stanford University <http://www.stanford.edu/~jfeardon/papers/iden1v2.pdf>
- Figel, Ján (Education and Culture DG). 2006. LLP ERASMUS Success stories – Europe creates opportunities. Luxembourg. http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/erasmus/success-stories_en.pdf
- Fligstein, Neil. 2008. *The EU, European identity, and the future of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Fligstein, Neil. 2009. "Who are the Europeans and how does this matter for politics?" in Checkel, Jeffrey T.; Katzenstein, Peter J. *European Identity*. Cambridge University Press.
- Fokion, Georgiadis; Apostolos, Zisimis; Ioannis, Efstathiou. 2006 "Europeaness" and "Otherness": Identity and Diversity within EU and its Education. Paper presented at the 10th International Conference of the International Society for the Study of European Ideas and the University of Malta. www.iaie.org/athens/download/multigreece_europeaness_otherness.doc
- Fossum, Jon, Erik. 2001. "Identity Politics in the European Union". *Journal of European Integration*, Vol. 23, Issue 4: 373–406 <http://www.informaworld.com/smpp/content~content=a788531690&db=all>
- Fuchs, Dieter; Schlenker, Andrea. 2006. "European Identity and the Legitimacy of the EU". Conference "Democracy, Legitimacy and Identities: Citizens on the Construction of Europe" in Lodz http://www.eu-consent.net/library/brx061012/Klingemann_Lodz0603.pdf
- Fuchs, Dieter; Guinaudeau, Isabelle; Schubert, Sophia. 2009. National Identity, European Identity and Euroscepticism. In Fuchs, Dieter; Magni-Berton, Raul; Roger, Antoin (eds.), *Euroscepticism. Images of Europe among mass publics and political elites*. Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers.

- Green, David Michael. 2007. *The Europeans. Political Identity in an Emerging Polity*. London: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Grundy, Sue; Jamieson, Lynn. 2007. European Identities: From Absent-minded Citizens to Passionate Europeans. *Sociology (Journal of the British Sociological Association)*, 41 (4): 663–680.
- Guibernau, Montserrat. 2001. “Introduction: Unity and Diversity in Europe” in Guibernau, M. (ed.) *Governing European Diversity*. London: Sage Pub.
- Hansen, Hurwitz, Madow. 1993. *Sample Survey Methods and Theory*, Vol. 1, Wiley.
- Hedetoft, Ulf. 1994. “National identities and European integration “from below”: bringing people back in”, *Journal of European Integration* 18 (1).
- Heikinnen, Maarit. 2009. “Estonianism in a Finnish Organization. Essays on Culture, Identity and Otherness”. University of Oulu. <http://herkules oulu.fi/isbn9789514292163/isbn9789514292163.pdf>
- Herrmann, Richard K.; Brewer, Marilyn B. 2004. Identities and Institutions: Becoming European in the EU. In Herrmann, Richard K.; Risse, Thomas; Brewer, Marilyn B. (eds.) *Transnational Identities. Becoming European in the EU*: 1–22. Lanham, Boulder, New York, Toronto; Oxford: Rowman; Littlefield Publishers, Inc.
- Hollmann, Lisa. 2009. “European Identity. Conditions for a European Political Identity”. Blekinge Institute of Technology. European Spatial Planning and Regional Development. [http://www.bth.se/fou/cuppsats.nsf/all/fcfdc89991597261c12575e30067d760/\\$file/ESP_Paper_Hollmann_Final.pdf](http://www.bth.se/fou/cuppsats.nsf/all/fcfdc89991597261c12575e30067d760/$file/ESP_Paper_Hollmann_Final.pdf)
- Huyst, Petra. 2008. “We Have Made Europe, Now We Have to Make Europeans” Researching European Identity Among Flemish Youths. *Journal of Contemporary European Research (JCER)*, 4 (4): 286–302.
- Huyst, Petra. Forthcoming. The Europeans of Tomorrow. Researching European Identity Among Young Europeans. Centre for EU – studies. Ghent University. http://www.unc.edu/euce/eusa2009/papers/huyst_04D.pdf
- Jacobs, Dirk; Maier, Robert. 1998. European Identity: Construct, Fact and Fiction. Utrecht University in Gastelaars, M. & de Ruijter, A. (eds.) *A United Europe. The Quest for a Multifaceted identity*. Maastricht: Shaker: 13–34.
- Jasson, Chiara. 2001. The Challenge of European Identity. *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 20, No. 2.
- Järve, Priit. 2005. “Identity Change in Baltics: EU-zation, Diversification, or Both?” in Ozoliņa, Žaneta (ed.) *Changing, Overlapping and Interacting Identities* Scientific Papers. University of Latvia. Vol. 680.
- Kaelble, Hartmut. 2009. “Identification with Europe and politicization of the EU since the 1980s” in Checkel, Jeffrey T.; Katzenstein, Peter J. *European Identity*. Cambridge University Press.
- Kalanowska, Ewa. 2008. “10 years of the ERASMUS Programme in Poland (1998–2008)” Foundation for the Development of the Education System, Polish

- National Agency for the Lifelong Learning Programme http://www.erasmus.org.pl/s/p/artykuly/29/294/10_lat_erasmusa_ang_internet.pdf
- Kamphausen, Georg. 2006. European integration and European Identity: Towards a Politics of Differences? *International Issues & Slovak Foreign Policy*, Issue 1: 24–31
- Kielmansegg, Graf P. 1996. Integration und Demokratie. In Jachtenfuchs, Markus/ Kohler-Koch, Beate. (Hrsg): *Europäische Integration*. Opladen: Leske Budrich: 47–71
- King, Russell, Ruiz-Gelices, Enric. 2003. International student migration and the European ‘year abroad’: effects on European identity and subsequent migration behaviour. *International Journal of Population Geography* 9: 229–52. <http://sgo.pccu.edu.tw/GEOG/CHI/D/D1/D1A/D1A/D1A-1/19B-international.pdf>
- Kohli, Martin. 2000. “The Battlegrounds of European Identity”. *European Societies* 2 (2), 113–137.
- Krämer-Byrne, S. 2002. The experience of female ERASMUS students in higher education. M. Phil. diss., Department of Education, University of Birmingham.
- Laffan, Brigid. 2008. “The politics of Identity and Political Order in Europe”. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 34, Issue 1: 81–102.
- Lijphart, Arend. 1964. “Tourist traffic and integration potential”. *Journal of Common Market Studies* 2: 251–261
- Loukola, Olli. 2005. “The Concept of Collective Identity and Liberal Theory” in Ozoliņa, Žaneta (ed.) *Changing, Overlapping and Interacting Identities* Scientific Papers. University of Latvia. Vol. 680.
- Madeker, Ellen. 2006. “Turkey – a part of Europe? The Construction of European Identity in the German Enlargement”. Debate Paper prepared for the ECPR. Bilgi University Istanbul, 21–23 September 2006 <http://www.jhubc.it/ecpr-istanbul/virtualpaperroom/049.pdf>
- McLaren, Lauren. 2006. *Identity, interests and attitudes to European integration*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- Ministry of Education and Science of Republic of Latvia. 2009. Report of Higher Education of Latvia in 2009 (numbers, facts, tendencies) <http://izm.izm.gov.lv/registri-statistika/statistika-augstaka/parskats-2009.html>
- Moes, Jeroen. 2008. “European identity compared. A mixed methods approach.” Paper presented at the ECPR Fourth Pan-European Conference on EU-Politics, Riga, Latvia, 25–27 September 2008.
- Murphy-Lejeune, Elisabeth. 2002. *Student Mobility and Narrative in Europe. The new strangers*. London & New York: Routledge.
- Müller, Karel B. 2007. “Search for a European Identity – Psycho-Sociological Perspective (An Attempt at Agency Approach)”. *Central European Journal of International and Security Studies*, Vol 1., Issue 1 http://www.cejiss.org/assets/pdf/articles/vol1-1/Karel_B_Muller_Search_for_a_European_Identity%E2%80%933Psycho-Sociological_Perspective.pdf

- New Europe. 2008. "Higher education celebrates 21 years of mobility, cooperation" 19.05.2008. <http://www.neurope.eu/articles/86836.php>
- NY Times (The New York Times; Ames, Paul). 2009. "Economic crisis opens EU borders for study". 09.02.2009 http://www.nytimes.com/2009/02/09/business/worldbusiness/09ihtriedeu.1.20049555.html?_r=1
- Oborune, Karina. 2008. The ERASMUS Programme as Promoter of Tolerance Comparing Latvia to France. BA Paper (with distinction, several academic publications in books and journals: http://szf.lu.lv/files/petnieciba/Alternativa/1_numurs_2009/Oborune_final.pdf), University of Latvia.
- Oborune, Karina. 2009. The ERASMUS Programme as Promoter of Tolerance Comparing Latvia to France and Switzerland. MA Paper, University of Basel.
- Öner, Selcen. 2004. The Limits of European Integration: The Question of European Identity. *Anakra Avrupa Calismalari Dergisi*. Cilt: 3 No: 2: 27–38.
- Papatsiba, Vassiliki. 2004. "Erasmus" Mobility: students in the European adventure" International Association of universities. Newsletter. January-February 2004. Vol. 10, No1–2 <http://www.iau-aiu.net/newsletters/iaunew10-1-2-en.pdf>
- Papatsiba, Vassiliki. 2005. "Student Mobility in Europe: An Academic, Cultural and Mental Journey? Some Conceptual Reflections and Empirical Findings". *International Perspectives on Higher Education Reserch*. Vol. 3: 29–65.
- Prisacariu, Ioana-Sabina. 2007. "The Symbols Role in the Creation of a European Identity" "Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi. The Centre for European Studies in Regional Development.
- Risse, Thomas. 2004. "European Institutions and Identity Change: What Have We Learned?", in Herrmann, Richard; Risse, Thomas; Brewer, Marilyn (eds) *Transnational identities. Becoming European in the EU*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Sauzet, Sofie Ørsted. 2008. Youth and the Erasmus Programme. Roskilde, Denmark <http://rudar.ruc.dk/bitstream/1800/3656/1/Youth%20and%20Erasmus.pdf>
- Sedláček, Lukáš. 2009. Bridging the Gap to the European Identity. 27th March 2009. Heinrich Böll Stiftung Prague <http://www.boell.cz/web/52-535.html>
- Sinnot, Richard. 2005. "An evaluation of the measurement of national, subnational and supranational identity in crossnational surveys". *International Journal of Public Opinion Research*, 18 (2): 211–223.
- Sigalas, Emmanuel. 2006. "Remaining proud of their National Identity, Yet Uniting Ever more Closely? The Erasmus Students as the Role Model European citizens". University of Reading, UK <http://web.uvic.ca/ecsac/biennial2006/pdf/Emmanuel-Sigalas.pdf>
- Sigalas, Emmanuel. 2009. "Does ERASMUS Student Mobility promote a European Identity?" Institute for European Integration Research, Vienna http://www.bath.ac.uk/esml/conWEB/Conweb%20papers-filestore/conweb%202_2009.pdf

- Smith, Anthony D. 1992 "National Identity and the Idea of European Unity". *International Affairs*, 68: 55–76.
- Snow, David. 2001. "Collective Identity and Expressive Forms." *eScholarship Repository* <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1016&context=csl>
- Tajfel, Henri; Turner, John C. 1979. An integrative theory of intergroup conflict. In Austin William G.; Worchel, Stephen. (eds.) *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Turner, John C., Hogg, Michael, Oakes, Penelope *et al.* 1987. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Blackwell.
- Valentini Chiara. 2005. The promotion of European identity. In: Jaakko Lehtonen and Diana Petkova (eds.) *Cultural Identity in an Intercultural context*; Jyväskylä University Press, Jyväskylä, Finland, 196–213.
- Van Mol, Christof. 2009a. "The Influence of European Student Mobility on European Identity and subsequent migration aspirations. A Theoretical Framework on European Student Mobility" Working paper No. 1 Universiteit Antwerpen. <http://www.ua.ac.be/main.aspx?c=.ESM&n=72885>
- Van Mol, Christof. 2009b. "The Influence of European Student Mobility on European Identity and Subsequent Migration Intentions" Article for the International Bilingual Conference "Academic Mobility: New Researches and Perspectives", Tallinn University, 24–26 September 2009 <http://www.ua.ac.be/main.aspx?c=.ESM&n=86493>
- Žagar, Mitja. 2001. Enlargement – in Search for European Identity. University of Ljubljana. http://www.esec.pt/veem/materials/pdf/additionalReadings/zagar-european_identity.pdf

ERASMUS programmas ietekme uz Eiropas identitātes attīstību Latvijā

Kopsavilkums

Eiropas Komisija un pētnieki uzsver, ka Erasmus programma ir veiksmīgs piemērs Eiropas integrācijai un simbols Eiropas identitātes veicināšanai. Taču empirisku pētījumu trūkuma dēļ šis raksts tika veltīts programmas ietekmes izpētei uz Eiropas identitātes veicināšanu. Kvantitatīvajā aptaujā tika aptaujāti 300 studenti, kas ir un kas nav piedalījušies apmaiņas programmā, pārbaudot hipotēzi, vai Erasmus programmai ir ietekme uz Eiropas identitātes veicināšanu. Šāds pētījums bija pirmoreiz veikts Latvijā, taču rezultāti ir nozīmīgi ne tikai Latvijas, bet visas Eiropas līmenī. Raksta autore uzskata, ka īpaši ES amatpersonām būtu jāņem vērā, ka tie studenti, kuri piedalās Erasmus programmā, jau jūt piederību Eiropai, tādējādi Eiropas identitāti būtu jāveicina tajos studentos, kas nepiedalās apmaiņas programmā.

Atslēgas vārdi: Erasmus programma, Eiropas identitāte, Eiropas integrācija, Eiropas Savienība.

LATVIJA EIROPAS SAVIENĪBĀ: INTEGRĀCIJAS POLITIKAS PARADIGMU MAIŅA

Raksta mērķis ir noskaidrot galvenās pārmaiņas Eiropas integrācijas procesā pēc tās paplašināšanās, kas atstāj ietekmi uz dalībvalstu integrācijas politiku izstrādi. Latvijā pēdējos gados attieksmē pret Eiropas Savienību pastiprinās dalījums “viņi” un “mēs”. Ar rakstā piedāvāto analīzi tiek atbildēts, kuras ir tās Eiropas integrācijas jomas, kurās nepieciešama paradigmas maiņa. ES integrācijas tendences tiek ilustrētas ar divām jomām – pētniecību un inovāciju, ka arī ar gaidāmo Latvijas prezidentūru 2015. gadā. Noslēgumā apkopotas tēzes, kuras norāda uz politiskā procesa īpatnībām nacionālo interešu pārstāvēšanā.

Atslēgas vārdi: Eiropas integrācija, fragmentācija, nacionālais un pārnacionālais, “pārplūšana”, integrācijas politika, pētniecība un inovācija, ES prezidentūra.

Ievads

Latvija ir īstenojusi Eiropas integrācijas politiku sākot ar 1990. gadu sākumu. Tās būtību iespējams raksturot ar pazīmēm, kas izpaudušās dažādos attīstības posmos. Latvijas integrācija Eiropas Savienībā sākās ar politisku uzstādījumu atgriezties rietumu struktūrās, kas pārauga pietiekumā kļūt par vienu no ES dalībvalstīm. Šis posms noslēdzās ar dalībvalsts statusa iegūšanu 2004. gadā. Septiņus gadus pēc tam, kad Latvija kļuvusi par daļu no Eiropas integrācijas telpas, tās publiskajā telpā notiekošās diskusijas rosina meklēt atbildi uz jautājumu, vai Latvijā dominējošā izpratne par Eiropas integrācijas būtību un attīstības virzieniem atbilst tām diskusijām, kuras norisinās pašā ES.

Pēdējo mēnešu laikā publiskajā telpā dominējošais integrācijas politikas diskurss vedina domāt, ka pēc iestāšanās periodā Latvijā nav notikušas būtiskas pārmaiņas šī fenomena interpretācijā. Sākot ar 2010.–2011. gadu Latvijā ES integrācijas tematika ir noreducēta uz tai pieejamā ES finansējuma jautājumiem. Tam ir savi objektīvi iemesli. Pirmkārt, Latvija joprojām īsteno pretkrīzes politiku, kuras kodolu veido budžeta konsolidācijas pasākumi un kopīgi ar starptautiskajiem aizdevējiem pieņemtās programmas īstenošana. Otrkārt, Latvija, kā ES dalībvalsts, ir ierauta nākošā ES daudzgadu budžeta (2014–2020) sagatavošanā, apspriešanā un pieņemšanā, kurā katrai valstij ir vēlme panākt savām interesēm

atbilstošu rezultātu. Ņemot vērā to, ka šajā krīzes laika posmā Latvijai ir svarīga pieeja ES finanšu līdzekļiem, tad uzmanība pievērsta divām lielākajam budžeta pozīcijām. Viens ir saistīts ar plānotajiem tiešmaksājumiem lauksaimniekiem Eiropas Kopējās lauksaimniecības politikas ietvarā, kas ir diskriminējošs, jo salīdzinājumā ar citām valstīm atšķirība ir līdz pat desmit reizēm. Otrs temats skar diskusijas par Kohēzijas politiku, kurā dominē jautājums par iespējamo 1 miljarda eiro zaudējumu, kuru ierosinājusi Eiropas Komisija. Radušās situācijas cēloņu un vainīgo meklēšana notiek ārpus “mēs” robežām, koncentrējoties uz “viņi” (ES, ES ierēdņi, pašmāju politiķi un ierēdņi), tādējādi saglabājot distanci starp Latviju un pārējam dalībvalstīm.

Minētais piemērs ir ilustrācija tipiskai sabiedrības attieksmei pret ES laikā, kad valsts veica iestāšanās sarunas ar ES dalībvalstīm, kas balstījās uz ES definēto nosacījumu (*conditionality*) izpildes pamata. Patiesi, lai valsts iegūtu dalībvalsts statusu tai bija jāveic iekšpolitikas organizēšana atbilstoši pieņemtajiem Kopenhāgenas kritērijiem (Copenhagen European... 2011) un jāiziet cauri sarežģītam sarunu ciklam, apliecinot valsts spēju pildīt saistības un ievērot ES iekšienē pastāvošās likumu normas. Šis process, lai arī bija balstīts uz partnerības attiecībām, savā būtībā bija pierādījumu kopuma prezentēšana, kas demonstrēja, vai valsts būs spējīga ievērot noteiktās “uzvedības normas”. Latvijas un ES attiecību iestāšanās sarunu posmā dominējošie argumenti balstījās uz apgalvojumu, ka ES ierēdniecība diktē noteikumus, bet vietējie politiķi tiem nekritiski seko, aizmirstot, ka Eiropas integrācijas politika bija pašas Latvijas noteikts stratēģiskais mērķis.

Pēc 2004. gada 1. maija attiecību būtība starp ES un jaunuzņemtajām valstīm principiāli mainījās. Politiskā dialoga partneriem vairs nebija jāpierāda, cik labi apgūta reģionālā uzvedība, bet pašai bija jāšķūst par uzvedības normu veidotāju. Šī, iespējams garā liriskā atkāpe, bija nepieciešama tādēļ, lai definētu ziņojuma galveno tēzi – Latvijas iestāšanās ES notika nevis integrācijas procesa augstākajā punktā, bet tieši pretēji – sākoties fragmentācijas tendencēm, ko noteica ES dalībvalstu skaita pieaugums gandrīz divkārtīgi, kas neizbēgami sniedza pienesumu viedokļu daudzveidībai. Ja netiek novērtētas ES iekšienē pastāvošās integrācijas tendences, tad apgrūtināta ir pašas valsts spēja efektīvi īstenot integrācijas politiku. Pēc ES paplašināšanās 2004. gadā pašā Savienībā sākās transformācijas process, kura būtību noteica tās darbības piemērošana divas reizes lielākam valstu skaitam ar atšķirīgu attīstību līmeni, kas norisinājās paralēli uzsāktai integrācijas politiku padziļināšanai, tai skaitā jauna tie-

siskā ietvara – ES konstitūcijas, veidošanai. Latvijai, iekļūstot ES dalībvalstu kategorijā, integrācijas politiku prioritāšu saraksts un dienas kārtība joprojām saglabājās pirmsiestāšanās domāšanas ietvarā. Veidojās integrācijas politiku izpratnes nesaderība starp ES tradicionālajām valstīm un ES kopumā no vienas puses, un Latvijas priekšstatiem par šīs politikas iespējām un sagaidāmajiem rezultātiem no otras puses. Ņemot vērā būtiskās pārmaiņas ES integrācijas procesa dinamikā, Latvijā nepieciešama paradigmu maiņa integrācijas politikā. Šajā gadījumā ar paradigmu autore saprot jaunu konceptuālu sistēmu, kas pieprasa jaunu problēmu formulēšanas un risināšanas veidu. (Svešvārdu vārdnīca 1999, 557. lpp.) Apstākļos, kad strauji mainās un jaunas iezīmes iegūst Eiropas integrācijas process, kavēšanās ar atbilstoša politiskā procesa iedibināšanu, var veicināt Latvijas kā pasīvas ES dalībvalsts tradīcijas iesakņošanu.

Ziņojums ir sadalīts divās daļās. Pirmajā iezīmēšu svarīgākās tendences Eiropas integrācijā, kā arī to, kā tās ietekmē Latviju. Savukārt otrajā daļā akcentēšu dažas jomas, kurās izpaužas nepieciešamība pēc jaunas integrācijas paradigmas maiņas.

I. Integrācijas procesu dinamika Eiropas Savienībā pēc paplašināšanās 2004. gadā

Viena no integrācijas procesa īpatnībām, kurai galvenokārt politisku atspērumu dēļ netiek pievērsta pienācīga uzmanība, ir pastāvīga integrācijas un fragmentācijas tendenču savstarpēja mijiedarbība. Politiskajā procesā bieži vien integrācija tiek uztverta, kā savstarpējas sadarbības un savstarpējas atkarības tālākas padziļināšanas un paplašināšanas tendence, kuras gaita pieaug kopīguma izpausmes dažādās jomās. (Wiener, Diez 2005) Izplatīts ir viedoklis – jo vairāk integrācijas, jo ciešāka visu jomu savstarpēja atkarība, kas ved pie augstāka līmeņa integrācijas, kas nes lielāku kopēju labumu. Savukārt, ignorēta tiek pretējā tendence – kopīgo elementu parādīšanās notiek uz pretestības pārvarēšanas pamata. Pretestības iemesls ir individuālā, specifiskā un tradicionālā saglabāšana, kā arī bažas par padziļinātās integrācijas iespējamo negatīvo un neprognozējamo seku ietekmi. Integrācijas jauna pakāpe tiek sasniegta mazinot vai novēršot fragmentācijas tendences. Kopš ES dibināšanas pirmsākumiem 1950. gadu sākuma līdz pat mūsu dienām ir vērojama šāda integrācijas dinamika, ko apliecina prakse. Jaunajām valstīm, pievienošanās ES notiek periodā, kad integrācija sasniedz cikla augstāko punktu. Taču atšķirība no vecajām valstīm ir tāda, ka pēdējās ir izgājušas integrācijas

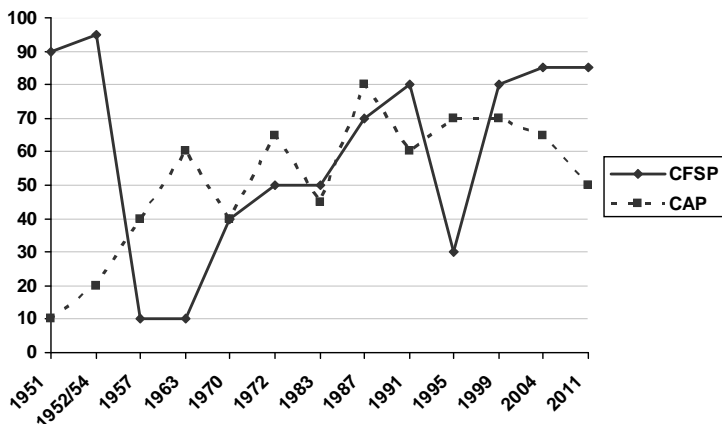
un fragmentācijas ciklu, vienojoties un akceptējot kopīgo, kamēr jaunās pieņem attiecīgo stāvokli kā tādu, bez iepriekšējas pieredzes caur līdzdalību. Rezultātā integrācijas politika tiek uztverta un interpretēta kā kustība, kas ved tikai un vienīgi pie ciešākas un augstāka līmeņa integrācijas.

Zīmīgi, ka integrācijas dinamika ir atšķirīga dažādās politiku jomās, kas ir jo īpaši mulsoņi valstīm ar nelielu integrācijas politikas pieredzi. Tas nozīmē to, ka ja kādā no politiku jomām sāk dominēt pieaugoša integrācijas tendence, tad tas nenozīmē, ka tāda pati tendence būtu vērojama arī pārējās politikās. Visbiežāk tomēr ir vērojama visnotaļ kompleksa aina, kurā vienlaicīgi vērojamas integrācijas un fragmentācijas pazīmes. Patiesībā Eiropas integrācija uzrāda pastāvīgu integrācijas politiku dinamikas nesakritību dažādos sektoros, kas vēl jo vairāk apgrūtina nacionālo integrācijas politiku izstrādāšanu un pārstāvēšanu Eiropas līmenī.

Ja uzmanība ir vērsta tikai uz dominējošo virzību, kurā, piemēram, pārsvaru gūst integrācija, tad var notikt kādas jomas pārvērtēšana vai nenovērtēšana, kā rezultātā politiku izvēle var būt neatbilstoša attiecīgajam integrācijas intensitātes posmam. Kā uzskatāms piemērs ir Eiropas Kopējā lauksaimniecības politika. Latvijai, stājoties ES, lauksaimnieki un sektora pārvaldītāji prognozēja, ka dāsnais atbalsts šai jomai būs nemainīgs un nākamajā budžeta plānošanas periodā Latvijai būs pieejami ievērojami lielāki līdzekļi. Lai gan sekojot integrācijas dinamikai lauksaimniecības jomā sākot no gadsimtu mijas, skaidri iezīmējās tendence, kas liecināja par EKL reformēšanas nepieciešamību, kas būtu vērsta uz konkurētspējas stiprināšanu, dāsno atbalsta programmu pārskatīšanu un šīs politikas samērošanu ar ES interesēm starptautiskajā politikā.

Savukārt joma, kurā ES bija izteiktas fragmentācijas pazīmes, kā pētniecība un inovācija, Latvijā dominējošā bija atbilstoša tendence, kas bija vērsta uz “noslēgšanos” un aizstāvības pozīciju nostiprināšanos. Tomēr, kamēr Latvija, pieņemot, ka šāda tendence saglabāsies, turpināja nostiprināt “frontes līniju” ar nelielu “dzīvības koridora” (ES finansējuma) pastāvēšanu, ES aizsākās Eiropas pētniecības telpas atvēršanās ne tikai Eiropas un kaimiņu partneriem, bet globālajiem partnerim. Kā rezultātā, Latvijas pētniecības konkurētspēja ir iedragāta, ko pierādīšu ziņojuma otrajā daļā.

Iepriekš ilustrēto integrācijas un fragmentācijas attīstības dinamiku uzskatāmi atainoju ar divu jomu – Eiropas Kopējās ārējās un drošības politikas un Kopējās lauksaimniecības politikām (skatīt 1. attēlu) palīdzību. Attēlā redzams, ka laika periodā no 1951. gada abu politiku integrācijas un fragmentācijas dinamikas nav sakritušas.

1. attēls. Integrācijas sektorālā daudzveidība – integrācijas “zāģis”

Avots: autorei veidots.

Vēlētos uzsvērt vēl vienu svarīgu ES attīstības tendenci, kurai ir tālejošas sekas un kura ir dziļi analizēta teorētiskajā literatūrā. Runa ir par tā saucamo “pārplūšanas” efektu (*spill-over effect*) (Haas 1964), kurš apraksta un skaidro vienu no integrācijas tendencēm, kura raksturo tās pakāpenisku pāreju no viena sektoru uz otru. Ja integrācijas procesa kritiskā masa ir sasniegta vienā jomā, tā pāriet uz citām, kas rada kopīga elementu pieaugumu. Pēc Lisabonas līguma (Lasabonas līgums.. 2011) stāšanās spēkā 2009. gada 1. decembrī ir sākusi darboties jauna pieeja ES rīcībpolitikām (*policies*), jo tās vairs nav sadalītas pilāros/sectoros, kas ir apliecinājums “pārplūšanas” efekta iedzīvināšanai tiesiskā aktā. Gan ES institucionālais konteksts, gan lēmumu pieņemšanas process pēdējos gados pierāda pieaugošu tendenci, ka arvien lielāks rīcībpolitiku klāsts tiek izstrādāts, pieņemts un ieviests ārpus viena ģenerāldirektorāta (DG) sienām. Minēšu piemēru, ES straujiem soļiem pāriet uz paplašinātu e-pakalpojumu sniegšanu pilsoņiem. Tas notiek sadarbojoties dažādiem DG – Pētniecība un inovācija, Informātika, Uzņēmējdarbība un rūpniecība, Informācijas sabiedrība un saziņas līdzekļi, Iekšējais tirgus un pakalpojumi un citi. Ko tas nozīmē Latvijai – politiku sektoru robežu nojaukšana ir nosacījums veiksmīgai politiku īstenošanai nacionālā līmenī, bet vēl jo svarīgāk arī ES līmenī. “Pārplūšanas” efekts ir pielietojams atsevišķu sektoru rīcībspējas novērtēšanai. Neviena no nozarēm ES līmenī nevarēs panākt rezultātus, ja nenotiks starpsektorālā sadarbība.

Lisabonas līgums iespaido arī politikas veidošanas un lēmumu pieņemšanas procesu, kas būtiski maina integrācijas kvantitāti un kvalitāti. Tas, ka ir pieaudzis ES dalībvalstu skaits uz jauno dalībvalstu rēķina, kuras lielākoties ir mazās valstis, un pieaudzis kvalificētā balsojumu skaits, rada vismaz divas būtiskas sekas, kas jāpārdomā Latvijai. Pirmkārt, aktualizējas jautājums par koalīciju veidošanu. Otrkārt, starpinstitucionālā sadarbība nacionālā un ES līmenī kļūst par nosacījumu mērķu sasniegšanai.

Autore ir minējusi tikai dažas no pārmaiņām integrācijas procesā, kas vērojamas pēdējos gados ES. Kā šie jauninājumi atspoguļojas Latvijas integrācijas politikās un kādas ir grūtības to īstenošanā ir aplūkots nākošajā daļā.

II. Kāda ir Latvijas Eiropas integrācijas politikas reakcija uz pārmaiņām?

Vienā ziņojumā nav iespējams apskatīt daudzu politiku jomu piemērus, tādēļ autore ir izvēlējusies divus – pētniecību un inovāciju un Latvijas prezidentūras 2015. gadā izaicinājumus.

Pētniecība un inovācija

Viens no rādītājiem būtiskām pārmaiņām ES ir attieksmes maiņa pret pētniecību un inovāciju. Ja vēl dažus gadus atpakaļ tā bija viena no perifērām politikām, kuras kodolu veidoja Ietvara programmas finansējuma piešķiršana un uzraudzīšana, tad pēdējo gadu laikā tā ir kļuvusi par vienu no svarīgākajām, kuras ietekme ir vērojama horizontāli gandrīz visos politiku sektoros. Ja pētniecība un inovācija ir “pārplūšanas” efekta cikla viens no pēdējiem bastioniem, tad pašreiz šī joma ir integrācijas nākamā posma virzītājspēks. Patiesībā valsts attieksme pret šo jomu ir rādītājs panākumiem citās ES politiku jomās. Līdz ar to, ja vēlamies vērtēt Latvijas iespējas un spējas izmantot un ieguldīt ES pētniecības attīstībā, tad jāsamēro pašu aktivitātes ar Eiropā notiekošo. Lai ilustrētu situāciju atsauksos uz ES Inovācijas Savienības konkurētspējas ziņojumu (Innovation Union Competitiveness Report 1999), no kura izmantošu rādītājus, kuri uzrāda Latvijas vājākās un stiprākās puses.

Lielākajā rādītāju klāstā Latvija ieņem pārliecinošo pēdējo vai vienu no pēdējām vietām. Tā piemēram, pētniecības un attīstības intensitātes ziņā laika posmā no 2000. līdz 2009. gadam Latvija ir pēdējā vietā. Ja laika posmā no 2000.–2006. gadam vidējā izaugsme gadā bija 7.97%,

kas bija viens no augstākiem rādītājiem ES (7.97), tad 2006.–2009. gados Latvija uzrāda visstraujāko kritumu – 13.9%. (Ibid, pp. 50–51) Savukārt krīzes gados (2008–2009), ja vidējais izdevumu samazinājums pētniecības un attīstības jomā ES dalībvalstīs bija -1.3%, tad Latvijā tas bija -39.8%. Pat tāda valsts kā Ungārija, kuru krīze plosīja tādos pašos apmēros, šai jomai atvēlēja pieaugumu par 12.3%. (Ibid, p. 65) Valsts finansējuma ziņā pētniecībai un attīstībai Latvija ir pēdējā vietā. (Ibid, p. 68) Neviena no Latvijas augstskolām nav starp 100 veiksmīgākajām 7. Ietvara programmas (IP) izmantotājām. (Ibid, p. 189) Pēdējo vietu Latvija ieņem arī privāto kompāniju līdzdarbības 6 IP un 7 IP ziņā. (Ibid, p. 343)

Inovācijas Savienības konkurētspējas ziņojumā Latvija pozitīvi izceļas tikai dažos rādītājos. Zinātnē un tehnoloģiju jomā nodarbināto jauno cilvēku skaits pārsniedz ES vidējo rādītāju. Latvijā 35% no zinātniekiem ir vecumā starp 25–34. (Ibid, p. 92) Latvijā ir visvairāk sieviešu dzimuma zinātnieces Eiropā. (Ibid, p. 219) Pie tam viņas ir visvairāk arī privātajā sektorā. Latvija ir otrajā vietā pēc Portugāles sieviešu doktorantūras beidzēju skaita ziņā. (Ibid, p. 227)

Jāteic, ka arī virknē citu rādītāju Latvija atrodas atpalcīcēju kategorijā. Esam pieraduši gausties par finansējuma trūkumu, kas nenoliedzami ir patiešs un svarīgs arguments, bet ES pētniecības un inovācijas politika piedzīvo strauju pārmaiņu laiku un ja diskusija Latvijā apstāsies tikai latu un eiro terminos, tad būsīm ne tikai kategorija tabulu pēdējās vietās, bet izkrituši ārpus Eiropas un pasaules pētniecības telpas. Šāda situācija var negatīvi atsaukties uz citām politikām un galu galā uz ekonomiskās izaugsmes tempiem un sabiedrības labklājību.

Piemērs ar pētniecību un inovāciju pierāda integrācijas nacionālo un pārnacionālo interešu koordinācijas nepieciešamību, kā arī integrācijas horizontālo aspektu. Savukārt nākošais piemērs ilustrēs arī vertikālās ass lomu ES integrācijā.

Latvijas prezidentūra ES

Latvijai 2015. gadā kopā ar Itāliju un Luksemburgu būs jāuzņemas ES Prezidentūras funkciju pildīšanā. Lai arī pats ES vadīšanas darbs būs jāveic pēc četriem gadiem, darba kārtības veidošana jāsāk definēt laicīgi, jo jāsaskaņo gan triju prezidējošo valstu, gan kopīgās ES intereses, gan jāspēj iestrādāt Latvijas nacionālās intereses. Patiešām, šo dažādo skatījumu saskaņošana un kompromisa meklēšana būs sarežģīts process. Tomēr daudz problemātiskāka ir spēja izveidot integrācijas vertikālo asi, t.i.,

būvēt prezidentūru ņemot vērā tās prioritātes un problēmjaudātumus, kuri ir svarīgi šodienas un tuvāko gadu kontekstā, kuri būs nozīmīgi ES 2015. gadā, un kurus no tiem būtu nepieciešams nodot mantojumā sekojošām prezidentūrām. Pirmajā diskusijā par Latvijas prezidentūras prioritātēm, kas notika 2011. gada 4. oktobrī Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē, tās dalībnieki nosauca 20 svarīgākās jomas, kuras varētu kļūt par prioritātēm Latvijas prezidentūras laikā (Pārskata par diskusiju.. 2011). Tās bija enerģētika, transports, attiecības ar kaimiņiem, eiro ieviešana un stabilitāte, vide, attīstības sadarbība, Austrumu partnerība, reģionālā politika, makroreģionālā politika, stratēģijas Eiropa 2020 izvērtēšana, ekonomiskā izaugsme, kultūra, migrācija, kibersdrošība, labklājība, ES efektivitāte, uzņēmējdarbības veicināšana, klimata pārmaiņas, diskriminācijas mazināšana, attiecības ar Krieviju. Grūti būtu atrast kādu, kas neparakstītos zem šī saraksta, ja par atskaites punktu tiek ņemta pašreizējā situācija Eiropā un tās tuvākajā vidē. Taču darbīgu un jēgpilnu prioritāšu nosaukšana nevar notikt bez integrācijas politikas paradigmas maiņas, kurā atspoguļotos integrācijas un fragmentācijas attiecību dinamikas īpatnības piecu gadu garumā, kurā noteicošo lomu spēlētu reformu procesā esošās politikas, institūcijas, varas pārdales mehānismi, kā arī nacionālā un kopīgā attiecības.

Nobeiguma vietā: ko varam secināt?

Konspektīvais ieskats integrācijas procesa dinamikā un tā īpatnībās mūsu dienās ļauj secināt, ka dalībvalstīm, izstrādājot nacionālās politikas, tās jau sākotnējā stadijā būtu jāapskata un jāiekļauj Eiropas politiku kontekstā. ES ir kļuvusi par daļu no nacionālās politikas. Lai spētu efektīvi īstenot uz nacionālām interesēm balstītas politikas, integrācijas politikas veidotājiem Latvijā būtu jāņem vērā ES transformācijas un attīstības virzienu īpatnības. Lēmumu pieņemšanas process paplašinātā ES ir palielinājis politisko spēlētāju un līmeņu skaitu, kuros tiem jādarbojas. Lēmumu pieņemšanas nianšu pārzināšana visās stadijās ir nosacījums mērķu veiksmīgai sasniegšanai. Mūsdienu Eiropas integrācijas politikas paradigma ir balstīta uz nacionālā un pārnacionālā interešu saskaņošanu. Ja nacionālās intereses politiskā procesa sākotnējā posmā būs iekļautas pārnacionālā ietvarā, tad lielākas iespējas panākt valstij labvēlīgu rezultātu.

Bibliogrāfija

- Caporaso J., Keeler J.T.S. (1995) "The European Union and Regional Integration Theory". In: Rhodes C. ed. *The State of the European Union*. Boulder, Co: Lynne Rienner.
- Copenhagen European Council 21–22 June 1993. http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/cop_en.htm Skatīts 2011. gada 28. oktobrī.
- Haas E.B. (1964) *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press.
- Innovation Union Competitiveness Report. European Commission, 2011. *Latvijas intereses Eiropas Savienībā*, 2011, Nr3: 33–36.
- Lisabonas līgums. http://europa.eu/lisbon_treaty/index_lv.htm Skatīts 2011. gada 29. oktobrī.
- Pārskata par diskusiju pieejams žurnālā "Latvijas intereses Eiropas Savienībā", Nr. 3, 2011. <http://www.es.gov.lv/eiropa-isuma/publikacijas/zurnals-latvijas-intereses-eiropas-savieniba>
- Rosamond B. (2000) *Theories of European Integration*. Basingstoke: Macmillan.
- Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava, 1999.
- Wiener A., Diez T. (2005) eds. *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Latvia in the EU: Paradigm Shift in Integration Policy

Summary

The aim of the article is to identify dominating tendencies in European integration process and its dynamics after the European Union enlargement. The focus of the study is on the relations between integration and fragmentation. Latvia has learned first lessons of EU membership. Latvia's accession to the EU took place at the moment when several EU policies in stage of substantial reforms, which indicated signs of deeper integration. However, tendency to fragmentation was neglected that contributed to alienation from the EU. The article focuses on complexity of European integration, where integration and fragmentation tendencies are intertwined. The challenge for countries is the ability to adapt national policies to permanently-fluctuant trends of integration.

Key-words: European integration, national and supranational, spill-over, integration policy, research and innovation, EU Presidency.

Stawomir Partycki (Poland), *Kamil Filipek* (Poland)

NETWORK MONEY IN THE CONDITIONS OF FINANCIAL CRISIS IN THE EUROPEAN UNION

Tracing back the long history of money, we can identify crucial stages in its evolutionary development. Content of money has been structured by the process of civilizational change and growth. Money participated in every phenomenon characterizing humanity, social experience and social actions. It links individuals and groups, local, regional and global communities dispersed all over the world. Money ignores boundaries dividing reality and virtuality. It releases extreme emotions and behaviours e.g. jealousy, fear, love, desire, struggle, swank or extravagance. On the one hand, money is often considered as a significant power dynamizing the modern societies. On the other hand, its form and content is perceived as a consequence of complex social processes triggered by technological, political or cultural trends appearing in modern societies.

The aim of the essay is to analyze the complex dependency between money evolution towards network money and its social dimension. Theoretical considerations has been compared with the financial problems of the European Union.

Key-words: network money, network economy, financial crisis, European Union.

Sociology of money

Sociologists treat money multi-dimensionally. In classic interpretations of the modern societies, money has been often recognized as vital factor dynamizing and strengthening social changes. For Karol Marx and Georg Simmel money affected all spheres of social life (Marx 1964, Simmel 1978). As a mean of exchange it influenced “the basis of all social relations by turning personal bonds into calculative instrumental ties” (Zelizer 2000, p. 1888).

Sociological interpretation of the nature of money is also connected with the sphere of medium (Luhman 1990). As a medium it enables multi-channel social communication. Money is the source of signal which is transmitted to the environment in the communication process. Medial sphere of money is noticeable in various spheres of human life. Expressiveness characteristic for that medium, has become one of the indicators of the development of the modern world. It has a pervasive, complex, multi-threaded, and above all spontaneous nature.

The sociological model of money ousts the classic utilitarian model of market money developed by economists. Contemporary sociologists of money usually adopt the five following assumptions: a) money exists inside but also outside the sphere of the market and is shaped by various networks of social relations, b) there are many different kinds of monies determined by culture and social factors, c) cultural and social (not only market) interpretation of money extends the range of functions it serves, d) for some individuals money is no utilitarian and unexchangeable object, e) culture and social structure limits economic assumptions and forecasts for money development (Zelizer 2000, pp. 1891–92).

The birth of the Internet and the rise of global communications network accelerated the evolution of money. Economic theories do not capture the depth, scope and intensity of changes influencing monetary exchange. Utilitarian model of money needs to be completed by sociological and psychological theories describing the magnitude and complexity of contemporary world. Some answers for scorching issues related to money usage brings the network interpretation of social changes. Qualitative and quantitative approaches composing the network analysis help to understand some intricate, odd and ephemeral phenomenon characterizing different kinds of money.

The most important features of the network money

To introduce the network stance on money development it's very useful to present some influential ideas of Manuel Castells, who briefly describes the contemporary state of global financial markets. "Capital markets are globally interdependent, and this is not a small matter in a capitalist economy. Capital is managed around the clock in globally integrated financial markets working in real time for the first time in history: billion dollars worth transactions take place in seconds in the electronic circuits throughout the globe. New information systems and communication technologies allow capital to be shuttled back and forth between economies in very short time, so that capital, and therefore savings and investment, are interconnected world-wide from banks to pension funds, stock exchange markets, and currency exchange. Thus, global financial flows have increased dramatically in their volume, in their velocity, in their complexity, and in their connectedness" (Castells 2004, p. 102).

The network money is often defined as a value recorded on remote electronic device e.g. credit card with chip and pin (CNP) (*Is chip and...*

Internet). In physical sense, it is kind of an electric impulse informing users about the state of their accounts. On the long way from the natural currency, money has change into non-material sequence of bits accessible over the Internet. Abstract nature of the modern money has affected the contexts of its usage. Money has become decentralized phenomenon freed from the state authority. In the contemporary world, sphere of money is regulated by the civil law and its origins are derived from bilateral agreement between banks and its customers.

Important features of the network money are: global interconnectedness, never ending valuation, virtual exchange, creative speculation and socio-political independence. The network money creates its own space of actions often identified with the aggressive activity of financial brokers, banking advisers and criminals taking profits of complexity of the global financial markets. As global financial crisis proves, countries with the highest volume of financial flows and exchange (real and virtual) suffer the most from massive turbulence in the global economy (Applebaum 2011)¹. Direct consequence of the global financial crisis in the richest part of the world is massive outflow of foreign capital from developing countries and slowdown of investment process in Central and Eastern Europe countries (World Investment Report 2011, pp 40–73).

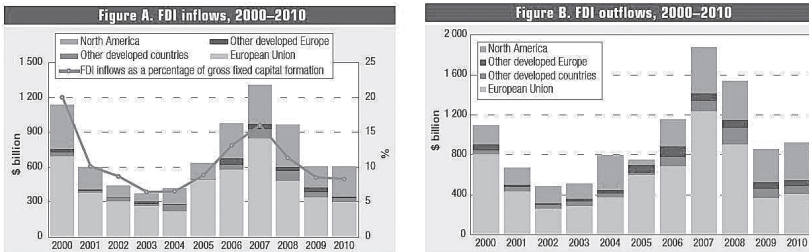

Figure 1. FDI inflows and outflows

Source: *World Investment Report 2011: Non-Equity Modes of International Production and Development*, New York-Geneva 2011, United Nations, p. 69.

¹ EURO zone and other European countries has been trapped into vicious circle of debt strengthen by virtual speculations. Britain's decision to withdraw from a new EU treaty might be perceived as a strategy of avoidance of heavy consequences of global crisis. David Cameron, who had been fully aware of City's global financial connections, has decided to act egoistically in order to save financial jobs in London.

Finances and the transformation of the network economy

Networking is closely related with the development of communication technologies. Spider web called the Internet has become the focal of economic, political, social and cultural processes taking place around us. The expansion of the Internet, referred to the Internet Galaxy (Castells 2002), is often perceived as a main source of transformations in all spheres of social life. “If information technology is the present-day equivalent of electricity in the industrial era, in our age the Internet could be linked to both electrical grid and electric engine because of its ability to distribute the power of information throughout the entire realm of human activity” (Ibid, p. 1). The technological determinism formulated on the IT basis shapes the various aspects of the modern society. The technological revolution triggered by the development of information technology, telecommunications, nanotechnology, biotechnology has become a cornerstone of the modern society and network economy. It should be noted that this new form serves as a platform for a new social relations in a global scale. The network society is a direct result of the economic needs for management flexibility, for globalization of trade and capital, and for social development based on individual freedom and open communication (Ibid, p. 2). The ICT technologies have enabled the intensification and multiplications of links and flows of capital, goods, ideas, changing social and economic relations. They became a source of a civilizational leap ignoring some of its historically determined developmental stages. It proved that linear development distinctive for modernisation may be replaced by spontaneous, uncontrolled leap development. The historical shift towards ICT makes the idea of self-sufficiency and state sovereignty obsolete. ICT became a source of complex structures based on the idea of diffusion and feedback.

New economies are informational, global and networked (Castells 2004, p. 78). They “emerged in the last quarter of the twentieth century because the information technology revolution provided the indispensable, material basis for its creation. It is the historical linkage between the knowledge-information base of the economy, its global reach, its network-based organizational form, and the information technology revolution that has given birth to a new, distinctive system” (Ibid). A new, global, capitalistic network includes valuable parts of the local and regional economic systems and excludes those with no actual or potential value. However, “actual trading units are not countries, but firms, and networks of firms” (Ibid, p. 115).

National economy, understood in the terms of industrial society, ceased to be an unit of economic activity. Taking the form of a network, economy goes far beyond the state borders, adopting the dimension of the global economy. The production and processing of information and knowledge has become the distinctive feature of economic and social development. They became a source of innovations composing a new economic reality. The “Washington Consensus” imposed by neoliberal doctrine has become a kind of ideological framework for the global capitalistic development and formation of the network structures. It leads to the introduction of homogenous regulatory standards of social life and consumption. The rules of the new economy developed by the “Washington Consensus”, are based on the following assumptions: strengthening of the competitive advantage, focusing on utilitarian benefits, liberation of the market, individualism and deregulation. The global network is made of the international political actors such as: the G8 and G20 summits, the Bildeberg Group, the World Bank, International Monetary Fund etc. The modern national economic systems are part of policy networks. They are integrated with societies through intergovernmental and international networks.

The philosophy of networks based on the principle of openness enables free movement of economic goods and limits the regulatory actions of the states. The principle of deregulation has become the crucial value of free market economy and its overuse is often defined as the source of present world crisis. J. Stiglitz emphasizes that “the failure of regulation in the last quarter requires explanation” (Stiglitz 2004, p. 14). He links this process with “political influence of privileged interest groups” (Ibid). We can make up this idea with common practice of circumvention of existing financial regulations imposed by bureaucratic apparatus on business. Blur of the line between ownership and management coupled with limitation of judicial supervision of the state favours the managers who are taking a lead.

An important phenomenon in the network economy is the growing autonomy of the financial sector, which plays a crucial role in the development of globalization. Institutional capitalism is based on activity of financial market actors, such as: central banks, commercial banks, mortgage banks, investment banks and funds, insurance companies, leasing companies, financial brokers, money transfer companies etc. This complex picture is enriched by intermediary institutions e.g. stock-exchanges, commodity exchanges, credit rating agencies (CRA), audit and consulting

companies. All those actors are intertwined into the network of reciprocal relations shaping the geometry of contemporary market. J. Stiglitz noted that “financial companies started to perceive the business as a goal in itself, emphasizing its magnitude and rentability” (Ibid, p. 42). The innovative character of these companies came down to “invention of a new subjects generating huge profits for companies representing the Wall Street” (Ibid, p. 16), what led “banks to focus mainly on fees and commissions and in some cases on circumvention of existing financial regulations” (Ibid, p. 15). Financial market analyst J. Bogle in those activities finds “a sharp dichotomy between values created by innovation for financial institution and values produced for clients of this institution” (Bogle 2008, p. 78). He notes that “financial institutions act in line with the rule, which is totally opposite to the Okham doctrine. They operates under the pressure of strong incentives to choose complex and costly solutions over easy and cheap outcomes” (Ibid). Financial institution build up in that way became a kind of “food chain” for different actors of financial market. Its worth to mention, that costs of the financial intermediation are limiting the profits of investors.

Financial sector plays a key role in today’s global economy. It caused dichotomization of the market for: a) a real entity b) and the entity affected by virtualization of economic processes. The first form refers to employees working in real world. Their assessments are based on the profit criteria. The financial actions of the economic actor embracing his assets depend on real economic situation. Return on investment (ROI) into assets is shaped by market mechanism.

Market of expectations characteristic for financial sector is driven by the logic based on utilitarian goals mixed with common optimism of managers, financial analysts and experts. “Bankers were too optimistic. But they were pressured to be like that” (Stiglitz 2010, p. 185). Inherent feature of this optimism is lack of transparency. Stiglitz points out that “transparency is a synonym of information” (Ibid, p. 182). He goes further and says “lack of transparency means cheating (...) U.S. Banks were deeply involved in cheating: they were removing risk from balances in order to hide the scale of risk. It was common practice” (Ibid, p. 183).

It should be noted that “stock companies have internal ethic codes, which are published primarily for the public”. (Bogle 2008, p. 156) As J. Bogle notes, “on paper, these companies comply with the ambitious ideas”. (Stiglitz 2010, p. 183) The reality is different, because in many cases we meet with disregard for the imposed standards. J. Stiglitz stresses

that “markets are not able to ensure a sufficient level of transparency. Therefore the government must intervene and keep the unity of information”. (Ibid) Indeed, previous practices on the market of expectations have led banks from “market valuation to valuation based on hopes” (Ibid, p. 184).

Under these conditions the driving force behind market activity is often speculation, usually appealing to greed, hope, but also fear, which causes the creation of emotional states spread out from optimism, in case of profit growth, to extreme pessimism when there is fall in shares. Another phenomenon is called “herding” (Ibid, p. 175), which is the result of acting according to similar model described above. As J. Stiglitz points out, when a problem arises, it leads to accumulating them at a geometrical rate (Ibid, p. 176). J. Bogle defines term speculation as “the activity of predicting the psyche by the market” (Bogle 2008, p. 55). In the speculative activities is no place for altruism, empathy, a sense of common good or justice. Only profit counts. This leads to trade shares, and the expectations are, that they will grow more than prices of other shares. Speculation is based on the actions taking into account mainly the psychological aspects. At the end of this thread we would like to draw attention to the scale of trade shares, which currently reach to almost 300% on an annual basis. Unfortunately, significant part of this growth has been referred to speculative capital. Such an enormous, global speculation is powered by financial instruments e.g. mortgage-backed securities, home equity asset-backed securities, residential mortgage-backed securities, commercial mortgage-backed securities, distressed securities, leveraged bonds, corporate bonds, mortgage bonds, option adjusted spread.

The genesis of the financial crisis in the network of global relationships

The turning point in the development of the financial crisis came with the collapse of one of the oldest and most renowned investment banks, Lehman Brothers. Symbolically, it meant a shift from hidden to visible phase, covering today the whole world. It also meant that certain negative phenomena in the sphere of financial operations can not be hidden and the world learned that is in a state of crisis.

The new generation of crisis, we experience at the moment, is associated with the genesis of the new network society, promoting “informational capitalism, based on productivity induced with innovation, and

global competitiveness in the wealth production and its selective appropriation” (Castells 2000, p. 339).

The network world, reinforced by financial markets, has exceeded the spaces designated by ideology, as well as the boundaries of national economies. Privileged place, reserved in recent decades for the ideology, is now taken by the information, or its transformed aspects, which are taking the form of knowledge. The economy in the interactive network is based on information and knowledge, as well as on communication technology that enables multi-penetrating connections. The global relational economy operates in systems, relationships and feedbacks between the economy, society, culture and politics. It involves different actors, starting from large international corporations and ending in local or individual businesses. Dynamization of the network is stimulated by the flows, including financial resources, and by the progressive space-time virtualization. Virtual reality, which bonds a network, is characterized by increasing openness. In practice openness creates opportunities for new forms of action and eliminates the boundaries between what is real and unreal.

The global financial market is the first phenomenon based on the possibilities of action enabled by the network structure. Financial flows taking place on the network canvas became a “zero system” of modern capitalism. Virtual money and electronic marketplace are the synonyms of any investment funds at any time and place.

With the development of technologies enabling the construction of network structures, financial markets are the subject of integration and are taking the dimension of a single network operating around the globe. The scale of market integration caused, that in the depositors’ eyes it is potentially a source of higher profits. It kindles the imagination of many investors and becomes a source of specific social pressure to financial markets. Global financial network has created a spectacular area of mergers and acquisitions in financial sector, which affects their efficiency. Creation of constantly expanding financial capital groups was the result of scale advantage on the one side, and on the other the result of access and the node hierarchy in the network structures. Node location determines its future capabilities of creating relationships and its attractive position in the network hierarchy (Scott 2005, p. 82–89).

Network revolution changed the way of leading financial business. Virtual space, built on its basis, has been recognized as an important platform for economic exchange, which in practice means, that the dematerialization is acquiring signs of the common economic and social

facts. Virtual – means simulation of the physical structures, not existing in the material form. In fact, it can be specified as unreal, illusory, but making the impression of the real. At the same time it undergoes constant transformation that matches the market requirements.

Virtuality, being a network result, is a source of growing risk, which creates new challenges for risk management in financial institutions. Relational network economy generates new layers of uncertainty, which impede assess, planning and implementation. In network case we are dealing with a specific relationship of uncertainty and risk, which are difficult to interpret unambiguously through the use of unilateral economic calculation. Network world is guided by its own logic, its own rhythm, which is determined by various turbulences and concentrations.

The scale of uncertainty and risk in the network interferes with a sense of orientation in space-time. In fact, it is a source of pervasive confusion, which naturally prefers gambling strategy, as it is commonly used in today's financial market, what will naturally prefer short-term action. Network, expanding freedom area, at the same time is producing new layers of uncertainty stretched over the globe. Living and acting in conditions of uncertainty becomes a feature of modern existence of different actors. Under these conditions, their decisions are determined by many unknowns, combined with the risk pressure. In operations on financial instruments often the determinant is not to minimise risk, but consciously make a game with capital in high risk conditions.

Network transformation, inscribed in political, financial, military, cultural, social networks, leads to a change in the nature of state structures. Modern state adopts network structure and due to that fact it operates in system of many different decision-making centres determining many standards of rationality, replacing hierarchical order with horizontal and at the same time blurring its current homogeneous functional – organizational structure. Under these conditions, key role plays a control, in its essence replacing the traditional sense of power – the control of the self-regulatory processes in different turbulent environments. Control allows many possible variants of the trajectory of the action, rejecting the logic to absolutize the selected one. To the trajectory of the action you can assign a different course, specifying the probability of its occurrence. The transformation from the hard drive control, implemented in a monocentric system, to the philosophy of self-regulation is not a simple process. This requires changes not only at different levels of governance, it is also closely associated with self-organization of society, with creation of the

rank-and-file network of non-governmental organizations, which are adopting some of the functions of state power.

The crisis appears on the scene

The International Monetary Fund defines financial crisis as a state, in which a substantial financial investment group has assets with a market value lower than the liabilities. This causes a shift in their portfolios, the collapse of financial institutions and government intervention. Its key aspect is the lack of stability of the international finance system, which takes a form of global dimension and the relational network. The current financial crisis shows that internalized stream flow of capital is a source of global instability, therefore indicates the scale of high financial and economic interdependence in today's networked world.

Genesis of the financial crisis must be sought in the intersected interaction of many factors. J. Stiglitz notes that "market subjected to deregulation, which wallows in cash and low interest rates, the global speculative bubble in real estate, the cosmic quantities of subprimes merged into a toxic mixture. We should also add the budget and trade deficits in the U.S. and parallel progressive accumulation of China's huge financial reserves and lack of balance in the global economy" (Stiglitz 2010, p. 1). A new banking (Basel Regulations) accepts the reduced levels of risk control, which allowed providing loans to entities with lower credit worthiness. To these crisis factors should be also added propagation of consumption ideology. Consumption, seen in the economic aspect on a level of the network society, adopts a cultural dimension. It is seen as a kind of communication, ensuring the participation of the actor in the entirety of social phenomena, and allows creating networks with other actors, building a shared world. Permit to this world are often the loans. It is estimated that American society is characterized by negative saving, so life on credit has become a dominant strategy (*Americans Not Saving...* Internet).

An important role was played by so-called financial flows. Practice of mortgages conversion, characterized by low liquidity, to liquid and mobile bonds were inscribed to the essence of the crisis. Actions taken to improve the liquidity of capital flows contributed to the development of non-banking sector, which is not complying with existing, already loosen, legal – economic norms. The mechanism of liquefying capital flows had opened the space for the flow of "toxic papers" and then has bearing on the dynamics of the financial crisis. Its role had also a modern securitiza-

tion very popular in financial market. Securitization allowed removal of credit obligations from the bank books and transfer it to the insurance institutions. This caused the dispersion of credit risk, and on the other hand was a source of minimizing precautionary standards in banks. The high-risk loans with securities were replaced by the lowest possible risk.

Rupture of “credit bubble” in 2008 caused panic on the world stock exchanges, and that meant step back in the value of shares. This was accompanied by the phenomenon of excess liquidity in the U.S. market, which one attempted to regulate with the increase in interest rates. This caused an increase in mortgage servicing costs, the decline in property prices and lower demand for real estate. Massive insolvency of borrowers launched auction procedures; there were losses on the barriers, forcing banks to build cash reserves. After all it led to a reduction of liquidity in the banking market. At the same time, the market of interbank flows collapsed, because banks did not realized the level of contamination with toxic assets of other banks and refused to grant loans for others. Financial tsunami with speed of the network flows spread to other countries, in which the wave has not been stopped, despite huge attempts.

Financial Crisis in the European Union

Global financial crisis heavily struck the European economies. In the network world made of different scale entities tied together into global organism, financial disease spreads immediately and affects all actors involved in the global exchange of material and non-material goods. Problems of sub-prime market in US were instantly transmitted to Europe and other parts of the world belonging to the global financial organism. Despite of confident consumer feelings and quite stable GDP growth in few countries (*The Consumer Confidence...* Internet), it is difficult to say that crisis had no global dimension. Regional, national and local economies were affected by American disease transmitted through networks of different scale. Global exchange logic has its positive and negative aspects. Networks are great infrastructure for global exchange of legal and illegal, desired and undesired, healthy and unhealthy goods and ideas supplied by its nodes.

The lasting crisis is the sharpest economic and social downturn in the history of the European Union. Although signs of improvement appear from time to time, recovery remains uncertain and fragile. A real GDP of 27 EU member state has shrunk in 2009 by some 4.3% (Figure 2) (*Real*

GDP growth... Internet). However, in 2010 EU real GDP rate came back to positive numbers the pace of the growth is not stable and it's diminishing. Most of the macro and micro indicators suggest that EU is entering into the next wave of the global crisis (Nag 2011). Scientists, politicians, entrepreneurs are looking for effective solutions to existing problems. But Greek, Portuguese, Spanish and Italian unresolved economic and social problems make European and global efforts to stop the crisis, ineffective.

In an effort to rescue the Euro zone, EU-country leaders decided to draft a new treaty to impose regional control over national budgets. After thrilling negotiations and calculations British prime minister, David Cameron chose not to support German-French proposal to halt national debts and set up EFSF – the European Financial Stability Facility (Allen 2011). Europe's future has become blur and insecure. "If the euro zone survives the crisis—and the meltdown of Italy's bonds in the markets suggests that is becoming ever more difficult—it will plainly require deep reform of the EU's treaties. Done properly, by keeping the euro open to countries that want to join (like Poland) and deepening the single market for those that do not (like Britain), the creation of a more flexible EU of variable geometry could ease many of the existing tensions. Further enlargement need no longer be so neuralgic; further integration need no longer be imposed on those who do not want it" (*Two speed-Europe...* Internet).

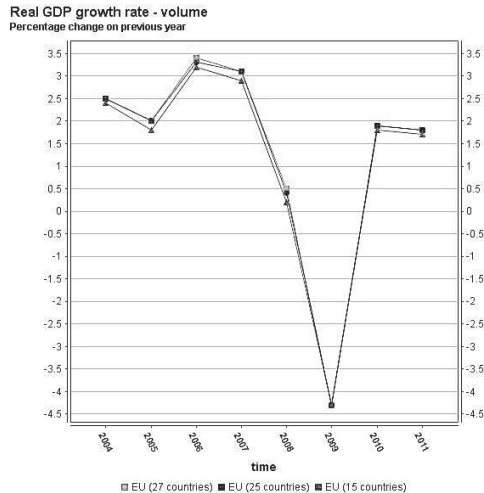

Figure 2. Real GDP

Source: Eurostat.

Network money in the European Union

European financial institutions are strongly connected with American financial sector. Banks, investment funds, insurance companies, money transfer firms etc. are operating both in Europe and America. History of mutual cooperation between two continents is very long and rich. In the network world powered by virtual communication financial cooperation between companies from Europe and American has become cheaper, faster, more effective and more prevalent. Internet communication allowed to develop new forms of businesses completely unknown in the era of radio and TV. Despite of dot.com bubble many entrepreneurs found in the Internet new possibilities for business development, investment and speculations. Unfortunately, the last activity has become quite common practice in the financial sector all over the world.

In the last decade Europe experienced the explosion of a virtual currency and payment platforms. Nowadays, any good or service might be purchase via Internet. Virtual currency platforms enable anyone to run its own virtual or real business straight from home. It is much cheaper and faster to make payment via Internet, to purchase and sell goods through virtual platforms visited by customers dispersed in the virtual space. The growth of virtual currency usage speeds up the development of many local and national economies. Virtual platforms brought the chance for local entrepreneurs to act in the wider scene at the same time they became source of information for global speculators about the local potential. Charmed by enormous possibilities of new IT technologies, local entrepreneurs open themselves for different financial products offered via Internet. Small, medium and large companies started to search their chance in the global virtual economy. Growing demand for promising financial products encouraged speculators to offer products with no financial return. Virtual economy trapped many innocent entrepreneurs looking for profits promised by the global networks. “Herding” mentioned before has become common mentality amongst different scale investors. Naivety of individuals eager for profits mixed with aggressive offer of global speculators brought misfortune for European and global economy.

Investors both institutional and individual had little support from national or regional authorities. Many financial products offered via Internet got out of the control of European law. Despite of advancement in European financial law harmonization many activities lay behind the legal control of European public institutions. That is why in November

2008 the European Commission mandated a high level group chaired by Jacques de Larosière (the former governor of the Banque de France) to make proposals on how to organise the supervision of financial institutions and markets in the European Union (European Commission 2010). Unfortunately Internet still equips the global speculators with new instruments designed to deceive investors. Affinity fraud, pyramid and Ponzi schemes, bear raid, get-rich-quick schemes are only few examples of modern crimes supported by the Internet. Global fraudsters are still one step ahead of public institutions trying to control virtual money flows.

Conclusion

Global and European financial service regulations failed to prevent or contain the financial crisis. It is not easy to stop and prevent global crisis however some practical recommendations appeared on the stage. First of all, it is necessary to bring stability, transparency and responsibility to the financial sector. New ethics of market activity needs to be promoted both on individual and group level. New ethics should be shared by entrepreneurs and citizens involved in financial exchange.

New ethics must be supported by strong regulatory framework developed on national, regional and global level. National, regional and global works on regulatory framework have to lead to coherent rules regulating behaviour of firms and individuals all over the world. In order to strengthen regulatory framework it is necessary to establish a global legislative and executive body wielding power over different category of actors engaged in money flows and financial products development. Strong global body (global governance) should be able to control international and transnational financial crimes and speculations destroying local, regional and global financial markets.

The idea of currency transaction tax delivered by James Tobin, Noble Laureate economist, must be reconsidered (Tobin 1978, pp. 153–59). Tobin noted in 1978 that “excessive international – or better, inter-currency – mobility of private financial capital” (Ibid, p. 153) is the basic problem of international monetary system. Tobin’s observation seems to be still valid and worth of further development. Global tax will support global governance and will capture many disturbances caused by short or long term financial speculations. Unfortunately, British withdrawn from a new EU treaty proved that some countries are not interested in global control of speculative and criminal financial flows. This kind of

egoistic behaviour encourages destructive practices producing global crises.

Global financial crisis is not only a paradigm present at modern economic theory. It is a social phenomenon widely analyzed by many social scientists representing: sociology, psychology, social sciences or anthropology. In order to understand and tackle the sources and consequences of global crisis it is necessary to reconstruct social theories describing the modern world. Only interdisciplinary analysis of quantitative and qualitative factors shaping socioeconomic reality may bring holistic view of complexity of global crisis.

Bibliography

- Allen, K. "Q&A: EU leaders summit and the eurozone debt crisis." <http://www.guardian.co.uk/business/2011/oct/25/european-leaders-summit-debt-crisis> (access 09.12.2011).
- "Americans Not Saving Enough." Survey conducted for Wachovia bank and the Consumer Federation of America, http://www.consumeraffairs.com/news04/2007/12/savings_study.html (access 21.07.2011).
- Apllebaum, A. "Cameron's eyes are on the City." *The Washington Post* http://www.washingtonpost.com/opinions/david-camersons-move-to-save-the-city-not-the-euro/2011/12/11/gIQA13jDoO_story.html (access 12.12.2011).
- Bogle, J. (2008) *Enough: True Measures of Money, Business, and Life*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Castells, M. (2000) *End of Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. III*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Castells, M. (2002) *The Internet Galaxy*. Oxford: Oxford University Press.
- Castells, M. (2004) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Is chip and PIN safe?, <http://www.thisismoney.co.uk/money/experts/article-1584786/Is-chip-and-PIN-safe.html> (access 09.12.2011).
- Luhman, N. (1990) *Essays on Self-Reference*. New York: Columbia University Press.
- Marx, K. (1964) "The Power of Money in Bourgeois Society." In: Struik D., ed. *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. New York: International Publishers.
- Nag, A. "Euro off 11-month lows versus dollar." <http://www.reuters.com/article/2011/12/15/us-markets-forex-idUSTRE7AC15W20111215> (access 12.12.2011).
- "Real GDP growth rate – volume", <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020> (access 24.09.2011).

- Scott, J. (2005) *Social Network Analysis. A Handbook*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Simmel. G. (1978) *The Philosophy of Money*. Boston: Routledge and Kegan Paul.
- Stiglitz, J. (2010) *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. New York: W. W. Norton.
- “The Consumer Confidence Index” <http://www.ipsos.pl/en/consumer-confidence-index-July-2011> (access 10.08.2011).
- Tobin, J. (1978) “A Proposal for International Monetary Reform”. *Eastern Economic Journal*, 4, № 3/4.
- Towards more responsibility and competitiveness in the European financial sector*, European Commission: Internal Market and Services 2010.
- “Two speed-Europe, or two Europes?” <http://www.economist.com/blogs/charlemagne/2011/11/future-eu> (access 05.12.2011).
- World Investment Report 2011: Non-Equity Modes of International Production and Development*, New York-Geneva 2011, United Nations.
- Zelizer, V. (2000) *Money*. In: Borgatta, E.F., Montgomery R.J.V., eds. *Encyclopedia of Sociology*. New York: Macmillan Reference USA.

Сетевые деньги в условиях финансового кризиса в Европейском Союзе

Резюме

Социологи рассматривают деньги как средство, которое дает возможность многоканальной социальной коммуникации. Рождение Интернета — еще одного привычного канала социальной коммуникации — и рост глобальной сети связи ускорили эволюцию денег. К сожалению, современные социальные теории не отражают глубину, объем и интенсивность изменений, составляющих денежный обмен. Кроме того, финансовый обмен проводящийся посредством Интернета, несет за собой много риска и неопределенности. Это влияет на общественный порядок, основанный на критических центрах, например, семья, предприятие, национальное государство. Это также вызывает негативные эмоции и поведения, дестабилизирует региональную и глобальную экономику.

Сетевые деньги, укрепленные виртуальным обменом, сильно ударили по деятельности социальных и экономических акторов в Европейском Союзе. Проблемы ипотечного рынка в США были немедленно переданы в Европу и другие части мира, принадлежащие глобальному финансовому организму. Несмотря на различные стратегии обороны, европейские финансовые правила не смогли предотвратить или сдержать финансовый кризис. Таким образом, можно предположить, что расширение сетевых денег стимулировало самый тяжелый социально-экономический кризис в истории Европейского союза.

KOPIENU RĪCĪBSPĒJA LAUKU ATTĪSTĪBAS KONTEKSTĀ

Kopienų iesaisti lauku attīstībā ES akcentē gan pētīnīki, analizējot dažādus lauku attīstības teorētiskos modeļus, gan politiķi un praktiķi, izstrādājot politikas dokumentus un paredzot instrumentus izvīrīto mērķu sasniegšanai. Raksta mērķis ir teorētiski raksturot kopienų rīcībspēju un tās dimensijas lauku attīstības kontekstā. Mērķa sasniegšanai autore izvīrīza šādus uzdevumus: (1) raksturot lauku attīstības teorētiskos modeļus, (2) definēt kopienas un to rīcībspējas dimensijas (kultūras un sociālo, ekonomisko un politisko), (3) izmantojot prakses kopienų teoriju, skaidrot, kā kopienas izmanto savus resursus un sasniedz izvīrītos mērķus. Raksta novītāte ir autoras teorētiskā pieeja, kuras ietvaros vietējo kopienų rīcībspēja tiek analizēta, izmantojot prakses kopienų teoriju. Autore secina, ka no kopienas kapacitātes un rīcībspējas ir atkarīgs tas, vai un kā lauku attīstības politikas instrumenti vietējās attīstības veicināšanai tiek izmantoti. Tas saskan ar endogēnā lauku attīstības teorētiskā modeļa nostādņēm. Prakses kopienas plašāku kopienų ietvaros var uzskatīt par rīcībspējas izpaušmes formām.

Atslēgas vārdi: kopiena, kopienų rīcībspēja, lauku attīstība, prakses kopienas.

Ievads

Domājot par reģionu un lauku attīstību, aizvien vairāk ES un Latvijas politikas līmenī tiek uzsvērtā vietējo kopienų nozīme un aktivitāte, kopienų attīstībai un to kapacitātes veicināšanai jau vairākus gadu desmitus tiek realizētas speciālas programmas (piemēram, LEADER). Lauku attīstības politika balstījies uz dažādiem teorētiskiem modeļiem, šobrīd kļūst aktuāls neoendogēnais modelis, kas paredz vietējo kopienų lielāku lomu un iesaisti attīstības procesos, vienlaikus ņemot vērā reģionālās vajadzības un respektējot vispārīgos apstākļus (Galdeano-Gómez, Aznar-Sánchez, Pérez-Mesa 2011). Pētījumi liecina, ka ne vienmēr programmas un to aktivitātes sasniedz savu mērķi, ja kopienų rīcībspēja nav tādā līmenī, lai sekmīgi izmantotu piedāvātās iespējas. Kopienų rīcībspēja ir būtiska vietējām sociālām, kultūras, ekonomiskām un politiskām aktivitātēm, jo kopienas ir nozīmīgs sociālās struktūras elements, kas var realizēt pārmaiņas un veicināt vietējo teritoriju sociāli ekonomisko attīstību. Svarīgs aspekts ir identificēšanās ar vietējo kopienų, piesaiste vietējai teritorijai un tās cilvēkiem, jo pretējā gadījumā indivīdam mazināsies vai neveidosies motivācija ieguldīt savus resursus kopienas dzīves vides attīstībā, kas

rezultātā varētu dot labumu arī viņam pašam. Šajā rakstā kopienas jēdziens tiek izmantots divējādi: pirmkārt, ar to tiek saprasts plašāks kādas teritoriālas vienības iedzīvotāju kopums, un, otrkārt, tas ir ietverts citā, prakses kopienu (*communities of practice*) jēdzienā, lai raksturotu, kā kopienu rīcībspēja izpaužas, plašākas kopienas ietvaros atsevišķiem indivīdiem darbojoties mazākās grupās jeb formālās vai neformālās prakses kopienās un risinot sev vai arī plašākai kopienai aktuālus jautājumus.

Raksta mērķis ir raksturot kopienu rīcībspēju un tās dimensijas lauku attīstības kontekstā, apskatot lauku attīstības teorētiskos modeļus, definējot kopienu rīcībspējas dimensijas un izmantojot prakses kopienu teoriju.

Lauku attīstības teorētiskie modeļi

Līdz 20. gs. 70-tajiem gadiem Eiropā dominēja eksogēnais lauku attīstības modelis, ko vēlāk nomainīja endogēnā pieeja. Tā paredz attīstību skatīt no “iekšienes” nevis to definēt un virzīt tikai no ārpusē kā tas ir eksogēnajā pieejā. Mūsdienās lauki vairs nav tikai vide, kur galvenokārt nodarbojas ar lauksaimniecisko ražošanu, lai apmierinātu augošo pilsētu vajadzības (Galdeano-Gómez, Aznar-Sánchez, Pérez-Mesa 2011). Lauku izpratne mainās un līdz ar to mainās akcenti tajā, kas nosaka attīstības virzību. Kopienu iesaiste vietējā attīstības veicināšanā, lēmumu pieņemšanā un mērķu sasniegšanā ir iestrādāta arī LR ZM izstrādātajā lauku attīstības programmā, kas paredz, ka nostiprinot LEADER pieeju tiks uzlaboti uz vietējām vajadzībām balstīti pārvaldības mehānismi vietējā līmenī un tiks pilnveidots ilgtspējīgas attīstības potenciāls laukos (LR ZM 2009). Pēdējā desmitgadē kļūst aktuāls neoendogēnais modelis, kas paredz ņemt vērā konkrēto reģionu specifiskās vajadzības, tajā skaitā arī vietējās iniciatīvas.

Kopienu rīcībspēja un tās dimensijas

Kopienu spēja definēt vietējās attīstības mērķus un uzdevumus, kā arī tos realizēt un izmantot lauku attīstības politikas instrumentus ir atkarīga no kopienu rīcībspējas, kas izpaužas vairākās dimensijās: sociālā, kultūras, ekonomiskā un politiskā. Kopiena ir sociāli konstruēts jēdziens, ko lieto vairākās nozīmēs. Tā ir gan teritorija, kur notiek grupas locekļu savstarpējā mijiedarbība, gan cilvēku kopums, kas apvienojas kādu kopīgu interešu vadīti, pat ja nepārstāv vienu ģeogrāfisku teritoriju. Kopiena kā

sociāla sistēma nodrošina tās locekļu vajadzību apmierināšanu (Flora & Flora 2003, p. 7). Kopienas locekļu attiecības balstās uz kopīgu vēsturi, vērtībām un normām, statusu un lomu modeļiem, savstarpējām ekspektācijām, un tas viss rada identitātes izjūtu, kas kopienas locekļiem ir psiholoģiski un sociāli nozīmīga (Brager et al 1987).

Rīcībspējas jēdzienu definē gan indivīda, gan kopienas līmenī. Kopienas līmenī rīcībspēja nozīmē, ka kopiena spēj mobilizēt tās rīcībā esošos resursus un spējas, apzināt iespējas, kā arī aktīvi un mērķtiecīgi rīkoties izvirzīto mērķu sasniegšanai. Būtisks kopienas rīcībspēju ietekmējošs faktors ir pašas kopienas spēja mobilizēties un kolektīvi pašorganizēties kopienai aktuālu jautājumu risināšanā (Narayana 2005; Alsop et al 2006). Rīcībspējai ir vairākas dimensijas un tās saistās ar iekļaušanos sabiedrībā. Kopienas spējā saglabāt savu kultūru, apzināties un uzturēt savu identitāti, atbalstīt kopienas locekļus un iestāties par viņu vajadzību apmierināšanu izpaužas *kultūras un sociālā rīcībspējas dimensija*. *Ekonomiskā rīcībspēja* saistāma ar kopienas pārstāvju iesaistīšanos uzņēmējdarbībā un darba tirgū, tāpat – ekonomiskās aktivitātēs. *Politiskā dimensija*, savukārt, parāda kopienas spējas realizēties valsts, pašvaldību un nevalstisko organizāciju darbībā. Politisko rīcībspēju raksturo gan kopienas iesaiste kopienas organizācijās, gan sadarbība ar citām kopienām un pārstāvniecība lokāla un nacionāla mēroga institūcijās, kuru darbība ietekmē pašu kopienas dzīvi. Ilgtspējīgā lauku attīstībā ir svarīgas visas dimensijas, īpaši apstākļos, kad daudzviet Latvijas novados sociāli demogrāfiskās situācijas attīstībā vērojamas negatīvas tendences, pakalpojumi ir ierobežoti vājās infrastruktūras dēļ, valstij un pašvaldībām trūkst līdzekļu, lai adekvāti reaģētu uz iedzīvotāju vajadzībām. Līdz ar to formālas un it īpaši neformālas vietējo iedzīvotāju pašorganizēšanās iniciatīvas savu vajadzību apmierināšanai ir viens no risinājumiem, kā uzlabot vietējo iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Cilvēki, kuri iesaistās šādās iniciatīvās (piemēram, vietējās rīcības grupās (VRG), mikrokrēdīta kustībā, nevalstiskās organizācijās, neformālās interešu grupās) veido savdabīgas prakses kopienas, kurās saskaņā ar prakses kopienas teoriju (Lave, Wenger 1991), notiek savstarpēja zināšanu pārnese un radīšana, pieredzes apmaiņa gan formālā, gan neformālā līmenī, kopīga problēmu risināšana. Prakses kopienas teorijā tiek skaidrots, kā šie procesi notiek, tāpēc šo teoriju autore izmanto kopienas rīcībspējas analizē, lai parādītu, ka tieši prakses kopienas darbībā novērojama kopienas rīcībspējas izpausme.

Prakses kopienas kā kopienų rīcībspējas izpausmes formas

Prakses kopienas atšķiras no interešu kopienas vai ģeogrāfiskās kopienas ar to, ka norāda uz kopīgu praksi, kas cilvēkus vieno. Prakses kopienai ir vairākas dimensijas: (1) *kopīga iniciatīva*, kādu definē un pastāvīgi izdiskutē vai pārformulē paši kopienas locekļi, (2) *savstarpēja iesaistīšanās*, kas veido kopienų par sociālu vienību, (3) laika gaitā radīts *kopīgs repertuārs*, kas ietver rutīnas, jūtas, artefaktus, savu kopienai raksturīgo valodu, stilu utt. (Wenger 1998). Kopīgās līdzdalības rezultātā kopienas locekļiem veidojas kopīga identitāte. Daudzas prasmes un zināšanas, piemēram, par problēmu risināšanu, situācijas vai attiecību interpretāciju ir visai situatīvas un vislabāk var tikt iegūtas un nodotas tikai caur personīgi pārdzīvotu pieredzi.

Vienā un tajā pašā teritorijā (pilsētā, novadā) var veidoties daudz dažādu prakses kopienų, kuru dalībnieki var pārstāvēt pat vairākas no tām, ja viņi izrādījuši pietiekami lielu iniciatīvu un tiecas iesaistīties dažādās aktivitātēs. Tās savstarpēji var būt nosacīti neatkarīgas un noslēgtākas, ja prakse jeb iniciatīva ir pietiekami specifiska vai saistoša tikai noteiktai plašākās kopienas daļai un jaunu biedru iesaistīšanās prakses kopienā nenotiek vai arī ir novērojama ļoti minimāli. Citos gadījumos prakses kopienas var arī pārklāties, īpaši tad, tām ir kopīgi līderi vai iniciatori. Liela nozīme ir līderiem jeb atslēgas cilvēkiem, kuri var mainīties, ja mainās kopienas aktivitāšu prioritātes. Prakses kopienas ir tās, kas realizē kopienas mērķus un uzdevumus, aktivizējot un konsolidējot sevī kopienas rīcībā esošās spējas un resursus, kā arī darbojoties saskaņā ar kopienas vērtībām un interesēm. E. Vengers (Wenger 1998) raksta, ka prakses kopienas attīstās ap lietām, kas cilvēkiem ir patiesi nozīmīgas un tādēļ kļūst par kopienų praksēm. Prakses atspoguļo kopienas locekļu izpratni par to, kas ir svarīgs. Parasti prakses kopienas veidojas kā neformālas grupas, bet sākotnējās iniciatīvas var pāraugt formālās organizācijās, piemēram, biedrībās, kopienas fondos. Prakses kopienas ir tās, kuras sasaista kopienas iekšējos resursus (cilvēkresursus, finansiālos, materiālos, dabas u.c.) ar rīcībspēju.

Rīcībspēju noteikti ietekmē kopienas darbības rezultāti, pie tam gan sasniegumi, gan zaudējumi. Rezultāti var iedvesmot un motivēt darboties tālāk, arī prakses kopienas atpazīstamība var radīt vai norādīt uz jaunām iespējām, kā arī nostiprina kopienas locekļu spējas mērķtiecīgi izvēlēties atbilstošu rīcību mērķu sasniegšanai. Tāpat rīcībspēju ietekmē kopienas ārējās vides faktori, piemēram, likumdošana un normatīvie akti, lauku

attīstības politika un citu nozaru attīstības pamatnostādnes, sociāli ekonomiskā situācija, demogrāfiskā situācija, tradīcijas, pieejamie ārējie resursi un finanšu instrumenti, utt.

Starp kopienu rīcībspēju, rezultātiem un ārējo vidi pastāv atgriezeniskas saites, ko var raksturot ar konkrētiem piemēriem. Kā rīcībspējas sociālās un kultūras dimensijas izpausmes piemēru var minēt Rušonas tautas nama pārveidi par sabiedrisko centru Riebiņu novadā. Par spīti pašvaldības vēlmei tautas namu slēgt tā uzturēšanas grūtību dēļ, vietējie iedzīvotāji, nevēlēdamies zaudēt vietu, kur pulcēties un organizēt vietējās dzīves aktivitātes, spēja apvienoties biedrībā un gūt finansiālu atbalstu no ES Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai (ELFLA) sabiedriskā centra izveidei un uzturēšanai. Redzot iedzīvotāju aktivitāti un centienus, savu atbalstu šī projekta ietvaros sniedza arī vietējā pašvaldība (Biedrība realizē projektu [..]). Sociālā un kultūras dimensija, bet jo īpaši ekonomiskā rīcībspējas dimensija izpaužas VRG darbībā Latvijā. LEADER ietvaros no ES ELFLA un Eiropas Zivsaimniecības fonda (EZF) 40 VRG saņēmēmu atbalstu vietējās attīstības stratēģiju īstenošanai. LEADER darbības rezultātā lauku teritorijās dažādojas vietējā ekonomika un ienāk jauni pakalpojumi, lai arī projektu pieteikumu sagatavošana un iesniegšana nereti lauku iedzīvotājiem ir liels izaicinājums, jo nepietiek prasmju, process ir laikietilpīgs, problēmas sagādā līdzfinansējuma trūkums (Zepa, Kļave 2011, 112.–113. lpp.). Kultūras un sociālā dimensija atklājas arī LEADER projektos, jo kopienas izmanto šo programmu kultūras infrastruktūras attīstīšanai un sociālo problēmu risināšanai laukos. Ekonomisko rīcībspēju labi parāda arī lauku sieviešu aktivitātes mikrokredīta kustības ietvaros (Krūzmētra 2009). Mikrokredīta grupas pēc būtības darbojas kā prakses kopienas, kurās sievietes savstarpēji mācās, notiek pieredzes nodošana jaunajām grupas dalībniecēm, savstarpējs atbalsts un kopīgu problēmu risināšana. Politiskā rīcībspējas dimensija izpaužas mazāk kā pārējās, taču tā ir novērojama gadījumos, kad, piemēram, vietējie iedzīvotāji kopā ar pašvaldību aktīvi iesaistās novadu dzīves organizēšanā un lēmumu pieņemšanā. Arī LEADER ietvaros, izstrādājot vietējās attīstības stratēģijas, lauku partnerību darbā kā līdzvērtīgi partneri iesaistījās vietējo NVO un pašvaldību pārstāvji, uzņēmēji un citi sociālie aģenti.

Secinājumi

Lai arī daudz kritizēts, tomēr endogenais lauku attīstības modelis ES politikas veidošanas kontekstā ir ļoti aktuāls. Endogenās pieejas principi lauku attīstībā iestrādāti arī LR lauku attīstības plānošanas dokumentos, vietējo kopienu iesaisti lauku attīstībā paredzot galvenokārt izmantojot ES instrumentus kā LEADER programmu. Tomēr lauku attīstības instrumentu izmantošana ir ļoti atkarīga no vietējo kopienu kapacitātes: cilvēkresursiem, zināšanām un prasmēm projektu rakstīšanā, kopienas iekšējiem resursiem, informācijas pieejamības, uzņēmības. Prakses kopienu pieeju var veiksmīgi izmantot, lai noskaidrotu, kā kopienu rīcībspēja tiek realizēta visās tās dimensijās lauku novados. Identificējot prakses kopienu piemērus, var izpētīt, kā kopienas rīcībspēja attīstās un kas ir tās pamatā, kā rīcībspēja realizējas konkrētos kopienai nozīmīgos rezultātos, kas ir galvenās problēmas vai interešu jautājumi, kas nodarbina vietējās kopienas Latvijas reģionos dažādās dzīves darbības jomās (kas ir tās prakses, kas apvieno individuus kopīgai rīcībai), kas ir rīcības iniciatori, cik šie procesi ir formāli vai neformāli. Šobrīd lauku novados vairāk izpaužas divas rīcībspējas dimensijas: sociālā un kultūras dimensija un ekonomiskā dimensija. Tas izriet no sociālekonomiskajiem apstākļiem Latvijas laukos, kas arī nosaka galvenos interešu jautājumus un risināmo problēmu loku prakses kopienās.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

*Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
“Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.*

Bibliogrāfija

- Alsop, R., Bertelsen, F.M., Holland, J. (2006) *Empowerment in Practice: from Analysis to Implementation*. Washington: The World Bank.
- “Biedrība realizē projektu “Sabiedriskā centra izveidošana un labiekārtošana Rušonas pagasta iedzīvotājiem””. <http://www.riebini.lv/lv/projekti> (2011. 13.11.).
- Brager, G., Specht, H., Torczyner, L.J. (1987) *Community organizing*. 2nd edition. New York: Columbia University Press.

- Flora, B.C., Flora L.J. (ed.) (2003) *Rural Communities: Legacy and Change*. 2nd edition. Boulder (USA) and Oxford (UK): Westview Press.
- Galdeano-Gómez, E., Aznar-Sánchez, J.A., Pérez-Mesa, J.C. (2011) “The Complexity of Theories on Rural Development in Europe: An Analysis of the Paradigmatic Case of Almera (South-east Spain).” *Sociologia Ruralis*, 51 (1): 54–78.
- Krūzmētra, M. (zin. red.) (2009) *FEM: Sieviešu uzņēmējdarbības attīstība*. Jelgava: LLU.
- Lave, J., Wenger, E. (1991) *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LR ZM, “Latvijas Lauku attīstības programma 2007.–2013. gadam”. http://www.zm.gov.lv/doc_upl/LAP_8_versija_SFC.pdf (2011.13.11.).
- Narayan, D. (2005) “Conceptual Framework and Methodological Challenges.” In: Narayan, D. ed. *Measuring Empowerment: Cross-disciplinary Perspectives*. Washington: World Bank Publications. Pp. 3–38.
- Wenger, E. (1998) “Communities of Practice: Learning as a Social System.” <http://www.co-i-l.com/coil/knowledge-garden/cop/index.shtml> (2011.2.11).
- Zepa, B., Kļave, E. (red.). (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un ricībaspeja*. Rīga: LU SPPI.

Capability of a Community in the Context of Rural Development

Summary

Community involvement in rural development in the EU is emphasized by both scholars who analyse different theoretical models of rural development and politicians who elaborate policy documents providing instruments for meeting objectives of rural development. The aim of the paper is to characterise capability of local communities and its dimensions in the context of rural development. The author proposes following tasks: (1) to characterise theoretical models of rural development, (2) to define capability of local communities and its dimensions (cultural, social, economic, and political), (3) on the basis of theory of communities of practice to illustrate how community uses its resources for achieving its goals. The novelty of the paper is theoretical approach what grounds the analysis of community’s capability by employing the theory of communities of practice. The author concludes that capacity and capability of the community determine whether instruments of rural development policy will be used for local development or not and to what extent. This is also proposed by the endogenous model of rural development. Communities of practice within wider local communities can be seen as form community’s capability.

Key-words: community, capability of a community, communities of practice, rural development.

I. Salmane-Kuļikovska (Latvia), A. Ivanovs (Latvia)

INFLUENCE AND INTERPLAY OF STRUCTURE AND AGENCY IN STUDYING USE OF PHARMACEUTICALS BY CONSUMERS

Different tools of medicines use analysis have been elaborated since 1960-ies. Social aspects influence behaviour of the users of pharmaceuticals; therefore an insight into the sociological theory is essential. The concepts “structure” and “agency” are often paralleled with the concepts “micro” and “macro”, and integration of these concepts has been one of the most outstanding questions in the contemporary sociological theory. The current study examines several contributions to the theory of these concepts, to the attempts to find interrelation of these concepts, as well as relates the tools of medicines use analysis to these concepts, marking out classification of the factors influencing use of medicines, depending on the particular notion.

Key-words: agency, structure, micro, macro, objective, subjective, use of medicines.

Introduction

Different approaches can be applied to analyse use of pharmaceuticals. There are studies of medicines supply, studies of medicines use, studies of prescribing, studies of compliance or non-compliance and studies designed for particular needs (ad hoc) (Capellá 1993, p. 66–72). The scope of this paper lies on the studies of use of medicines by consumers.

Use of medicines is a multi-dimensional subject, involving many social aspects, influencing common patterns of medicines use (Haaijer-Ruskamp and Hemminki 1993, p. 97–98). Theoretical issues of sociology are therefore a useful tool helping to reveal a variety of dimensions and social forces involved in the process of medicines use. From the point of view of the sociological theory users of medicines are “social actors”, subjected to the influence of structural factors in different levels. The concepts of “agency” and “structure” are often analysed in parallel with the concepts of “micro” and “macro”, therefore an insight into the theory relating to these four concepts is provided.

Aim of the study

Apply the tools of medicines use analysis to the sociological theory, addressing the issues of “structure” and “agency”, “micro” and “macro”.

Materials and methods

The current study is based on the analysis of theoretical materials that include contributions of the sociologists George Ritzer, Anthony Giddens, Neil J. Smelser, William C. Cockerham, Norbert Elias, Roger Sibeon, and others. Reviews, classifications and summaries are provided by World Health Organization (WHO) experts and other authors. The main sources include WHO manual “Drug Utilization Studies: Methods and Uses” (Dukes 1993) and the WHO manual “How to Investigate the Use of Medicines by Consumers” (Hardon, Hodgkin and Fresle 2004).

Results and discussion

Tools of medicines' use analysis

Studies of medicines use date back to 1960s, initiated by the “Thalidomide disaster”². Since that time lots of researches have been made to find out common patterns and problems, involving a number of organizations, like WHO, INRUD, European Drug Utilization Research Group, etc). Different tools for medicines use have been elaborated.

One of the approaches suggests examining the impact of four levels, enclosing different factors (le Grand, Hogerzeil and Haaijer-Ruskamp 1999, p. 90, Hardon, Hodgkin and Fresle 2004, p. 2–7):

1. Household and community level (e.g., individual perceptions of medicines, cost of medicines, consumers' health literacy level, medicines use cultures, medicines supply systems, information channels, etc.);
2. Health service institution level (e.g., quality of prescribing, quality of consultations, supply, cost, etc.);
3. National level (e.g., medicines policies, promotion, reimbursement, consumer advocacy, media, public education, etc.);
4. International level (e.g., access to medicines, global trade regulations, global consumer advocacy, etc.).

² Thalidomide, a sedative remedy was introduced in 1950ies. In 1961 it was withdrawn from the market after being found to be a cause of birth defects of newborn children, whose mothers had used this medicine during pregnancy.

Likewise these levels can be grouped in three groups – individual level, social level and political level (Nettleton 2006, p. 7–8).

The framework for measuring social aspects, proposed by WHO experts, consists of micro level analysis that focuses on the phenomena of self-medication, physician's prescribing behaviour, compliance and non-compliance of medicines users. Macro level analysis investigates the effect of healthcare system (pharmaceutical industry, health authorities, wholesale companies, physicians and pharmacists) and culture (Haaijer-Ruskamp and Hemminki 1993, p. 98–99; 110).

The successive part of the current study will be dedicated to assignment of these tools of medicines use analysis to the sociological theory.

Sociological theory

There have been lots of discussions around the concepts of “agency” and “structure”, and the focus on each of these concepts depends on the particular paradigm of the sociological theory. There are three main paradigms – the Social-Facts paradigm, the Social-Definition paradigm and the Social-Behaviour paradigm (Ritzer 2008, p. A-11).

The Social-Facts paradigm emphasizes the role of structure. Theories like structural functionalism, conflict theory, “cultural determinism”, macrostructuralism, network theory, ecologism and structuralism belong to the group of “macro-extreme theories” (Ritzer 2008, p. 374; A-11). There have been different definitions of the term “structure” – “institutions”, “relations between state and classes”, “material circumstances”, “power element”, “rules”, “constraints”, “limits”, etc. (Hays 1994, p. 58–61). Structural phenomena have an effect on decisions and actions of an individual.

Within the context of the medical sociology, the macro-extreme theories are accused for neglecting and de-emphasizing individual freedom, for too simplified understanding of medical encounters, the failure of the sick role to consider various sociological characteristics and for neglecting issues of power and conflict. (De Maio 2010, p. 31–40).

Agency, being defined as “individual choice”, “human actions in general”, (Hays 1994, p. 59), has been the central point in the Social-Definition and Social-Behaviour paradigm, involving such micro theories of symbolic interactionism, exchange theory and ethnomethodology (Ritzer 2008, p. 375).

Micro theories are criticized for being unable to deal with collective phenomena (Ritzer 1990, p. 356), for trying to understand individual's behaviour, "without appealing to some higher order of organization by which they are constrained (Smelser 1997, p. 31)". Sometimes inclination towards micro or macro extreme theories is being referred to as reductionism (Sibeon 1999, p. 317).

It has become self-evident that the presence of both levels and both concepts – structure and agency is important – "structure and agency are a duality; neither can exist without the other" (Ritzer 2008, p. 399). Issues of finding links between the concepts of structure and agency, between micro and macro phenomena can be described as one of the basic problems in modern sociological theory (Archer 1982, p. 455, Tsekeris and Lydaki 2011, p. 67, Ritzer 2008, p. 374).

Agency-structure integration

Looking for integration of the concepts of "structure" and "agency", notable contributions have been made by Pierre Bourdieu, proposing the theory of Genetic Structuralism, providing for the relationship between "habitus" and "field" (Ritzer 2008, p. 404), Jurgen Habermas's Colonization theory, based upon the idea that society is composed of both "life-world" and system (Ritzer 2008, p. 412–413).

Anthony Giddens's Structuration theory, although having certain limitations (Archer 1982, p. 468) and criticism (Sibeon 1999, p. 324), also for overestimating the impact of agency (Cockerham 2007, p. 43) is one of the most prominent theories, trying to integrate two aspects of structure and agency (Ritzer 2008, p. 395). In Giddens's opinion, the concepts of agency and structure are inseparable, and all social action involves structure, and all structure involves social action, – they are duality (Giddens 1984, p. 20), like two sides of the same reality.

The "agency-structure" discussion is often intertwined with "micro-macro" concepts. It has been common for some contemporary sociological theorists to consider that agency should be linked to micro level, but structure – to macro level (Tsekeris and Lydaki, 2011, p. 68). There has been an opposite assumption revealed by anti-reductionist sociology, referring to the relations between agency-structure, social chance, micro-macro and time-space. Anti-reductionists suggest that would be wrong to relate agency to the micro level and structure – to the macro level – elements of agency (individual, participant, behaviour, action, intention,

choice, and subjectivity) and structure (organization, institution, system, order, rules, norms, authority, objectivity, events, social phenomena) may be found in both levels – micro and macro. For instance, “agency” can be both “individual actors” and “social (structural, societal) actors, like organizations, etc.), which involve macro or structural elements and “structure” may likewise include certain structure-resembling patterns, like “temporary reproduced set of power relationships”, in fact having no connections to the macro-social order (Sibeon 1999, p. 320–324; 328, Mouzelis 1993, p. 678–680). Structure is defined by anti-reductionists as “spatially extensive social conditions that to a greater or lesser extent influence actors’ forms of thought, decisions and actions, and which, depending on the circumstances, may facilitate or constrain actors’ capacities to achieve their objectives (Sibeon 1999, p. 323).

Micro-macro link

Any social phenomenon is subjected to the influence of two levels – micro and macro. Additional levels – meso and global, are added by some sociologists, referring to micro level as involving the analysis of individuals and interaction of individuals, to meso level dealing with groups, organizations and movements, to macro level considering processes within society, and global level focusing on multisocietal analysis. However, as Smelser puts it, rigid borders between these levels are not to be drawn – micro level can be blurred into higher levels, e.g., a family is a group and an institution simultaneously (Smelser 1997, p. 5).

To find the theory, providing links between micro and macro, considerable input has been made by several sociologists. A theory of micro-macro continuum was proposed by Jeffrey Alexander, although assigning more importance to collective-normative, rather than to micro-level phenomena (Ritzer 2008, p. 379–380). The theory of figuration by German sociologist Norbert Elias is a notable attempt to overcome micro-macro distinction (Ritzer 2008, p. 384). Figurations refer to groupings of interdependent human beings, binding in specific relationship (social bonds), like families, schools, industries, states, etc. (Elias 1978, p. 13–14). Thus the concept of figuration can be applied to both micro and macro levels.

Recent contributions to micro-macro integration theory have been proposed by George Ritzer. Notions of subjectivity and objectivity are a new input into the micro-macro integration scheme, noting that social

analysis has to overpass both levels, and all social phenomena are also either subjective or objective and being mutually interconnected (Figure 1). Objective indicators, existing regardless of an individual's own perception, are education, occupation, income, wealth, physical and mental health, etc. Subjective indicators are related to individual's own perception and subjective assessment of different factors, such as social status, health, etc. (Karvonen and Rahkonen 2011, p. 375, Noll 2000).

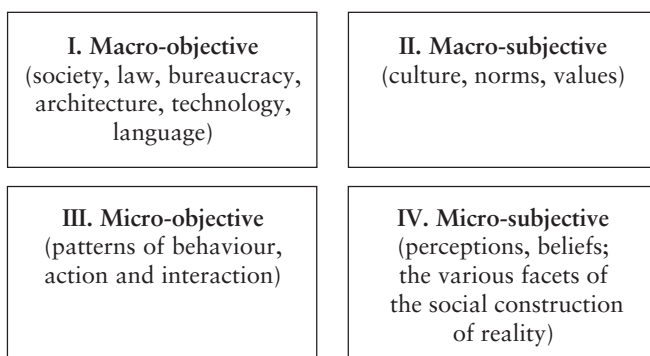

Figure 1. Ritzer's Major Levels of Social Analysis (adapted)

Source: Ritzer 2008, p. 377.

Conclusions

Use of medicines is a multi-dimensional subject, influenced by a great number of factors. Depending on the scope these factors can be classified pertaining to the following notions:

- 1) **Subjectivity and objectivity.** All social phenomena are at the same time subjective or objective. Objective factors exist regardless of the perception of an actor. They include demographic, economic parameters, physical and mental health status, literacy level, established interaction patterns, impact of healthcare system, and available information for medicines' users. Subjective factors are products of actor's perception and evaluation, pertaining to perception of an individual regarding risk, illness, pharmaceuticals, etc., self-rated health, psycho-social factors, cultural factors, norms, values, meanings, traditions, etc.
- 2) **Micro-macro distinction.** In the context of medicines use analysis two levels may be distinguished. Micro level analysis involves actor-

actor relations in small-scale settings, and in the context of medicines use analysis should refer to individual's perceptions in respect to different phenomena (subjective and objective parameters in micro level), patient-doctor, patient-pharmacist interaction, self-medication tendency, compliance or non-compliance, literacy level, health and illness behavior, etc. Macro level analysis is related to the analysis of the impact of social conditions, systems and networks (public discourses, available information and advertising, impact of the pharmaceutical industry, laws, rules, resources, policies (reimbursement schemes, etc.), consumer advocacy, access to medicines, social practices, impact of medicalization³ and pharmaceuticalization⁴, culture etc.).

- 3) **Agency-structure distinction.** In the context of medicines use analysis "agency" level accounts for micro level analysis, as it is usually an individual, not a social actor, being constantly subjected to the influence of factors in both levels – micro and macro. This actor is however capable of making choices, using resources and limitations of the structure. Some of these choices are more pliant, others – less. However the structure, influencing the behavior of an agent can manifest itself in both levels – in macro level it embraces certain social order. It can be revealed also in some circumstances in certain micro-level relationship (e.g., patient-doctor relationship), resembling structure from the first glimpse, but in fact having no connections to the macro-social order.

Bibliography

- Archer, M. S. (1982) "Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action." *The British Journal of Sociology*, 33, Nr. 4: 456–483.
- Capellá, D. (1993) "Descriptive Tools and Analysis." In: Dukes, M.N.G., ed. *Drug Utilization Studies: Methods and Uses*. Copenhagen: WHO Regional publications, European series No. 45. Pp. 55–78.
- Cockerham, W. C. (2007) *Social Causes of Health and Disease*. Cambridge: Polity Press.

³ Medicalization describes "a process by which nonmedical problems become defined and treated as medical problems, usually in terms of illness and disorders" (Conrad 2007, p. 4).

⁴ Pharmaceuticalization – "use and uptake of pharmaceuticals for diverse purposes which extend far beyond the realms of medicine or the strictly medical" (Williams, Gabe and Davis 2008, p. 816).

- Conrad, P. (2007) *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- De Maio, F. (2010) *Health and Social Theory*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010.
- Dukes, M.N.G. (ed.) (1993) *Drug Utilization Studies: Methods and Uses*. Copenhagen: WHO Regional Publications European series No. 45.
- Elias, N. (1978). *What is Sociology?* New York: Columbia University Press.
- Gidenss, E. (1984) *Sabiedrības veidošanās*. Rīga: ABG.
- Haaijer-Ruskamp, F. M., Hemminki, E. (1993) *The Social Aspects of Drug Use*. In: Dukes, M.N.G., ed. *Drug Utilization Studies: Methods and Uses*. Copenhagen: WHO Regional publications, European series No. 45. Pp. 97–124.
- Hardon, A., Hodgkin, C., Fresle, D. (2004) *How to Investigate the Use of Medicines by Consumers*. Amsterdam: WHO, University of Amsterdam. <http://apps.who.int/medicinedocs/pdf/s6169e/s6169e.pdf> (2011.11.11).
- Hays, S. (1994) “Structure and Agency and the Sticky Problem of Culture.” *Sociological Theory*, 12, Nr. 1: 57–72.
- Karvonen, S., Rahkonen, O. (2011) “Subjective Social Status and Health in Young People.” *Sociology of Health and Illness*, 33, Nr 3: 372–383.
- Grand, A., Hogerzeil, H.V., Haaijer-Ruskamp, F.M. (1999) “Review article: Intervention Research in Rational Use of Drugs” *Health Policy and Planning*, 14, Nr. 2: 89–102. http://archives.who.int/PRDUC2004/Resource_Mats/intervention%20research%20in%20rational%20use%20of%20drugs.pdf (2011.11.01.).
- Mouzelis, N. (1993) “The Poverty of Sociological Theory.” *Sociology*, 27, Nr. 4: 675–695.
- Nettleton, S. (2006) *The Sociology of Health and Illness*, 3rd Edition. Cambridge: Polity Press.
- Noll, H.H. (2000) “Social Indicators and Social Reporting: The International Experience.” <http://www.ccsd.ca/noll1.html> (2011.04.19.).
- Ritzer, G. (1990) *Frontiers of Social Theory: The New Synthesis*. New York: Columbia University Press.
- Ritzer, G. (2008) *Modern Sociological Theory*. Boston: McGraw-Hill.
- Sibeon, R. (1999) “Anti-Reductionist Sociology.” *Sociology*, 3, Nr. 2: 317–334.
- Smelser, N. J. (1997) *Problematics of Sociology: The Georg Simmel Lectures*. Los Angeles, London: University of California Press.
- Tsekeris, C., Lydaki., A. (2011) “The Micro-Macro Dilemma in Sociology: Perplexities and Perspectives.” *Sociologija*, LIII, Nr. 1: 67–81.
- Williams, S. J., Gabe, J., Davis, P. (2008) “The Sociology of Pharmaceuticals: Progress and Prospects.” *Sociology of Health & Illness*. 30, Nr. 6: 813–824.

Struktūras un “aģenta” savstarpējā mijiedarbība un ietekme medikamentu lietošanas pētījumos

Kopsavilkums

Kopš 1960.-iem gadiem, kad aizsākās medikamentu lietošanas pētījumu vēsture, ir izveidotas dažādas medikamentu lietošanas pētījumu vadlīnijas. Tā kā medikamentu lietošanas paradumus ietekmē dažādi sociālie aspekti, šī darba mērķis ir pielāgot medikamentu lietošanas analīzes vadlīnijas socioloģijas teorijai. Jēdzieni “aģents”, “struktūra” bieži tiek analizēti saistībā ar jēdzieniem “mikro” un “makro”, un šo jēdzienu integrācija, jeb vienojošas teorijas izveide tiek uzskatīta par vienu no mūsdienu socioloģijas svarīgākajām problēmām. Šī darba ietvaros tiek analizētas šo jēdzienu teorētiskās nostādnes, teorijas, kas devušas ieguldījumu šo jēdzienu integrācijā, kā arī tiek veidota medikamentu lietošanas paradumus ietekmējošu faktoru klasifikācija atbilstoši šīm teorētiskajām nostādnēm.

Atslēgas vārdi: aģents (darbības veicējs), struktūra, mikro, makro, objektīvs, subjektīvs, medikamentu lietošana.

DEVELOPMENT OF CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR ASSESSMENT OF THE ORGANISATIONAL CULTURE AND ITS APPLICATION ON EDUCATIONAL INSTITUTION

Taken the importance of organisational culture (OC) to the success and high performance of the organisation, this paper aims at the development of the conceptual framework (CF) for assessment of the OC and its application on one particular organisation. Thereby, identifying if it possesses attributes of the high performance culture (HPC). The paper highlights importance of the HPC for sustainable development of the EI in a view of upcoming changes caused by the new initiatives of the Ministry of Education regarding accreditations of the programmes as one set in particular direction.

In order to achieve the aim, survey based primary research was conducted with the object of the research being Latvian EI. CF and based on it questionnaire for assessment of the OC was created and it further can be applied to different institutions with the aim to analyse if its OC supports or undermines organisational performance.

The results of this research made possible to reveal the drivers as well as hindors of the organisational performance of the EI.

Key-words: organisational culture, high performance culture, educational institution.

Introduction

Accepting the assumption offered by several researches (Craine, 2005, Deal, Kennedy, 2000 and etc.) that appropriate OC increases organisational effectiveness, implies that institutions wishing to improve and enhance their performance shall analyse their existing OC. This information will assist in understanding how present OC impacts the organisation, behaviour of its members' and overall performance of the organisation. Therefore, analysis of the organisation culture (OC) becomes a very important tool of analysis for developing organisations.

Therefore, the aim of undertaken research is twofold: first, to develop CF for assessment of OC in terms of it correspondence to HPC and second, apply it on one particular EI in order to identify if it possesses the attributes of the HPC leading to success of the organisation.

With this overall aim in mind, this paper provides an insight into literature on OC, in particular HPC; identifies set of criteria for development of the CF as well as presents the results of the its practical application.

Theoretical Foundation

Importance of OC and its Assessment

This part of the paper presents the results of the analysis of the literature available in area of OC so that CF and based on it questionnaire can be developed.

Recent literature on OC also emphasizes the critical need to examine EI culture as the important point for achieving effectiveness. Craig (2005) summarized this need when they stated that an academically effective institution is distinguished by its culture: a structure, process, and climate of values and norms that channel staff and students in the direction of successful teaching and learning. It has been said that strong motivating culture increases effectiveness of an institution.

Articulation of specific cultural characteristics to maximize performance in an organisation is very important to understand the cultural values driving the employees. According to Gannon (1994), 25 to 50% of an employee's behaviour on the job is culturally determined. Also Hofstede (1998) emphasise that values, belief, assumptions, and practices of the people define "culture" and therefore people behaviour in the society, which is reflected in the author's distinguished 4 different dimensions of the societal culture.

According to Craine (2005) high performing organisations possess, but not to limit themselves to, the following characteristics of the OC: empowered people and cross-functional communication; open, honest and flowing communication, trust and confidence, long-term quality, service and excellence; customer-oriented, externally focused; personal responsibility; embracing new ideas, innovation, ingenuity, breakthroughs; flexible, fluid and rapidly responsive.

Furthermore, in looking at the HPC in the organisations role of their leaders was emphasised by Reid J. and Hubbell (2005). They saw leaders constantly facilitating: sensing and assessing the external and internal environments and also customers', partners' and employees' needs and satisfaction levels; negotiating clear expectations and goals; providing ongoing feedback and coaching, and periodical appraisal of the performance; investing in talent development; strengthening and supporting coherence, communication, collaboration and change in the organisation and creating supportive, healthy cultures which attract and retain talent.

To add, Daulatram (2003) speaking about high performance in organisations believes that level of entrepreneurship in the organisation defines

how fast organisation develop and what are the conditions and opportunities for innovation, utilization of resources and service improvement.

From the work of the above mentioned and many other theoretical findings of researchers it is possible to conclude that a HPC is defined by a number of certain cultural characteristics which have impact on organisational effectiveness.

Conceptual Framework and Research Questions

In order to develop manageable body of the research and develop CF for assessment of the OC, set of most important characteristics, based on the literature review, has been chosen. Those, in term, have been grouped into 4 variables of the HPC: approach toward customers, innovation and entrepreneurship, attitudes/behaviour of employees, leadership/management style. Consequently, on the basis of developed CF, questionnaire, comprised of 4 parts, addressing four variables formed for this research was elaborated.

Then, with the help of the questionnaire, it became possible to assess OC of the EI and address the main issue of this research – HPC.

Taking into consideration relations between variables and HPC, CF has been elaborated (Figure 1) as well as four research questions formed.

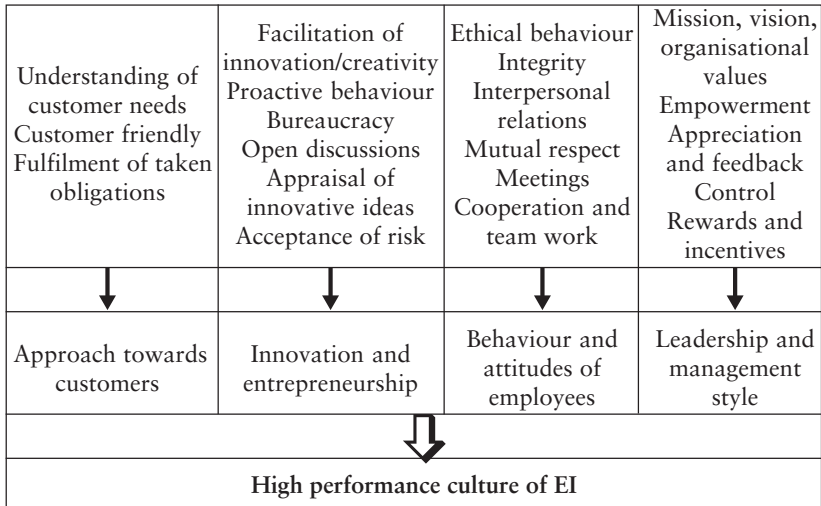

Figure 1. Conceptual framework (developed by author)

Research questions derived from variables, discussed in previous part, and depicted in the CF, are the following:

RQ1. Does EI approach towards customers support its HPC?

RQ2. Does current EI approach towards innovation encourage its HPC?

RQ3. Does current behaviour and attitudes of employees contribute towards HPC of EI?

RQ4. Does the existing leadership/management style facilitate HPC of EI?

Research Methodology

Author's research is based on the survey research method. On the basis of literature review, CF was elaborated in order to feed development of the closed-ended questionnaire. It consisted of four parts each relating to one particular variable (RQ) of the HPC. Each part had from 8 till 16 questions measured on 5 points Likert scale (from "strongly agree" to "strongly disagree". Anonymous questionnaires were distributed among the employees of EI (both: academic and administrative personnel) and 95% of filled in ones were returned. In total, 60 questionnaires (48% of the total sample size) were collected at the end of the survey. Consequently, responses gained from the survey were analysed and interpreted using quantitative methods.

Research results

The aim of this part is to analyse results of the practical application of the CF (with the help of the developed questionnaire) to the particular educational institution. Middle-size educational institution in Latvia with 123 employees served as an object of carried out research.

The process required careful analysis of each survey category and question having an influence upon that particular category. RQ1 – Does EI approach towards customers support its HPC? See Figure 2.

According to the results, 78,3% of the respondents answered positively regarding customer-oriented culture of the EI.

In addition, having analysed different questions of the questionnaire, the aspect of "understanding of customers' needs and requirements" scored 82%; "providing continuous guidance and assistance to customers" – 85%; and also the fact that employees "help customers make wise decisions and choose among alternatives by providing fair and complete information" – 91%.

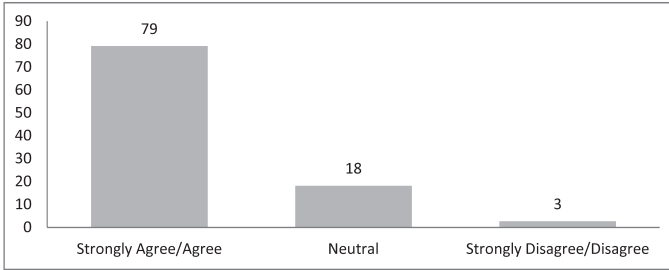

Figure 2. Responses to RQ1, %

Source: *elaborated by the author.*

Furthermore, 70% of the respondents acknowledged the fact that “clear contracts with customers are made and undertaken commitments fulfilled”; “provision of the alternatives representing various levels of functionality and price” scored 60%.

Regarding “establishment of clear contracts with customers” 24% of responses were neutral and 6% disagreed with the statement.

On basis of the responses to the RQ1, customer focus of the EI can be confirmed. The organisation’s higher priority is taking care of the clients. RQ2 – Does current EI approach towards innovation encourage its HPC?

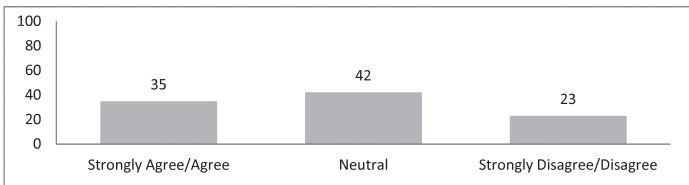

Figure 3. Responses to RQ2, %

Source: *elaborated by author.*

Analysing results of the second part of the survey, 35% of respondents answered positively regarding encouragement of innovation and creativity in the organisation, however neutral and negative responses scored 65%.

Analysing separate questions of the questionnaire, 57,6% of respondents believe that EI is a “very dynamic and innovative organisation” and assumption that “existing products are continually improved” scored 63,6%.

Although employees consider their organisation as constantly developing, 45% responded neutrally and 18 negatively regarding “proactive investments to introduce new products and services”.

Quite similar situation is with responses regarding “fear to propose and discuss new ideas and receive feedback” – 33% confirmed the assumption. 36% disagreed and 58% remained neutral regarding “appreciation of the employees’ ideas and proposals”. To add, “proposals are considered and given feedback” scored 12%.

Furthermore, 6% of respondents indicated that “people in organisation are open regarding their opinions”, but 66,7% perceive organisation as one “accepting risk” as well 49% confirmed that EI is a “community where people appreciate each other success”.

On basis of the responses to the RQ2 it can be concluded that improvement of open communication regarding opinions, ideas and proposals asks further attention within EI. RQ3 – Does current behaviour and attitudes of employees contribute towards HPC of EI?

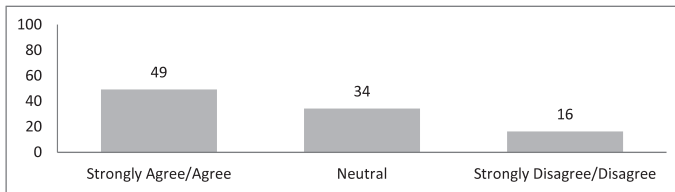

Figure 4. Responses to RQ3, %

Source: *elaborated by author.*

According to the characteristics of the HPC, behaviour and attitudes of the employees are at the utmost of the importance, as these create or distract positive working environment where people work together towards achievement of the strategic objectives.

In general, responding to the RQ3, 49% of the respondents acknowledged “positive behaviour and attitudes” of the EI employees. Analysis responses to the particular questions regarding overall atmosphere in the organisation, It can be underlined that 61% of respondents confirmed “presence of the ethical behaviour in the organisation” and 52% indicated that people “trust each other, respect others efforts and achievements”. To add, 51% confirmed “willingness to work together as a team” and share their knowledge for the best of the organisation. And 48% of the respondents confirmed “employees support towards the decisions made

by management”, however “meetings’ efficiency” scored 21% as “strongly disagree”.

It can be concluded that behaviour and attitudes of EI employees support organisational development of the institution. Although, issues concerning efficiency of meetings, recognition of employees duties and facilitation of the efficient cooperation could be developed further. RQ4 – Does the existing leadership/ management style facilitate HPC of EI?

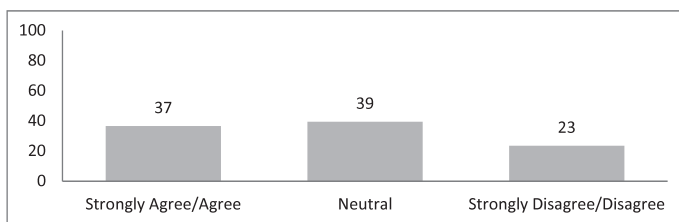

Figure 5. Responses to RQ4, %

Source: *elaborated by author.*

Speaking about leadership and management practices in the organisation, it shall be mentioned that positive responses to this part of the research scored 37%.

Analysing in detail, elaboration of the “challenging strategic vision, mission and objectives” is confirmed by 76% of the respondents. Furthermore, majority (82%) confirmed outstanding ability of the EI to “follow external trends and implementing them”.

Regarding facilitation of the working process, organisation is said to “provide a lot of freedom” so that employees can chose how to perform their duties making it more efficient and convenient for them – 52% responded positively. It is also noticed that 58% of the respondents acknowledged “management ensuring peoples’ accountability for their duties”: 62% confirmed presence of the “control from management side”.

Responses regarding “assessment and feedback for employees’ contribution” scored 12% as “agree” and 52% as “disagree”. In addition, 33% “disagreed” with the assumption regarding “open discussion of conflicts” and 39% with management paying enough attention to practices “enhancing loyalty and involvement”.

Response rate regarding “objectiveness and transparency of the employees’ assessment and reward system” scored 15% and 6% respectively.

Taken together, results reveal strong external focus intention of the EI as well as its ambitions to follow the mission. Moreover, freedom and positive working environment encouraged by the management contribute to the existence of the HPC.

Conclusions

In order to identify if the current OC of the EI corresponds to the characteristics of the high-performance culture, the OC of the institution was analysed versus criteria integrated into developed conceptual framework. Taking into account the results of the research questions divided over 4 sets of characteristics of HPC, the following conclusions have been drawn:

Attributes of the HPC fulfilled within EI:

- EI has inspiring and challenging vision, mission and objectives
- EI ensures strong customer focus and external orientation
- EI fulfils undertaken commitments and ensure mutual trust
- EI proactively invests in innovation and change
- EI embraces new ideas
- EI provides flexibility and opportunities for personnel development
- EI encourages personal responsibility and empowerment
- EI invests to create friendly climate in the organisation

Areas of attention and improvement:

- Processes of communication, exchange of information, cooperation, decision making
- Involvement and participation of employees, critical constructive attitude, feed-back
- Transparency of (individual) performance assessment and reward system (s), coaching, employment of personnel talents, periodical appraisal
- Facilitation of creativity and innovation

According to the results of the current research the final conclusion is that EI possess most of the attributes of the HPC. However, the results show also several areas that ask further attention and possible improvement. Recommendable is first to analyse further these results and to have discussion with the management of EI so to ensure that eventually addressed effective measures of improvement can be taken.

Limitations and Future Work

Developed conceptual framework is based on the particular characteristics of the HPC. General population approached comprised 48% of employees.

For the future research, other variables which influence OC and organisational performance can be incorporated into conceptual framework. In addition, it can be applied to other educational institutions with the purpose of analysing and comparing results.

To add, future work could include research based on comparison of management perceptions and expectations with those of the personnel, thereby revealing inconsistencies and areas for improvement.

Bibliography

- Craig, C. M. (2004). Higher education culture and organisational change in the 21st century. *Community College Enterprise*, Spring.
- Craine, K. (2005). Will the culture of your organisation help ... or hinder ... your success? *Corporate culture and document design strategy*. Available: <http://www.tdan.com/i032hy01.htm>, Sep. 25, 2011.
- Daulatram, B. L. (2003). Organisational culture and job satisfaction, *Journal of Business & Industrial Marketing*, Volume 18, Number 3, pp. 219–236.
- Deal, T., & Kennedy, A. (2000). *Corporate cultures*. Cambridge, MA: Perseus.
- Deshpandé, R. (2002). In Search of High-Performance Firms. Finding Common Connections. *Presidents and Fellows of Harvard College*, Volume 3, Number 2.
- Gannon, M. J. and Associates. (1994). *Understanding global cultures: Metaphorical journeys through 17 countries*. CA: Sage Publication.
- Gregson, T. (1992), An investigation of the causal ordering of job satisfaction and organisational commitment in turnover models in accounting. *Behavioural Research In Accounting*, Volume 4 pp. 80–95.
- Hofstede, G. (1998). Attitudes, values and organizational culture: Disentangling the concepts. *Organization Studies*, 19 (3), 477–492.
- Schein, E. (2004). *Organisational Culture and Leadership* (3rd ed.), John Wiley & Sons, Inc.

Konceptuāla modeļa izstrāde izglītības iestāžu organizācijas kultūras novērtēšanai

Kopsavilkums

Ņemot vērā organizācijas kultūras svarīgumu veiksmīgai konkurētspējai un organizācijas attīstībai kopumā, šī raksta mērķis ir izstrādāt konceptuālo modeļi organizācijas kultūras novērtēšanai, lai analizētu konkrētās izglītības iestādes organizācijas kultūru un noteiktu vai tā atbilst organizācijas kultūrai kurā veicina organizācijas attīstību un augsto rezultātu sasniegšanu, kas savukārt nodrošinātu organizācijas ilgtspējīgu attīstību.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, uz strādāta konceptuālā modeļa un aptaujas anketas bāzes tika veikta aptauja pētāmas organizācijas darbinieku vidū. Pētījuma dati liecina, ka izglītības iestādes organizācijas kultūra kopumā veicina organizācijas attīstību un augsto rezultātu sasniegšanu, kaut vairāk uzmanības būtu jāpievērš komunikācijas, sadarbības un lēmumu pieņemšanas procesiem, kā arī inovācijas un kreativitātes atbalstam organizācijā.

Pētījuma gaitā izstrādātais konceptuālais modelis un aptaujas anketa varētu būt izmantota lai novērtētu citu izglītības iestāžu organizācijas kultūru.

Atslēgas vārdi: organizāciju kultūra, augstas veikspējas kultūra, izglītības iestāde.

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS GLOBALIZĀCIJA: PRETRUNAS UN TENDENCES

Globalizācija ietekmē augstākās izglītības institūcijas visā pasaulē. Globālās konkurences procesi būtiski ietekmē pasaules kārtību, paplašinot valsts robežas un samazinot informācijas ierobežošanu.

Rakstā tiek analizēti teorētiskie pamati un tendences, kuri ietekmē jaunu izglītības standartu izstrādi, kuriem ir internacionāls raksturs, kas savukārt, rada apstākļus valsts integrācijai kopējā Eiropas izglītības telpā, saglabājot katras valsts tradīcijas un kultūru.

Augstākās izglītības iestādēs, gan “vecajās” Eiropas valstīs, gan valstīs, kuru dalība Eiropas Savienībā nav vairāk kā desmit gadi, ar atšķirīgiem panākumiem cenšas pielāgoties jaunām globālām tendencēm izglītībā.

Raksta mērķis: atklāt globalizācijas ietekmes pamattendences uz izglītības procesu un aplūkot iespējamās augstākās izglītības attīstības scenārijus globalizācijas apstākļos.

Rakstā izmantotās metodes: monogrāfiskā metode, literatūras un dokumentu analīzes metode.

Izmantotā teorētiskā bāze: ievērojams ārzemju autoru darbu skaits norāda uz problēmām, kuras rodas izglītībā globalizācijas ietekmē. Augstākās izglītības sociokulturālās problēmas savos darbos aplūko A. Slepuhins. Augstākās izglītības nākotnes problēmas savos darbos attīsta F. Kumbss, P. Drukers, B. Ridings. Sociāli politiskos, socioloģiskos un ekonomiskos globalizācijas aspektus savos darbos atspoguļo A. Duka, R. Henvijs, J. Botkins. Globālās izglītības teorētiskie pamatojumi ir Z. Baumanā, U. Beka, I. Vallerstainā, A. Gidensa uzmanības centrā.

Mūsdienu sabiedrības globālo transformāciju apstākļos, politika augstākās izglītības sfērā cenšas ņemt vērā dažādu grupu intereses, kas ietekmē un nodrošina izglītības sistēmas attīstību katrā valstī – valdības, darba devēju (darba tirgus) un galveno izglītības pakalpojumu patērētāju intereses.

Atslēgas vārdi: globalizācija, augstākā izglītība, augstskolas, tendences, globālā konkurence.

Pēdējos gados arvien vairāk masu mēdijos tiek runāts par globalizāciju, par to, ka šis process būtībā ir saistīts ar ekonomiskām, sociālām, tehnoloģiskām, politiskām un citām izmaiņām, kas rezultātā lielāko daļu pasaules valstu ne tikai sasaista ciešāk, bet arī padara savstarpēji atkarīgas. Cilvēki savā dzīvē to izjūt kā arvien lielāku preču, kapitāla un pakalpojumu iepilnšanos no citām un aizplūšanu no pašu valsts.

Parasti, runājot par globalizāciju, tiek pieminēta ekonomika, darbaspēka aizplūšana uz ārzemēm un informācijas daudzuma palielināšanās, bet tiek aizmirsta tik svarīga joma, kas ir pamatā šim iepriekšminētajam – izglītība. Globalizācija ietekmē augstākās izglītības institūcijas visā pasaulē. Globālās konkurences procesi būtiski ietekmē pasaules kārtību, paplašinot valsts robežas un samazinot informācijas ierobežošanu.

Rezultāti un diskusija

Mūsdienu sabiedrības globālo transformāciju apstākļos, politika augstākās izglītības sfērā cenšas ņemt vērā dažādu grupu intereses, kas ietekmē un nodrošina izglītības sistēmas attīstību katrā valstī – valdības, darba devēju (darba tirgus) un galveno izglītības pakalpojumu patērētāju intereses.

Lai sasniegtu šos mērķus, tiek izstrādāti jauni izglītības standarti, kuriem ir internacionāls raksturs, kas savukārt, rada apstākļus valsts integrācijai kopējā Eiropas izglītības telpā. Šie procesi norisinās ne tikai noteiktos institucionālos un ekonomiskos apstākļos, bet rada arī plašu sociālo seku spektru, kuru novērtēšanai ir vajadzīgi noteikti socioloģiski pētījumi.

Pasaules globalizācijas process ir kooperācija un dažādu nacionālu ideju un sistēmu apvienošana vienā strukturālā veidojumā. Parasti globalizācija ir cieši saistīta ar pasaules sabiedrības integrāciju, tāpēc līdz ar tās norisi rodas vispār nacionāla mēroga problēmas. Mūsdienu pasaulē globalizācija pamatā ir ietekmējusi sabiedriskās dzīves morāli tiesiskās un sociālās un kultūras puses. Hipertrofēta ir kļuvusi paša cilvēka kā materiālās ražošanas faktora uztvere ekonomiskajā sistēmā. Ekonomikas attīstība ir sākusi kaitēt ne tikai Zemes ekosistēmai, bet arī cilvēka personībai. (*Дюка 2008, с. 106*) Transnacionālo kompāniju darbības pasaules tirgū patērētājiem diktē patēriņa noteikumus, virzienu un stilu. Tādējādi notiek vērtību un nostādņu uzspiešana, pēc kurām cilvēki akli vadās.

Cilvēku aktivitātes sfēra, kura šodien atrodas globalizācijas procesa ietekmē, ir modernās informācijas tehnoloģijas un saziņas līdzekļi. Ekonomiskās attiecības transnacionālo kompāniju ietekmē jau ir pārkārtojušās uz globalizācijas vajadzībām. Šis process bija neapšaubāmi neatgriezenisks saistībā ar valstu tendencēm uz noteiktu veidojumu (savienību, starptautisku organizāciju) radīšanu. Tomēr arī nevajadzētu meklēt šajā procesā tikai negatīvās puses. Ir svarīgi atcerēties un kvalitatīvi novērtēt arī to globalizācijas pusi, kad tā izpaužas kā radošs process. Cilvēce ir ieguvusi

milzīgas iespējas krasam lēcienam attīstībā, visu cilvēku, bez izņēmuma, dzīves kvalitātes uzlabošanai. Bet, lai tas notiktu, ir nepieciešams, lai tikumības, vienlīdzības un taisnīguma principi kļūtu par galvenajiem attiecībās starp cilvēkiem un valstīm. Diemžēl tirgus principi, kas šodien ir kļuvuši par vienīgajiem visu attiecību regulatoriem, ir netikumiski principā.

Līdz ar globalizācijas procesu notiek pastāvīga sabiedrības internacionalizācija. Ir jāatšķir šīs divas parādības kā savstarpēji papildinošas pasaules sabiedrības mūsdienu attīstības sastāvdaļas, kur globalizācija ir hibrīdas pasaules kultūras rašanās un nacionālo tradīciju sajaukšanās, bet internacionalizācija ir nacionālo valstu-sabiedrību tapšana un to mijiedarbība. (*Gidens 2007, p. 75*)

Būtiska loma globalizācijas un internacionalizācijas procesu tapšanā ir nāciju mijiedarbības kroskultūras principam. Centrālā loma šeit līdz šim bija izglītībai, kura arī sagatavoja globalizācijas attīstības fundamentālo potenciālu. Bet pati izglītības sistēma šajā procesā netika iesaistīta un palika noslēgta. Tikai pēdējās desmitgades laikā situācija mainījās un globalizācijas ietekme uz valstu izglītības sistēmām tika pakārtota izglītības pakalpojumu patērētāju nemitīgi mainīgo vajadzību apmierināšanai.

Globalizācija šodien ir svarīga problēma augstākajai izglītībai, jo no globalizācijas un internacionalizācijas elementu adekvātas ieviešanas izglītības procesā, būtībā ir atkarīgs pats nākamās izglītības sistēmas modelis vai citiem vārdiem runājot – darba resursu kvalifikācijas līmenis. (*Wallerstein 2006, p. 112*)

Ir nepieciešams iezīmēt galvenās problēmas, kuru risinājums ir tieši atkarīgs no kopīgas globalizācijas un izglītības pastāvēšanas:

- nacionālo valstu attīstības stratēģijas (tradīciju, kultūras u.t.t. ietekme);
- transnacionālā izglītība;
- starptautiskas kvalitātes nodrošināšana;
- reģionālā un starpreģionālā sadarbība;
- informācijas un komunikācijas tehnoloģija un virtuālās augstskolas;
- izglītības vienlīdzības un pieejamības problēmas.

Minēto problēmu rašanās iemesli globalizācijas procesa kontekstā, skaitās šādas raksturīgas, mūsdienu izglītības procesa iezīmes:

- studiju procesa lietišķais raksturs;
- plašs starpdisciplināru zināšanu komplekss;
- sociālās atbildības pieaugums par radāmajām zināšanām, kas ir sociālo grupu pieaugošās līdzdalības rezultāts globālo problēmu risināšanā;

- kvalitātes kontroles sistēmu paplašināšanās un attīstība (runa ir par jauniem kritērijiem, kas tiek ieviesti studiju procesā), kas paredz iekšējo pretrunu pieaugumu starp daudzveidīgām intelektuālām, sociālām, ekonomiskām un politiskām interesēm. (*Drucker 2002, p. 172*)

Līdz šim laikam ir izveidoti vairāki globālās izglītības modeļi, tomēr vispazīstamākie no tiem ir divi, kuru autori ir amerikāņu filozofi R. Henvijs un M. Botkins. Saskaņā ar Henvija uzskatiem globālās izglītības būtība ir “šādu galveno dimensiju kopums: (*Hanvey 1982, p. 21*)

- objektīva skata uz pasauli veidošanās, proti, pasaules uztveres nevien-
dabīguma apzināšanās;
- kroskultūru izpratība (citu tautu kultūras izpratne);
- izpratne par globālo procesu dinamiku;
- informētība par brīvās izvēles iespējām.

Pēc šī autora viedokļa, izglītība ir viens no vissvarīgākajiem pamatiem, kuru uzdevums ir palīdzēt katram cilvēkam ienākt pasaulē, harmoniski iekļauties savstarpējo sakaru sistēmā kultūras, sociālajā, ekonomiskajā un citos mūsdienu dzīves līmeņos. Ar Henvija modeli sasaucas Botkina modelis, kura galvenā tēze ir “katra indivīda pārejas nepieciešamība no neapzinātas pielāgošanās pasaulei uz aktīvu un apzinātu socializācijas procesu, apzinātas nojausmas un personiskas līdzdalības pozīcijā.” Pie tam jēdziens “nojausma” Botkinam ir izvirzīts kā sava veida plaša prasība attiecībā uz jaunu, agrāk indivīda dzīvē nesastaptu situāciju veiksmīgu atrisinājumu, notikumu un to seku paredzēšanu un prognozēšanu, pagātnes korelēšanu ar tagadni un nākotni, personīgo iniciatīvu un alternatīvu noteikšanu un atbildības uzņemšanos par tiem vai citiem risinājumiem. Līdzdalība nozīmē spēju uz aktīvu sadarbību, dialogu, savstarpējo sapratni un līdzpārdzīvojumu. (*Botkin 1989, p. 12*)

Šie abi modeļi ne tikai nav pretrunā, bet arī būtiski viens otru papildina. Organiski apvienojot vispārcilvēcisko un lokālo aspektu, filozofisku pieeju un spēju uz konkrētām darbībām, viņi kā prioritāru uzdevumu izvirza skata uz pasauli veidošanu kā uz vienu veselumu, kā uz milzīgu kopieni, kurā katra indivīda labklājība ir tieši atkarīga no pārējo labklājības.

Runājot par iespējamajiem izglītības attīstības scenārijiem globalizācijas apstākļos, tad visizstrādātākie no visiem esošajiem ir šādi:

1. Zema konkurence un zema informatīvā izpratība augstākajā izglītībā. Augstskolas nereaģē uz pārmaiņām, samazinās studentu skaits un pieaug maksa par studijām. Lielākie izglītības centri pārdod informā-

- ciju un resursus citiem izglītības pakalpojumu dalībniekiem. Vecāki meklē alternatīvas augstskolu pieprasītajām augstajām cenām.
2. Augsta konkurence un relatīvi zems informatīvās izpratības līmenis augstākajā izglītībā. Vecāki pārstāj uzturēt augstskolas. Izglītības tirgū parādās jauni “spēlētāji”, kurus atbalsta valsts struktūras. Izglītības sistēma kļūst elastīgāka, jutīgāka, straujāk mainās, balstās galvenokārt uz informācijas tehnoloģiju studijām. Novērtējums un sertifikācija tīklā notiek reālā laika režīmā. Studenti paliek mājās un mācās, izmantojot jaunās tehnoloģijas. Jauno tehnoloģiju aktīva izmantošana veicina mūžizglītību, kas kļūst par nepieciešamu karjeras attīstības atribūtu. Mūžizglītība – izglītība visas dzīves garumā, kas paver iespējas ikvienam sabiedrības loceklim paaugstināt savu kvalifikāciju vai iegūt citu kvalifikāciju atbilstoši darba tirgus prasībām, savām interesēm un vajadzībām.
 3. Augsta konkurence un augsta informatīvā izpratība augstākajā izglītībā. Liels augstskolu skaits nevar konkurēt augstās profesionālās specializācijas dēļ – korporatīvie piegādātāji ar šo uzdevumu tiek galā labāk. Pasniedzējus nomaina datorprogrammas uz elektroniskiem nesējiem; labākās augstskolas izdzīvo, piedāvājot par lielu maksu studijas viengabalainai cilvēka personības attīstībai. Parādās sociālās atstumtības process, kad izglītības procesa dalībnieki, nekooperējoties cits ar citu vienpusīgas informatīvās izglītības dēļ, kļūst sociāli nenozīmīgi un tātd nepieprasīti.
 4. Zema konkurence un augsta informatīvā izpratība augstākajā izglītībā. Pastiprinās virtuālo augstskolu pozīcijas, tiek veidotas elektronisko dokumentu aprites sistēmas. Papīrveida informācijas apjoms strauji samazinās. Attīstās jauni tālmācības un sertifikācijas veidi pēc diversificētām programmām. Tomēr vienlaikus ar uzvaru pār korporatīvajiem izglītības pakalpojumu sniedzējiem, augstskolas kļūst par globālām informācijas sistēmām, izglītība kļūst homogēni statistiska, kas nepiedāvā attīstību. (*Burbules 2005, p. 31*)

Secinājumi

Globalizācija nav tikai negatīva parādība attiecībā uz augstskolu izglītību – tās pozitīvās sekas var tikt apzinātas un izmantotas tikai tajā gadījumā, ja augstskolas iesaistīsies tās uzstājīgi piedāvājamajā informatizācijas un starptautisko komunikāciju procesā. Izglītības globalizācija nav jāizmanto kā ekonomiskās dominēšanas līdzeklis.

Lai globalizācija izglītības sfērā noritētu bez katastrofām (kas ir pietiekami reāli nekvalitatīvas izglītības gadījumā sociālajā sfērā), ir nepieciešama arī pietiekama izglītības programmu atbilstība socializācijas līmenim. Sociālā nestabilitāte globalizācijas laikmetā neizbēgami izraisa problēmas augstākās izglītības jomā. Galvenie spiediena faktori izglītības sistēmām ir jaunas sabiedrības vajadzības un demogrāfijas izaicinājumi – studentu skaita samazinājums un vienlaicīgi, izglītības nepieejamība dažām ekonomiskām un kultūras grupām, kas sekmē politiskās spriedzes pastiprināšanos, un kā rezultāts pietiekami izteiktas sociālās problēmas augstākajā izglītībā. Aktuāls ir arī jautājums par pretrunām starp orientāciju uz fundamentālās izglītības pakalpojumu sniegšanu (kur zināšanas pašas par sevi tiek novērtētas kā augstākā vērtība) un tirgus situatīvajām vajadzībām. Šo problēmu globalizācijas kontekstā jārisina ar starptautiska dialoga palīdzību, ar mērķi iedibināt noteiktus standartus augstskolu izglītības ietvaros, lai tik bieži lietotais termins “augstākās izglītības konkurence” realitātē nesagrautu to valstu izglītības sistēmas, kas labprātīgi ir pievienojušās Boloņas procesam, nepadarītu tās atkarīgas no transnacionālajām izglītības sistēmām.

Bibliogrāfija

- Botkin, J. (1985) *No Limits to Learning: Bridging the Human Gap*. Pergamon – Oxford.
- Burbules, N. & Torres, C. (2005). *From Education in the Enlightenment to Globalized Education*. Routledge.
- Drucker, P.F. (2002) *Managing in the Next Society*. St. Martin's Press.
- Gidens, A. (2007) *Europe In The Global Age*. Cambridge.
- Hanvey, R. (1982) *An Attainable Global Perspectiv*. N.Y.: Global Perspectiv in Education.
- Olson, C. & Kroeger, K. (2001). “Global competency and intercultural sensitivity”. *Journal of Studies in International Education*, 5, p. 116–137.
- Wallerstein, I. (2006) *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York: New Press.
- Дука А. (2008) *Глобализация в российском обществе*: сб. науч. работ, СПб.: Нестор-История.
- Слепухин А. (2005) “Глобализация высшего образования: социальные противоречия и тенденции”// *Журнал исследований социальной политики*. №1. с. 7–28.
- Социологическая энциклопедия (2003). Научный редактор В.Н. Иванов и др.: В 2 т. М., Т. 1. с. 696.
- Федотова Н. (2003) “Глобализация и образование”// *Философские науки*. № 4. с. 115–143.

Globalisation of Higher Education: Contradictions and Trends

Summary

The process of globalization have affected higher educational institutions around world. Processes of a global competition essentially influence a world order, expansion of national borders and reduce information closeness. Intensive streams of the information, technologies, the capital, leads to that the labor market is beyond the national states, there is also more accessible a market of educational services.

In article the theoretical bases of the analysis of tendencies which have mentioned an education sphere are considered, and influence merge of various national educational systems in uniform all-European, but thus, keeping those distinctions which are caused by tradition and culture of each country.

Higher educational institutions, both in the countries of “old” Europe, and in the countries which experience of participation in the European union doesn’t total also ten years, with different degree of success try to adapt to new global tendencies in formation. In the conditions of global transformations of a modern society, the politician in higher education sphere aspires to consider interests of the different groups influencing and providing development of an education system in each country – the government, employers (labor market) and the basic consumers of educational services.

Key-words: globalization, higher education, universities, trends, global competition.

AUGSTSKOLAS AKADĒMISKĀ PERSONĀLA DARBA KOMPETENČU MODELIS: SOCIOLOĢISKAIS ASPEKTS

Mūsdienu personāla vadībā kompetencēm tiek pievērsta arvien lielākā uzmanība. Tas izskaidrojams ar nepieciešamību kompānijām pielāgoties pastāvīgajām izmaiņām dažādu valstu ekonomiskajā realitātē, kā arī plašākām, globālā rakstura izmaiņām. Lai izvērtētu konkrēta darbinieka atbilstību savam amatam, uzticētajiem uzdevumiem un mērķiem, nepieciešams izmantot kompetenču modeli, kas balstītos uz noteiktai vakancei nepieciešamo pieredzi, izglītību, prasmju un zināšanu līmeni.

Latvijā eksistē virkne pētījumu par akadēmiskā personāla profesionālo kompetenču paaugstināšanu, bet trūkst pētījumu par minētas mērķa grupas kompetenču modeļa konstruēšanu. Līdz ar to, ir noteikta pētījuma novitāte.

Darba mērķis – izmantojot socioloģisko metodi, salīdzināt akadēmiskā personāla esošo darba kompetenču demonstrēšanas biežuma vērtējumus ar studējošo vērtējumiem.

Darba hipotēze – akadēmiskā personāla kompetenču pašvērtējums būtiski atšķirās no studējošo vērtējuma.

Atslēgas vārdi: kompetence, kompetenču modelis, kompetenču pieeja, akadēmiskais personāls.

Cilvēkresursu vadībā eksistē divas pieejas: tradicionālā un kompetenču pieeja. Kompetenču pieeja dažādos personāla vadības procesos ietekmē:

- Darbaspēka plānošanu. Kompetences tiek izmantotas, lai novērtētu pašreizējas un turpmākas organizācijas un individuālās kompetences uzņēmuma vajadzībām. Atšķirību analīze var atklāt bezdibeni starp kompetencēm, kurām darbiniekiem jābūt un kuri atspoguļojās organizācijas attīstības plānos.
- Personāla atlasī un izvēli. Uz kompetencēm balstīta personāla atlasē procesā kompetences – ir atlasē kritērijs. Atlasē instrumenti ir balstīti uz kompetencēm. Kandidāti katrai pozīcijai tiek novērtēti pēc katrās vajadzīgas kompetences.
- Apmācību un attīstību. Kompetenču trūkumu analīze kļūst par apmācības vajadzību novērtējumu. Personīgas attīstības plāns ir izveidots individuāli katram darbiniekam, izveidojot kompetenču sarakstu, kuras viņam jāattīsta, lai uzlabotu veikspēju. Visiem apmācības pos-

miem (semināriem, kursiem un tml.) ir mērķis – attīstīt konkrētas kompetences.

- Izpildes vadību un vērtēšanu. Kompetences noskaidro, ko var gaidīt no personas. Darbinieka rezultāti tiek novērtēti attiecībā uz kompetenču prasībām un mērķiem. Novērtēšanas sistēma ir vērsta uz specifisku rīcību, kas piedāvā ceļvedi darbinieka atzīšanai, atlīdzībai un iespējamai attīstībai.
- Atalgojuma sistēmu. Uz kompetencēm balstīta atalgojuma sistēma apbalvo darbiniekus par attīstību un piemērošanu kompetencēm, kuras organizācija ir definējuši par nozīmīgākajām panākumu sasniegšanai. Ir iespējamās dažādas kompensācijas sistēmas: darbinieku apbalvošana, kuru kompetenču līmenis ir augstāks par vidējo standartu līmeni, algu palielināšana, pamatojoties uz kompetenču attīstību, u.c.
- Karjeras attīstību. Kompetences pielieto, lai attīstīt darbinieku personiskās karjeras plānus. Darbinieki var pārskatīt vajadzīgas kompetences visās pozīcijās un salīdzināt tos ar esošām, var identificēt iespējamās amatus un attīstīt savus karjeras ceļus.
- Pēctecības plānošana. Organizācijas novērtē vadošo amatu iespējamus aizstāvjus, pamatojoties uz kompetenču prasībām. Ir noteiktas kompetences, kuras ir nepieciešamās līdera pozīcijā. Organizācijā ranžē darbiniekus ar augstu potenciālu gūt panākumus jebkurā stāvoklī, kā arī tos, kuri ir gatavi ieņemt līdera vietu gadījumā, ja tā kļūst vakanta kritiskajos apstākļos.

Ārzemēs, piemēram, ASV, Austrālijā, Korejā, Lielbritānijā kompetenču pieeju izmanto personāla attīstības dienestos jau ilgstoši un tiek secināts, ka tāda prakse paaugstina organizācijas konkurētspēju reālajā ekonomikas sektorā (Competency management.. 2010. p. 22). Jau tika izveidots un sekmīgi funkcionē kompetenču modeļu izstrādes tirgus konkrētajiem pasūtītājiem. Ari Latvijā gan valsts, gan privātajā sektorā kompetenču pieejas un kompetenču modelēšanas jēdzieni nav sveši. Kompetences tiek analizētas ierēdņu darbības ikgadējā novērtēšanā, viņu mācību vajadzības tiek noteiktas atbilstoši trūkumiem kompetencēs, atlases konkursa prasības tiek izstrādātas atbilstoši amata aprakstā noteiktajām pamatprasībām, no kurām daļa uzskatāmas par kompetencēm. Progresīvākie uzņēmumi jau vairākus gadus cilvēkresursu vadības procesā pievērš uzmanību kompetencēm, kas veido un nosaka darbinieka spēju sasniegt augstus darba rezultātus. Tomēr jāatšķir tās cilvēkresursu vadības sistēmas, kuru ietvaros kompetences tiek tikai identificētas un aprakstītas,

no tām, kurās šīs kompetences tiek ikdienā izmantotas darba efektivitātes līmeņa noteikšanai un attīstības veicināšanai, paaugstinot organizācijas kopējos darba rezultātus. Latvijas valsts pārvaldē īstenoto personāla vadības praksi kopumā var uzskatīt par tradicionālo personāla vadību ar atsevišķiem savstarpēji slikti saskaņotiem kompetenču pieejas elementiem (Kompetences valsts pārvaldē... 2007, 6 lpp).

Kompetenču novērtēšana notiek, izmantojot rīcības indikatorus. Rīcības indikators ir darbība vai darbību kopums, kuru iespējams novērot, kad persona sekmīgi izmanto attiecīgo kompetenci. Kompetences novērtē, salīdzinot rīcības indikatorus – vēlamās rīcības izpausmes – ar reālajām, darbinieka demonstrētajām rīcības izpausmēm.

Lai izvērtētu konkrēta darbinieka atbilstību savam amatam, uzticētajiem uzdevumiem un mērķiem, nepieciešams izmantot kompetenču modeli, kas balstīts uz noteiktai vakancei nepieciešamo pieredzi, izglītību, prasmju un zināšanu līmeni. Profesionāli izveidots novērtējums sniedz informāciju uzņēmuma vadībai par darbinieku potenciālu esošā situācijā un nākotnes karjeras izaugsmi, ko veiksmīgi var pielietot gan esošiem darbiniekiem, gan ņemt vērā, pieņemot jaunus darbiniekus.

Kompetenču modelis – ir visu kompetenču, kuras nepieciešamas sekmīgai vai izcilai darba izpildei, apkopojums konkrētas amata kategorijas, komandas, departamenta vai organizācijas ietvaros (*kompetenču modelis.. 2011*).

Kompetenču modeļu patstāvīgā veidošanā ieteicams ievērot šādus pamatprincipus:

- vienam fiziskā vai kvalificētā strādnieka amatam vērtē ne vairāk par 3–4 visbūtiskākajām kompetencēm;
- vienam speciālista amatam vērtē ne vairāk par 5–7 visbūtiskākajām kompetencēm;
- vienam vadītāja amatam vērtē ne vairāk par 7–10 visbūtiskākajām kompetencēm;
- vadītāja amatam papildus amatu grupas kompetencēm vērtē arī vadītāju kompetences atbilstoši vadības līmenim (zemākā, vidējā vai augstākā līmeņa vadītājs);
- lai nodrošinātu taisnīgu un vienlīdzīgu attieksmi, visiem vienas amatu saimes un līmeņa amatiem vienas iestādes vienā struktūrvienībā jāvērtē vienāds kompetenču modelis;
- vērtējamo kompetenču nosaukumus ieteicams norādīt amata aprakstā, bet to aprakstus apkopot kompetenču vārdnīcā jeb katalogā (Vintiša 2011, 85 lpp).

Izvēloties kompetenču klāstu modeļa izstrādei, ir jāņem vērā svarīgākus principus kompetenču izvēlē:

1. kompetencēm jābūt izmērāmām;
2. ne vairāk, ka 10 sakārtotās pa grupām;
3. jābūt atbilstošam detalizācijas līmenim;
4. kompetencēm jāatbilst organizācijas darbībai un stratēģijai;
5. kompetencēm jāatspoguļo uzņēmuma misija, vīzija un vērtības;
6. kompetences nedrīkst būt diskriminējošas;
7. jāizvairās no birokrātijas;
8. jābalstās uz nākotnes prasībām (Zommerovska 2011).

Pirms uzsākt kompetenču izpēti, organizācijā ir jānosaka pētāmo darbu (amatu) loku. Ideālā pētāmie amati ir vērtīgākie priekš uzņēmuma stratēģiskiem plāniem un struktūras šo plānu realizēšanai. Parasti šos faktorus analizē aplūkojot biznesa plānus, kā arī intervējot organizācijas līderus.

Vispiemērotākā akadēmiskā personāla kompetenču izpētes metode – ir īsais kompetenču modeļa process, izmantojot ekspertu grupas, jo šī metode ir vairāk piemērota neliela kolektīva izpētei, tā ir samērā lēta un ātrā. Īsais amata kompetenču novērtēšanas process, galvenokārt izmantojot ekspertu grupas sniegtos datus, sastāv no sekojošiem soļiem:

- 1). ***Ekspertu grupas izveidošana.*** Katram konkrētajam amatam vai amatu saimei personāla speciālisti, vadītāji un izcili amata veicēji identificē:
 - a) *galvenās atbildības jomas* – svarīgākos pienākumus, uzdevumus un rezultātus;
 - b) *rezultātu mērījumus* šo galveno pienākumu izpildei, kas var tikt izmantoti, lai identificētu izcilos darbiniekus. Ideālie kritēriji ir skaitliski rezultātu mērījumi kā, piemēram, produktivitātes rādītāji. Ja šādu kritēriju nav, tad var izmantot tiešo vadītāju, kolēģu (ja kolēģiem ir iespēja novērot vienam otra darba sniegumu), padoto un/vai klientu vērtējumu. Pat ja nav izveidots kritēriju paraugs, šādi dati ir noderīgi, lai veidotu darba snieguma vadības sistēmas, kā arī lai fokusētu ekspertu grupu uz amata svarīgāko pienākumu izpildes rezultātiem tajos gadījumos, kad tiek identificēti raksturojumi, kas paredz šādu rezultātu sasniegšanu;
 - c) (pēc izvēles) *karjeras ceļš*, kas parasti ved uz šo amatu;
 - d) *kompetences*, kas darbiniekam nepieciešamas, lai paveiktu šo darbu pamatu līmenī un izcila līmenī;

- Ekspertu grupas dalībnieki var arī:
- e) aizpildīt *Kompetenču prasību anketu*, aptauju, kas novērtē, kādas kompetences ir nepieciešamas, lai darbu paveiktu bāzes līmenī, un kādas, lai darbu paveiktu izcilā līmenī;
 - f) kā vienota grupa atbildēt uz jautājumiem, ko uzdod *datorizēta "ekspertu sistēma"*.
- 2). *Uzvedības interviju vadīšana* (pēc izvēles). Ja iespējams, jāintervē daži izcili konkrētā amata veicēji, lai apstiprinātu un sagādātu stāstījumu paraugus kompetencēm, ko identificējusi ekspertu grupa. Uzvedības intervijas ir visvērtīgākā metode, lai identificētu nianšes par to, kā kompetences tiek izpaustas unikālajā kontekstā un kultūrā. Piemēram, ekspertu grupa, aptauja un datorizēta ekspertu sistēma kā kompetenci var identificēt ietekmes stratēģiju izmantošanu, bet ar šīm metodēm nevar noskaidrot, kā, kad vai kāda ir efektīva ietekmes stratēģija konkrētajā organizācijā. Savukārt pat viena uzvedības intervija var sniegt daudz detaļu, kas ir noderīgas, veidojot atlases kritērijus un apmācību programmas.
 - 3). *Datu analīze un kompetenču modeļa izveide*. Tiek analizēts ar ekspertu grupas, aptaujas, datorizētas ekspertu sistēmas un uzvedības interviju palīdzību iegūto datu saturs, lai identificētu uzvedības un personības raksturojumus, kas atšķir izcilu darbinieku no viduvēja vai ko demonstrē vairums darbinieku, kuri adekvāti veic savu darbu.
 - 4). *Kompetenču modeļa validizācija*. Kompetenču modeli var ātri pārbaudīt, sarīdējot izcilo un viduvējo darbinieku kritēriju paraugus pēc kompetencēm, kas identificētas datu analīzes gaitā, un līdz ar to nodrošinot, ka izcilie darbinieki, pēc kompetencēm skatoties, ir novērtēti augstāk nekā viduvējie.

Īsās amata kompetenču novērtēšanas rezultātā var saņemt viena vai vairāku amatu "kompetenču modeļu" aprakstus, kuri ietver:

- amata vai amatu saimes mērķi un saturu. Vērtējumā amata uzdevumi, pienākumi un darba snieguma mērījumi, sakārtoti pēc līmeņa, biežuma un svarīguma tādā formā, kas izmantojama, lai šī amata saturu salīdzinātu ar citu amatu saturu;
- (pēc izvēles) karjeras ceļu uz šo amatu, dodot zināmu novērtējumu par to, kad, kur un kā ir attīstītas svarīgākās šī amata kompetences;
- kompetenču prasības. Prasmes un raksturojumi, kas nepieciešami, lai darbu paveiktu adekvātā līmenī un izcilā līmenī.

Īss kompetenču modeļa izpētes process var tikt paveikts vienā dienā. Šādiem modeļiem trūkst detaļu un apstiprinājuma, ko sniedz pilna amata kompetenču vērtēšana, iekļaujot uzvedības intervijas, taču tie var nodrošināt vērtīgu informāciju īsā laika periodā (Spensers 2011, 128 lpp).

Izstrādājot jebkuru kompetenču modeli, ir jāapzinās mērķus, kuru sasniegšanai modelis tiks izstrādāts. Akadēmiskā personāla kompetenču modelim var izcelt sekojošus mērķus:

- 1) instrumenta izveide akadēmisko amatu pretendensu objektīvai atlasei;
- 2) instrumenta “ideāls pasniedzējs” izveide komunikācijas efektivitātes paaugstināšanai starp augstskolas vadību un mācībspēkiem;
- 3) akadēmiskā personāla atalgojuma sistēmas pilnveidošana;
- 4) individuālo attīstības plānu pilnveidošana, pamatojoties uz esošo un vēlamu kompetenču līmeņu analīzi;
- 5) universitātes imidža paaugstināšana.

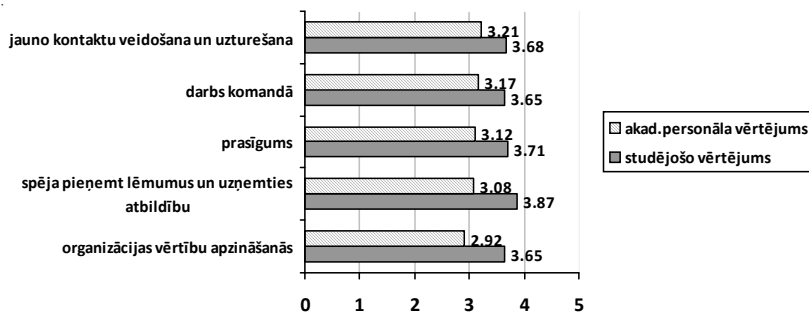
Par personāla novērtēšanas ekspertiem var kļūt viņu vadītāji, izcilākie darbu izpildītāji, kā arī ārējie eksperti. Izstrādājot akadēmiskā personāla darba kompetenču modeli, par ekspertiem var izvēlēties pašu akadēmisko personālu, personāla vadītājus, kā arī studējošus. Šajā gadījumā akadēmiskais personāls – ir darba izpildītāji, bet studējošie – akadēmiskā personāla ietekmes objekts.

Pētījuma gaitā ir jāastāda akadēmiskā personāla svarīgāko kompetenču sarakstu, bet respondenti, izmantojot noteikto svarīguma skalu, novērtē katru no tām. Apkopojot aptaujas rezultātus, pētnieks, izceļ 8–10 svarīgākās kompetences, izmantojot ranžēšanas paņēmieni.

2012. gadā Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē tika veikta akadēmiskā personāla kompetenču izpēte. Socioloģiskajā aptaujā piedalījās 213 respondenti (no tiem 24 – DU SZF akadēmiskais personāla pārstāvji, 189 – DU SZF studējošie). Respondentiem tika piedāvātās 34 dažādās kompetences. Aptaujas rezultātā tika izstrādāts DU SZF akadēmiskā personāla kompetenču modelis, kas ietver 10 sekojošās kompetences: priekšmeta dziļa pārzināšanās, runātāja meistarība, orientācija uz attīstību/izaugsmi, apmācības/pašapmācības spēja, iniciatīva, analītiskā domāšana, problēmu risināšana, spēja pieņemt lēmumus un uzņemties atbildību, komandas vadīšana, komunikācija.

Aptaujas gaitā kompetences tika novērtētās četrās pamatgrupās: personības, procesu aktivitātes jeb vadības, profesionālās, saskarsmes jeb sociālās kompetences. Respondenti novērtēja gan kompetenču svarīgumu, gan to demonstrēšanas biežumu. Studējošie novērtēja akadēmiskā perso-

nāla kompetenču demonstrēšanas biežumu kopumā augstāk nekā pats akadēmiskai personāls. Būtiski atšķiras tādu esošo kompetenču vērtējumi kā *jauno kontaktu veidošana un uzturēšana, darbs komandā, prasīgums, spēja pieņemt lēmumus un uzņemties atbildību, organizācijas vērtību apzināšanās* (skat. 1. attēlu).

1. attēls. Atšķirības akadēmiskā personāla un studējošo kompetenču demonstrēšanas biežuma vērtējumos*

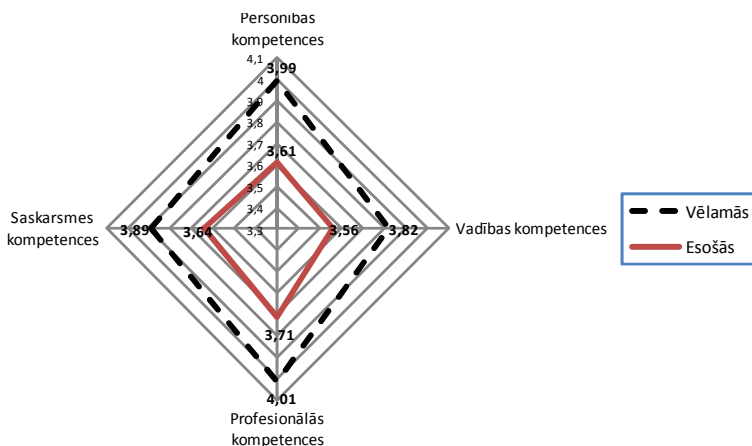
*pēc 5-balļu skalas, kur 1 – ļoti reti demonstrē, 5 – pastāvīgi (vienmēr) demonstrē

Avots: autore veidots pēc 2012. gada aptaujas datiem.

Pēc DU SZF studējošo viedokļa, esošais akadēmiskā personāla līmenis pārsvarā nesasniedz vēlamo. Būtiski atšķiras personības, kā arī profesionālo kompetenču grupas esošais un vēlamais līmenis (skat. 2. attēlu). Ievērojama atšķirība ir *iniciatīvas, runātāja meistarības un priekšmeta dziļas pārzināšanās* kompetencēs.

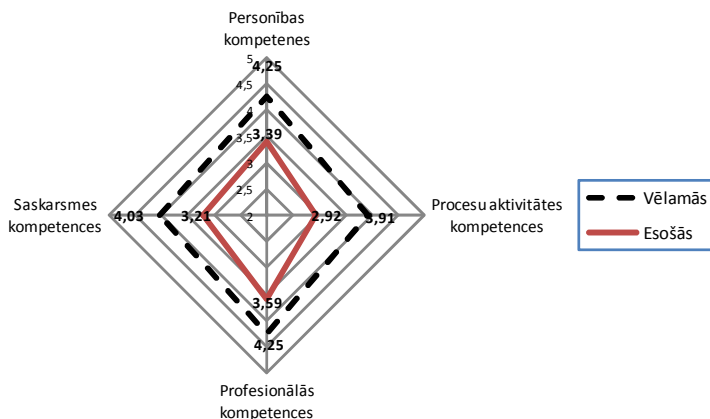
Salīdzinot datu masīvus pēc Mann-Whitney kritērija (ar ko var pārbaudīt hipotēzi par divu neatkarīgu izlašu piederību vienai ģenerālkopai), tika konstatēts, ka pastāv būtiskā atšķirība starp docētāju *procesu aktivitātes un vadības* un arī *saskarsmes* kompetenču demonstrēšanas biežumu studējošo un akadēmiskā personāla vērtējumos.

3. attēlā var redzēt, ka esošais kompetenču līmenis nesasniedz ideālo jeb vēlamo kompetenču līmeni un būtiskā atšķirība ir starp DU SZF akadēmiskā personāla (pēc pašu vērtējuma) procesu aktivitātes un vadības kompetenču grupā, pirmkārt tādās kompetencēs, kā: *stratēģiskais redzējums un lēmumu pieņemšana un atbildība*. No saskarsmes kompetencēm būtiski atšķiras *konfliktu risināšanas* svarīguma un izpaušmes līmeņi. Pārējo kompetenču grupu esošā un vēlāmā līmeņa vidējās atšķirības ir aptuveni līdzīgas.

2. attēls. Akadēmiskā personāla vēlamo un esošo kompetenču klāsta starpība studējošu vērtējumā

Avots: autores veidots pēc DU SZF studējošu aptaujas datiem.

3. attēls. Vēlamo un esošo kompetenču klāsta starpība akadēmiskā personāla pašvērtējumā

Avots: autores veidots pēc DU SZF akadēmiskā personāla un studējošu aptaujas datiem.

3. attēlā var redzēt, ka esošais kompetenču līmenis nesasniedz ideālo jeb vēlamo kompetenču līmeni un būtiskā atšķirība ir starp DU SZF akadēmiskā personāla (pēc pašu vērtējuma) procesu aktivitātes un vadības kompetenču

grupā, pirmkārt tādās kompetencēs, kā: *stratēģiskais redzējums* un *lēmumu pieņemšana un atbildība*. No saskarsmes kompetencēm būtiski atšķiras *konfliktu risināšanas* svarīguma un izpausmes līmeņi. Pārējo kompetenču grupu esošā un vēlāmā līmeņa vidējās atšķirības ir aptuveni līdzīgas.

Pētījuma socioloģiskais aspekts ir izskaidrojams ar to, ka tika izstrādāts kompetenču modelis, ņemot vērā 2 dažādo sociālo grupu vērtējumus.

Pētījuma hipotēze daļēji apstiprinājās. Akadēmiskā personāla un studējošu vērtējumi būtiski atšķiras saskarsmes jeb sociālo kompetenču grupā, kā arī procesu aktivitātes jeb vadības kompetenču grupā. Būtiski neatšķiras profesionālo kompetenču docētāju un studējošo vērtējumi.

Augstskolas akadēmiskā personāla kompetenču modeli var pielietot to profesionālai atlasei, karjeras attīstībai un novērtēšanai. Akadēmiskā personāla modeļu izstrāde un pielietošana kopumā var uzlabot augstākās izglītības kvalitāti.

Bibliogrāfija

Competency Management in the Public Sector: Three Dimensions of Integration.

Paper for the IRSPM conference 2010, Berne, Switzerland April 7–9. 36 p.
Kompetences valsts pārvaldē. Rokasgrāmata kompetenču pieejas izmantošanai Latvijas valsts pārvaldes cilvēkresursu vadībā. Valsts kanceleja, 2007. 30 lpp.
Kompetenču modelis. Pieejams: <http://wapedia.mobi/lv/Kompeten%C4%8Dumodelis> [skatīts 2011. 17. augustā].

Spensers L., Spensere S. *Darba kompetences. Izcila darba snieguma veidošana.* Jelgavas tipogrāfija, 2011. 400 lpp.

Vintiša K. *Kompetenču vārdnīca. Valsts pārvaldes amatu kompetenču apraksti.* Rīga: “Creative Technologies”, 2011. 30 lpp.

Zommerovska E. Kompetenču pieejas ieviešanas pieredze publiskajā sektorā. Pieejams: www.lddk.lv/file.php?id=122 [skatīts 2011. 11. decembrī].

University Academic Staff's Model of Work Competencies: Sociological Aspect

Summary

Competency based approach to human resources management can be used for manpower planning, the selection of personnel, for training and staff development, monitoring and evaluation work was performed, improving the system, the development of carrier, succession planning.

The aim of the research – is to develop the competency model for academic staff of Faculty of Social Sciences in Daugavpils University, to compare an academic staff's and their student's assessments of lecturers existing and desired competencies.

Key-words: competence, model of competencies, competence approach, academic staff.

Бобр А. (Беларусь), Новиков В. (Беларусь)

ПРОБЛЕМА СОХРАНЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ СЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ

В статье анализируются различные трактовки современного процесса межкультурного взаимодействия, рассматриваются социокультурные особенности славянской цивилизации, выделяются основные направления сохранения национальной идентичности в условиях глобализации.

Ключевые слова: мультикультурализм, славянская цивилизация, национальная идентичность, глобализация.

Восточнославянский мир — особая цивилизация, существование которой в мировой истории неоднократно ставилось под сомнение и которой в современном общественном процессе, осуществляющемся по сценарию глобализма, отводится место периферии. Осознание этого факта порождает у восточнославянских народов потребность в изменении стратегии глобализации, которая учитывала бы традиционные для них ценности и идеалы.

Данное обстоятельство актуализирует такую проблему социальной философии как проблема сохранения культурной и религиозно-конфессиональной идентичности. Для ее адекватной интерпретации необходимо рассмотреть историю становления цивилизационных общностей. В Новое время человек западноевропейской цивилизации идентифицировал себя в качестве, прежде всего, представителя белой расы, определенного этноса, христианина, гражданина государства и члена гражданского общества. При этом в индустриальном обществе Запада складывание цивилизационных общностей с характерными для них образом жизни и культурой происходило двумя основными путями.

Первая модель — «плавильного тигля», характерна для стран, в возникновении и развитии которых, решающее значение имела массовая эмиграция людей. В них процесс интеграции представителей различных этносов сопровождался социально-культурной «переплавкой», приведшей к образованию новых политических наций, квалифицируемых как народы США, Канады, Австралии. Их возникновение могло включать элементы насилия и миссионерства в отношении местного населения (например, американских индейцев и австралий-

ских аборигенов), но, в целом, происходило мирным и эволюционным путем. В итоге эти новообразования, не отменяя этническое многообразие этих обществ, способствовали их объединению в рамках «политической нации».

Вторая модель социокультурной интеграции — «томатного супа», характерна для западноевропейских государств. Она фиксирует возникновение в индустриальном обществе интегрированной социальной общности на основе доминирования титульного этноса и системы его политических и культурных ценностей и традиций. Ценности титульного этноса являются базовыми, определяя социальное бытие национального государства, а ценности других проживающих в нем этнических групп выполняют функцию «приправы», дополняющей вкусовыми нюансами возникший продукт социокультурной интеграции, но не меняющей его основы.

Глобализация и начавшийся переход к постиндустриальному обществу способствовали интенсификации социальной мобильности в современном мире, имевшей как позитивные, так и негативные последствия. В частности, современный Запад пришел к осознанию остроты вставшей перед ним проблемы социокультурного диалога между проживающими на территории их национальных государств социальными общностями, представляющими разные типы цивилизаций.

Известно, что заметно усилившийся в 60–70 годы XX приток в Западную Европу эмигрантов из развивающихся стран первоначально расценивался коренными жителями как позитивное явление, продиктованное потребностью в новой рабочей силе. Не вызывал тревоги и факт равноправного существования в одной стране разнообразных этнических групп со своеобразными культурными и религиозными ценностями, поскольку предполагалось, что они, адаптировавшись и впитав ценности титульной, государственной нации, естественным путем вольются в нее, добавив, согласно привычной модели «томатного супа», еще одну «специю», не более. Именно такой сценарий социально-культурной интеграции был положен в основу возникшей в конце 60-х гг. концепции мультикультурализма.

Однако развитие событий привело к существенно иным результатам. В Германии, Франции, Великобритании сформировались достаточно мощные этнические диаспоры, которые, вопреки ожиданиям, не растворились в либерально-демократическом государстве с его христианскими корнями, а составили «параллельный мир». Он пользуется гарантированными государством материальными благами,

социально-экономическими и политическими правами, но, в то же время, для него характерно непринятие христианских ценностей, агрессивность по отношению к традициям титульного этноса, воспроизводство идентичности, характерной не для нового отечества, а для религиозной и национально-культурной диаспоры.

В результате вместо реальной интеграции культур в современном европейском обществе наблюдается их сосуществование и конкуренция. При этом конкуренция культур тем более сильная, чем больше различия в типах цивилизаций, к которым принадлежат этносоциальные общности. Не случайно, эта модель социокультурной интеграции получила название «слоеного пирога», где каждый слой автономен и отличен от других.

Таким образом, в современном обществе существует реальная проблема сохранения национально-культурной идентичности, как отдельного человека, так и социальной общности, к которой он принадлежит.

Для локальных цивилизаций, не являющихся очевидными (по крайней мере, пока) лидерами глобализационного процесса, например, китайской, индийской или исламской цивилизации, эта проблема сопряжена с отстаиванием основ своего образа жизни и противостоянием, претендующим на роль универсальных ценностей ценностям цивилизации Запада.

Для западноевропейских стран, представляющих цивилизацию Запада, как мы видели, проблема сохранения национально-культурной идентичности стоит не менее остро. Особую остроту ей придают, с одной стороны, низкий уровень рождаемости, старение коренного населения западного общества и его превращение в потребительское общество, с другой — высокий уровень рождаемости в семьях эмигрантов из Азии и Африки, их консолидация на почве религиозного фундаментализма. Это ведет к тому, что проблема сохранения культурной идентичности человека Запада трансформируется в проблему выживания коренных европейцев как представителей цивилизации.

Рассматриваемая проблема национально-культурной идентичности характерна и для восточнославянской цивилизации, которая может рассматриваться как региональная цивилизация. Ее отношения с цивилизациями Запада и Востока во многом способствуют социально-культурной интеграции и укреплению единства мирового сообщества. Эту роль восточнославянская цивилизация может выполнять постольку, поскольку ее культурные ценности и социальные

идеалы, имея много общего с характерными как для Востока, так и для Запада ценностно-нормативными системами, способны быть своеобразным связывающего их «мостиком».

Во-первых, это традиционные экосоциальные ценности. Эти ценности, предполагающие уважительное и бережное отношение к природе и, вместе с тем, отражающие стремление не только приспособиться к ней, но и изменить ее, являются своеобразным «мостиком» между «покорительской» стратегией цивилизации Запада и традиционалистским «вживанием» в природу цивилизации Востока. Осуществлявшийся в работах русских «космистов», в концепциях биосферы В. И. Вернадского и коэволюции человека и природы поиск гармонизации отношений между ними свидетельствует о значимости для восточнославянской цивилизации экосоциальных ценностей.

Во-вторых, это культурно-исторические ценности, которые также имеют непреходящий характер и являются системообразующими элементами восточнославянской цивилизации. Они придают ей неповторимый характер и тоже могут служить связующим звеном между цивилизациями Запада и Востока. Основанием для этого является их синтетическая природа, способствующая преодолению ригоризма ценностных установок, как Запада, так и Востока.

Среди социокультурных ценностей восточнославянской цивилизации особо выделяется ценность коллективизма как установки на гармонизацию интересов личности, коллектива и общества в целом. Достижение этой гармонии — фундаментальная проблема и было бы самонадеянно утверждать, что в развитии восточнославянской цивилизации она была однозначно решена. В ее прошлом известны периоды доминирования общинного, затем общественного, над индивидуальным и личностным началами. Но и в этом случае в общественном мнении, художественной и философской литературе существовало понимание неестественности или, как минимум, проблемности таких отношений. Отметим, что как в западной, так и в восточной философско-культурологических традициях оппозиция личностного и коллективного начал жизни общества вплоть до новейшей истории рассматривалась как естественное явление.

Большинство русских философов исходило из невозможности противопоставления духовных интересов индивида и социума, осознавая, что лишь в их дополнении и взаимопроникновении только и может состояться личность. Наиболее отчетливо это проявилось в творчестве В. С. Соловьева, отмечавшего, что общество есть допол-

ненная или расширенная личность, а личность — сжатое, или сосредоточенное, общество. Подобная позиция характерна и для Н.А. Бердяева, напрямую связавшего смысл истории со смыслом жизни человека и, тем самым, придавшего проблеме интерпретации феномена человека историософский характер.

Еще одна ценность — ценность государства как оплота и гаранта стабильности общества. Само становление восточнославянской цивилизации стало возможным благодаря созданию сильного, способного обеспечить безопасность границ государства. Вместе с тем, отношение к государству на всем протяжении существования восточнославянской цивилизации было двойственным, что нашло отражение в характерной для русской философско-правовой мысли бинарной оппозиции «государство как орган» и «государство как организм». Первое выражение имело негативное значение, фиксируя бюрократическую сущность управленческого аппарата как инстанции принуждения; смысл второго был позитивным, связанным с оценкой государства как организатора всей общественной жизни.

Отсюда в качестве особой ценности восточнославянской цивилизации вытекает ценность гармонии государства и гражданского общества. Речь идет о «естественном» гражданском обществе, зачатки которого появляются до возникновения государства, и которое в период оформления национальных государств в XVII—XIX вв., перерастает в дополняющее государство «позитивное» гражданское общество. Показательно, что в философско-политической мысли восточнославянских народов, сквозным являлся идеал «народного государства» — государства как организма, вырастающего из гражданского общества и дополняющего его.

Среди других ценностей восточнославянской цивилизации необходимо назвать ценности веры, социальной справедливости и равенства. Эти традиционные ценности восточнославянских народов невозможно рационализировать, уподобив их нормам формального права. Характерный для традиционалистской цивилизации Востока акцент на роли морали как регулятора межличностных отношений и присущая цивилизации Запада артикуляция правовой нормативной системы, фактически разрывали единство этих двух основных систем социализации человека и регуляции отношений в обществе.

Для восточнославянских народов характерно осознание необходимости гармонизации этих двух нормативных систем, но при этом, признавая важность права, они не могли смириться с его формаль-

но-обезличенным характером. Отсюда — знаковая для отечественной философской мысли дилемма «правды-истины» и «правды-справедливости», решаемая, как правило, в пользу последней.

Наконец, самоценностью является сама восточнославянская цивилизация, определившая возможность существования современных восточнославянских народов и являющаяся гарантом их суверенного положения в будущем. Поэтому сохранение и приумножение ее традиционных ценностей и приоритетов — условие цивилизационной идентичности и самого существования восточных славян как этносоциальных общностей.

При несомненном единстве и общности исторической судьбы восточнославянской цивилизации очевидно своеобразие цивилизационной динамики белорусского, русского и украинского народов, игнорирование которого является причиной возникающего времени взаимонепонимания и, как следствие, недоверия друг к другу. Это различие, учитывая вариативность исторического процесса, вполне естественно и выступает одним из объективных оснований идеологии белорусского государства, призванной способствовать укреплению национально-государственной, культурной и цивилизационной идентичности белорусского народа.

Тем не менее, жизнь современного общества весьма динамична и наше общество, как и человечество в целом ждут перемены. Очевидно, что процессам глобализации нет альтернативы, однако пути и перспективы ее могут быть различными. Будущее восточнославянской цивилизации в целом и Беларуси в частности во многом зависит от зрелости их коллективного и индивидуального самосознания, развития их государственно-правовой, национально-культурной и цивилизационной идентичности.

The Problem of Retaining the Identity of Slavic Civilization in the Globalized World

Summary

Multiculturalism as one of the manifestations of the globalization process destroys the former criteria of the national identity. The East Slavic civilization experiences the influence of the contemporary process of the interaction between different cultures and peoples. Addressing the traditional cultural values of Slavic civilization contributes to retaining the national identity of the ethnic group.

Key-words: multiculturalism, Slavic civilization, national identity, globalization.

**ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ
ЛИТОВСКО-ЛАТЫШСКО-БЕЛОРУССКОГО
МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КАК
ФАКТОР ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ БЕЛАРУСИ
ПО ЕВРОПЕЙСКОМУ ВЕКТОРУ**

Мировой опыт, в том числе и современный, наглядно демонстрирует, что стабильность межгосударственных интеграционных процессов в значительной степени предопределяется комплиментарной совместимостью социокультурных, ментальных характеристик взаимодействующих народов и наций. Поэтому заинтересованное, беспрепятственное и корректное изучение исторических процессов взаимодействия этносов и наций позволит выработать оптимальные формы межгосударственных экономических, геополитических интеграционных процессов, не разрушающих национальную идентичность, социокультурный суверенитет народов.

В статье рассматриваются социокультурные и геополитические интеграционные процессы между белорусским, литовским и латышским этносами. Показано, что белорусский, литовский и латышский этносы, будучи близкородственными индоевропейскими по происхождению, развиваясь в похожих природно-географических условиях и в составе одних и тех же государственных образований — Великого княжества Литовского и Жемойтского, Речи Посполитой и Российской империи, сформировали у себя похожие ментальные характеристики — толерантность, трудолюбие, гостеприимство.

Ключевые слова: интеграционные процессы, национальный менталитет, социокультурная совместимость, межэтническое взаимодействие, национальная идентичность.

Географическое расположение Беларуси на культурно-цивилизационных осях «Север — Юг» и «Запад — Восток» предопределил ее срединный социокультурный статус — флуктуации (*fluktuction* — лат. колебание) между культурно-цивилизационными Севером и Югом, Западом и Востоком. В Беларуси, расположенной в географическом центре Европы, встретились, переплелись два типа культуры, два типа цивилизации: западная (европейская) и восточная (евразийская). «Стыковка» Востока и Запада не всегда носила мирный характер. И западные, и восточные части не всегда были зваными и желанными. Правда, Беларусь в средние века счастливо избежала насильственного

насаждения культуры. Восточная культура, носителями которой были татаро-монгольские племена, до Беларуси доходила адаптированная великорусской культурой, а западная культура крестоносцев была адаптированной польской, литовской и латышской культурами.

Таким образом, одним из существенных факторов формирования менталитета белорусов явилось непрекращающееся межэтническое взаимодействие на землях Беларуси. Варяги, французы, шведы, поляки, немцы, татары — двигались ли они с европейского севера на европейский юг, или с европейского юга на европейский север, с европейского запада на восток или с востока на запад, все они оставили следы в материальной и духовной культуре белорусского народа и в той или иной степени влияли на формирование менталитета белорусов. Но базовые ментальные характеристики белорусов сформировались в процессе длительного взаимодействия с соседями-этносами, разделенными условиями, государственными границами.

Формирование белорусского этноса, его культуры и менталитета на северо-западных границах происходило в тесной взаимосвязи с балтскими этносами. По утверждению Л. Гумилева, первые поселения на территории современной Беларуси появились «в конце Померанской стадии последнего оледенения. В тундре, примыкающей к уходящему леднику, стали появляться редкие леса, окаймляющие реки и озера. Тогда на берегах Немана и Двины сложились древние этносы балтской группы, дожившие до нашего времени в ландшафте, который от потепления стал монотонным» (Гумилев 2001, с. 197). Будучи родственными индоевропейскими по происхождению со славянскими, балтские племена территорию Беларуси заселили раньше славянских племен. На северо-западных границах расселения белорусского этноса «в позднем средневековье проживала большая группа балтского населения, которая, как и западноевропейская (польская), в языковом и культурном отношении тесно взаимодействовала с расположенным по соседству восточнославянским населением, установила с ним языковые, культурные связи, воспринимая, с одной стороны, его язык и культуру, с другой — сохраняя и передавая ему элементы своего языка и культуры» (Пилипенко 1991, с. 102).

В течение столетий совместного, соседского проживания на одной территории культура и быт населения балтских и восточнославянских племен приобрели общие черты, но вместе с тем имели и существенные различия. Балтское население в свое время получило достаточно устойчивые культурные германские и польские «прививки».

Язык литовцев и латышей существенно отличался от славянских. В отличие от белорусов, в большинстве исповедующих православие, на территории балтских этносов были распространены католическая и протестантская версии христианства. Все это и предопределило сдержанно-соседские толерантные отношения белорусов со своими северо-западными соседями.

Самым заметным и самым существенным звеном в межэтническом взаимодействии с неславянскими этносами было белорусско-литовское взаимодействие. Длительное время находясь в составе одних и тех же государственных образований – Великого княжества Литовского, Русского и Жемойтского, Речи Посполитой и Российской империи, белорусский и литовский этносы формировались не только в похожих природно-географических, но и в сходных государственно-политических условиях. Удобное географическое положение, выход к Балтийскому морю делали территорию Литвы, так же как и Беларуси, постоянным объектом военных притязаний. «Со времен Ярослава I редкий из русских князей не ходил на Литву, чтобы завоевать ее. Ярослав успел даже обложить литовцев данью, но не надолго. Походы русских князей не всегда были успешны: сам Мстислав Великий испытал неудачу в Литве, где погибли целые полки его» (Семенов 1993, с. 74). Литовские князья также при первой же возможности осуществляли захватнические операции. «С половины XII ст. литовцы сделали грозой русских княжеств, обнаруживая в набегах своих грозную силу, страшную злобу, отчаянную дерзость. Они опустошали пределы Полоцкие, Новгородские, Псковские, даже Волынские» (Семенов 1993, с. 74). Но Литва была объектом притязаний не только со стороны русских князей, но и германских меченосцев. «В начале XIII ст. являются новые сильные враги литовцев. На берегах Двины в 1201 г. образовался орден Ливонский; в Пруссии же в 1225 г. орден Меченосцев. Последние после упорной борьбы успели поработить литовцев-прусаков и в 1265 г. силою обратить их в христианство. С Литвой же и Жмудью пришлось им долго еще вести кровавую и продолжительную войну» (Семенов 1993, с. 74).

Имеющие близкородственные индоевропейские корни, белорусы и литовцы и внешне были похожи друг на друга. «Литовцы, с редкими исключениями, имеют волосы белокурые, в юности совершенно белые, доходящие почти до цвета жемчуга; в среднем возрасте и в старости волосы темнеют, но никогда не переходят в рыжий цвет. Глаза у большинства голубые. Нос большей частью античный, в прямой

линии с челом. Лицо и тело цвета совершенно белого. Вообще настоящий литовец физиономией разнится от белоруса, у которого черты более мужественные, волосы большей частью темного цвета, также и глаза. Женщины литовские отличаются приятной наружностью, ... славятся своей красотой. Правильные черты лица, голубые глаза, белокурые волосы, гибкий стан отличают их от белорусских женщин, хотя между последними также много красавиц» (Семенов 1993, с. 25). Литовцы, так же как и белорусы, имеют средний рост от 156 до 173 см. Хотя встречаются и выше (Семенов 1993, с. 25). Одежда у литовцев и белорусов была почти одинаковая. Поверх рубахи литовцы, так же как и белорусы, носили короткие свитки из белого холста, осенью и зимой — серяги из серого сукна и полушубок.

Мировоззрение литовцев, сформированное под влиянием девственной природы, похожей на белорусскую, по оценкам исследователей, так же как и у белорусов, в очень сильной степени было природно-языческим. Так же как и у белорусов, христианство у литовцев было удивительным образом переплетено с язычеством. «Литовцы под влиянием духовенства успели придать своим обрядам совершенно христианский характер, не менее того предрассудки не только уцелели от прежнего времени, но еще много других позаимствовали от своих соседей белорусов, у которых едва ли не больше разных суеверных обычаев, чем у литовцев» (Семенов 1993, с. 41).

Литовцы так же, как и белорусы, совершенно удивительным образом синтезировали свою прежнюю природно-языческую обрядность с христианской. В реальной духовной жизни у литовцев «прежние идолы, прежние праздники применялись к христианским, получали новое название, и этим довольствовались. Народ, например, чтит вербу, в которую, по преданию, обратилась богиня плодородия, окружал ее и поклонялся ей. Духовенство повесило икону на вербе, и народ продолжал молиться перед нею. Духовенство радовалось, что молятся перед иконой; народ радовался, что не запрещают молиться перед вербой» (Семенов 1993 с. 33).

Несмотря на то что в своем большинстве белорусы исповедовали православие, а литовцы — католицизм, нахождение в составе единого государственного образования, постоянные межэтнические контакты у белорусов и литовцев сформировали идентичные уникальные христианско-языческие обряды и ритуалы. «Праздничные обряды литовцев имели и теперь имеют много общего со славянскими вообще и белорусскими в особенности. Так, праздник Рождества напоминал

праздник *коляды*. Новый год праздновали языческим *щедрым вечером*; в день крещения совершались обряды с пирогами; Пасха Христова напоминала шумное празднество *волочения*; в Георгиев день — шумное, веселое празднество в поле с плясками, песнями, играми; в Троицын день завивали венки; в день Рождества Иоанна Предтечи скакали через огонь; в день Петра и Павла строили качели ... обряды эти и им подобные имели все знаменья язычества» (Семенов 1993, с. 34).

Уступая по своим конкурентным характеристикам в осуществлении торговой и ремесленной деятельности евреям, «литовец и белорус могли обратиться только к тем занятиям, которые не привлекают евреев, и кроме земледельства, скотоводства, огородничества, пчеловодства и т. п. вообще земледельческих занятий, являются чернорабочими при рубке леса, в речном сплаве, землекопом на железнодорожных постройках и, наконец, работниками на фабриках и заводах, оставляя ремесленность, особенно развившуюся в городах и местечках области, мелкую торговлю в руках евреев» (Семенов 1993, с. 225). Следует отметить, что у литовцев так же, как и у белорусов, сельскохозяйственная деятельность носила не только производственный, но и сакральный характер. Все важнейшие сельскохозяйственные работы непременно сопровождалась соответствующими обрядами. Конец сельскохозяйственного года — сбор урожая, жатва были наполнены сакральным смыслом. «Из всех сельских занятий жатва — самое уважаемое и любимое. На жатву все спешат охотно, а по ее окончании не только крупные землевладельцы, но и более зажиточные крестьяне совершают *дожинки*, почти одинаково как у литовцев, так и белорусов. ... После угощения, в котором, конечно, водка играет главную роль, является деревенская музыка, зажигаются костры, песни и пляски продолжаются до глубокой ночи» (Семенов 1993, с. 25).

Внешнее сходство белорусов с литовцами, территориальное соседство, отсутствие антагонистических отношений и территориальных притязаний друг к другу, сходство культуры и типов хозяйственной деятельности вносили путаницу в этническую идентификацию белорусского и литовского этносов. За большей частью белорусского этноса как со стороны великорусского, так и польского этносов закрепилось название «литвины». Но широко распространенное название центральной части современной Беларуси «Литва», а ее жителей «литвины» носило не социально-этническую, а государственно-политическую нагрузку. На это обстоятельство, в частности, указывает М. Ф. Пилипенко. «Наименование центральной части «Белой

Руси» «Литвой», а белорусов этого региона «литвинами» обусловлено рядом факторов, и прежде всего особенностями политической истории населения этого края, а именно, его близостью к центру государства Великого княжества Литовского, Русского и Жемойтского, а со второй половины 16 в. — Великого княжества Литовского, которое называлось часто Литвой» (Пилипенко 1991, с. 109).

Одним из балтских этносов, во взаимодействии с которым происходило становление белорусского этноса, были *латыши*. К концу XIX ст. около 300 тыс. латышей компактно проживало в Витебской губернии. Они были коренными жителями Подвинья, раньше белорусов пришедшими на эти земли. «Латышское племя представляет собой принявшую в себя некоторое количество финской (эстонской) крови отрасль литовского... Латыши живут почти сплошной массой в трех уездах Витебской губернии (Ржицком, Люцинском и Двинском)... Витебские латыши очень мало отличаются от своих прибалтийских собратьев; впрочем, они подверглись в значительной мере полонизации, благодаря прежнему господству поляков и влиянию католического духовенства; кое в чем на них сказывается и белорусское влияние» (Семенов 1904, с. 207).

Культура, быт, уровень благосостояния и тип хозяйственной деятельности латышей, проживающих на территории Беларуси, в значительной степени совпадали с культурой, бытом, благосостоянием и типом хозяйственной деятельности белорусов. Внешние черты «латыша весьма близко подходят к одноплеменным с ним литовцам и пруссам: он среднего роста, имеет русые волосы, светлые глаза и нередко очень симпатичные племенные черты лица» (Семенов 1904, с. 209). По описаниям этнографов, *латыш*, на первый взгляд, так же как и белорус, казался мрачным, неразговорчивым, скрытным. «Но эта самая наружность совершенно изменяется в минуты веселья или откровенной беседы с человеком, которого он уважает и которому верит. Тогда кажущаяся скрытность, недоверие заменяются полнейшей откровенностью, и самая наружность делается приветливою, ласковою. Латыш, так же и литовец, гостеприимен, нравственен, нрава кроткого» (Семенов 1993, с. 286). Так же как и белорусы, латыши отличались гостеприимством, кротким отношением к окружающими. «Латышей считают способным народом, хотя и не особенно предприимчивым. Подобно белорусу, латыш легко отступает при трудных обстоятельствах, отличаясь пассивной покорностью» (Семенов 1904, с. 209). Исследователи, изучающие быт витебских латышей

после отмены крепостного права, «единогласно указывали на крайнюю бедность их быта: курная изба, с одним маленьким стеклянным окошком, неприхотливость в пище, вследствие ее недостатка, бедности в одежде» (Семенов 1904, с. 207–208).

По вероисповеданию большинство витебских латышей были католиками и протестантами. В том числе и по этой причине взаимовлияние белорусского и латышского этносов было сдержанно-толерантным. И тем не менее оно имело место. «Чем ближе к белорусским поселениям, тем заметнее изменяется общий вид латышского поселка. Лифляндский латыш предпочитает селиться особняком; витебские же латыши живут, как и белорусы, небольшими селениями» (Семенов 1904, с. 209). В белорусско-латвийском межгранице как с белорусской, так и с латвийской стороны, компактно проживали старообрядцы. Несмотря на то что взаимодействие латышей и старообрядцев было ограниченным, проникновение старообрядческой культуры в быт латышей происходило. «В последнее время обстановка жизни витебских латышей быстро изменяется. Курная изба, характерная еще для 1860 г., заменяется избой русского типа под влиянием соседних раскольников» (Семенов 1904, с. 209).

Одежда латышей мало чем отличалась от одежды соседей-белорусов: была столь же проста и незатейлива. «Среди витебских латышей исчезает и старинная национальная одежда: ее заменяет сермяга, по крою схожая с белорусской» (Семенов 1904, с. 209). Но под влиянием католицизма, строгого к соблюдению торжественности обрядов, выходная одежда латышей была более праздничной и изысканной, чем у белорусов. «В праздник латыш идет в костел в длиннополом суконном кафтане и в шляпе с широкими полями. Женщины в праздник одевают цветные платья со складками, цветной корсаж и на голову косынку, из-за которой у девушек свешивается коса. Таким образом, *«праздничный костюм у латышей дороже, наряднее и затейливее, чем у соседей-белорусов»* (Семенов 1904, с. 209). (Выделено мною – В. К.)

В мировоззрении латышей, так же как и их соседей – литовцев и белорусов, христианские начала удивительным образом переплетались с древнеязыческими. «Отсутствие оригинальности в пережитках старинного мировоззрения латышей объясняется их родством с литовцами, сходство латышских обрядов со славянскими находит себе объяснение в том, что языческая религия русских славян и литовцев имела много общих черт; без сомнения и соседство с белорусами не осталось без следа в латышской обрядности» (Семенов 1904,

с. 210). У латышей в самый важный христианский праздник «Рождества Христова» главными были позаимствованные у белорусов языческие элементы. «На обряде Рождественских святок у витебских латышей сказывается сильное влияние белорусов. Кроме гаданий и игр, приуроченных к этим святкам, здешние латыши поют еще «колядки», что не встречается у балтских латышей» (Семенов 1904, с. 211).

Одним из важнейших элементов кормящего ландшафта, формировавших латышский этнос, был лес. Поэтому культура латышей, так же как и белорусов, в значительной степени была «лесной». «Иванов день и у витебских латышей сопровождался такими же верованиями, как у русских славян: верят в то, что солнце играет в этот день, ищут кладов, верят в чудодейственную силу цветущего папоротника» (Семенов 1904, с. 211).

Мировоззрение латышей, весь уклад их жизни был подчинен установлению гармонии с природой. Основным занятием латышей, так же как и белорусов, был сельскохозяйственный труд. Поэтому «обрядовый и годичный круг празднеств латышской народности сопровождается почитанием аграрных божеств. Очень древние верования сказываются и в тех обрядах, которые сопровождают важнейшие моменты в жизни латыша – рождение, брак и смерть. В родильных и крестильных обрядах большую роль играет «Лайма» – богиня судьбы, доля. Лайма считается покровительницей вообще женщин и в особенности родильниц. Она плетет судьбу человека и в особенности определяет брак женщин» (Семенов 1904, с. 211).

Схожие природно-климатические условия, неагрессивные, пассивно-созерцательные характеристики латышей, литовцев и белорусов, когда ни одна сторона не осуществляла по отношению друг к другу экспансивных намерений, сформировали добрососедские, уважительные отношения соседних народов.

Таким образом, исторический опыт межэтнического взаимодействия белорусских субэтносов с балтийскими латышским и литовским этносами, схожий менталитет, народные обычаи и традиции помимо других объективных условий являются для Беларуси дополнительными шансами для более успешной реализации интеграционных процессов с Европейским Союзом через Латвию и Литву.

В свою очередь представляется, что государства Балтии наиболее комфортные пути реализации восточной политики в области экономики, гуманитарной и социокультурной сфер также лежат через Беларусь.

Библиография

- Гумилев Л.Н. (2001) Этногенез и биосфера Земли. — М.: Рольф, 197.
- Пилипенко М.Ф. (1991) Возникновение Белоруссии. Новая концепция. — Мн.: Беларусь, 102, 109.
- Семенов П.П. (1993) Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении. Литовское и Белорусское Полесье. Репринтное издание 1882 года. — Мн.: Беларуская Энцыклапедыя, 25, 33–34, 41, 74, 225, 286.
- Семенов П.П. (1904) Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Том. 9. — СПб: Издание А.Ф. Девриена, 207–211.
- Кириенко, В.В. (2009) Белорусская ментальность: истоки, современность, перспективы Гомель: ГГТУ им. П.О. Сухого.

Historical Expenence of Lithuanian–Latvian–Belorussian Inter-ethnic Interaction as a Factor of the Integral Processes of Belarus According to European Vector

Resume

Socio-cultural and national-political integration processes taking place between Belarusian, Lithuanian and Latvian ethnic communities are considered in the paper. It is shown that Belarusian, Lithuanian and Latvian ethnic communities being close-related and Indo-European by origin, developing in similar natural and geographic conditions and being the parts of the same national formations, the Great Duchy of Lithuania and Gemot and then of Rzech Pospolita formed similar mental characteristics i.e. tolerance, diligence, hospitality.

Key-words: integration process, national mentality, social and cultural compatibility, interethnic cooperation, national identity.

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В РОССИИ

Целью статьи является описание современной внешней миграции в России. Были поставлены следующие задачи: дать краткую характеристику иммигрантов, обозначить сложности их адаптации, определить характер миграционной политики государства и отношения общественности с помощью методики контент-анализа прессы. Основной исследовательской проблемой служит конструирование процесса международной миграции как социальной проблемы. Новизна исследования заключается в применении современных социологических теорий к изучению миграции: конструкционизма, миграционных систем, транснациональной миграции.

Главные выводы заключены в том, что выстраивание социальной проблемы миграции носит отчетливо негативный, эмоционально окрашенный характер. По результатам контент-анализа видно, что сложилась устойчивая модель миграционной системы государства, связанная с механизмом исключения мигрантов из общественного участия; глобальный уровень миграционных потоков учитывается слабо.

Ключевые слова: миграция, контент-анализ прессы, социальная проблема, интеграция, социологические теории миграции.

Характеристику мигрантов, ежегодно прибывающих в Россию, было бы резонно начать с данных, оценивающих их численность и варьирующих от четырех до двадцати миллионов человек. Согласно официальной статистике Федеральной миграционной службы РФ (Трудовые мигранты 2008), трудовые мигранты приезжали в Россию в 2006 году из Украины (16,9%), Узбекистана (10,4%), Таджикистана (9,7%), а также Турции (10%) и Китая (20,8%). По тем же данным, 40% трудовых мигрантов заняты в строительстве, 30% – в торговле, 10% – в промышленности, 7% – в сельском хозяйстве, 5% – в транспортной отрасли, 8% – в других видах деятельности.

Антропоток в Россию во многом соответствует основным тенденциям международной миграции, а именно: 1) связь миграции с демографической ситуацией; 2) рост нелегальной миграции и двойственный характер миграционной политики (трудоустройство мигрантов, ужесточение и регламентация миграционной политики против интеграции); 3) вынужденная миграция (социально-экономическая

ситуация, обострение политических, национальных конфликтов); 4) глобализация мировых потоков миграции (вовлечение всех стран) (Википедия). Отличия наблюдаются только по одному фактору – качественным изменениям в миграционном потоке. Если в мире увеличивается среди мигрантов доля лиц с высоким уровнем образования, то в России образовательный уровень трудовых мигрантов снижается. Дело в том, что мигранты периода распада СССР отличаются от новых мигрантов. Первые, как правило, городские жители, знали русский язык, были знакомы с русской культурой и литературой. Вторые – это другое поколение. (Хушкадамова 2010, с. 102).

Нелегальный характер миграции приводит к тому, что около 20% мигрантов не имеют возможности свободно перемещаться по городу и практически находятся на подпольном положении из-за отсутствия регистрации или незаконности найма. Около 20% мигрантов не в состоянии самостоятельно уволиться с работы. Согласно опросам, каждый десятый мигрант в Москве и каждый пятый в Астрахани сообщили, что их паспорт находится у работодателя (Трудовые мигранты 2008). Обман при оплате труда – также распространенная практика. Защитные меры чаще всего связаны с обращением к родственникам, друзьям (членам диаспоры), к криминальным структурам, реже – в неправительственные организации (например, Центр «Миграция и право / Фонд Таджикистан»), а также профсоюзы.

Аналогично другим социальным проблемам, конструирование проблемы миграции – это привлечение внимания общественности к ней (Спектор и Китьюз 2001, с. 160). Проблема миграционных процессов становится проблемой после ее общественного признания. С точки зрения концепции конструкционизма социальная проблема – это результат столкновения интересов двух сторон: требующей и ответственной за реализацию выставленных требований. Социальная проблема также некая социальная конструкция, лингвистически обладающая смыслом, поэтому весьма актуально исследование воздействия СМИ. Теория конструкционизма рассматривает социальную проблему как цепь определенных последовательных действий. Можно выделять различные стадии данной цепи, но главное – как она формируется, в каких условиях, в каком контексте, как рождается выдвижение требований.

Приведем пример из статьи «От вашего желания ничего не изменится» в журнале «Земляки» № 12 за 2010 г. В ней обсуждается проблема строительства мечетей в Москве. Промедление с принятием

решений уже вызвало массовое протестное движение москвичей и обращение к Президенту РФ. Требования другой стороны также не удовлетворяются. Мусульманский журналист Омар Джемаль считает, что доминирование ислама — всего лишь вопрос времени, и строить мечети все равно придется. В статье показано, как накаляется обстановка вокруг этой проблемы, и провокационное выступление О. Джемалья по радио с заявлениями о том, что он — ваххабит, скорее, усиливает противостояние. Тем не менее, его мнение получило поддержку среди 57% радиослушателей, что опять свидетельствует о расколе населения. Можно сделать вывод о том, что нет практики конструктивного обсуждения и освещения проблем, а есть погоня за сенсациями. Две стороны выдвинули свои требования на бескомпромиссной основе, без последовательных продуманных действий.

Ряд социологов, изучая процессы миграции, обращается к исследованиям прессы. Так, проанализировав материалы прессы города Санкт-Петербурга за 2006–2009 гг., автор И.В. Ивлева отмечает, что в дискуссиях рынка Ленинградской области устойчиво ассоциируются с мигрантами кавказского происхождения (Ивлева 2010, с. 133). При поддержке сотрудников полиции и журналистов в масс медиа создается негативный стереотип в отношении мигрантов. В некоторых статьях селективно описываются факты совершения преступлений переселенцами, хотя по данным статистики доля таких преступлений невелика. В описаниях используется особая терминология, например, «хозяева» и «гости», «южане», «гости с юга» и др., ущемляющая интересы мигрантов (Карпенко 2004, с. 71).

В прессе Санкт-Петербурга в статьях о мигрантах присутствуют алармистские настроения, обеспокоенность и страхи, особенно при обсуждении численности приезжих, уровня преступности и инфекционных заболеваний среди них. Другая тематика статей освещает проблемы самих мигрантов, в том числе случаи обмана, плохих условий жизни и т.д.

Нами были проанализированы два издания Федеральной миграционной службы России — газета «Ваше право. Миграция» и журнал «Земляки» за 2011 год. Для простоты контент-анализа выделялись следующие смысловые блоки:

1. «Миграционная политика» — главные вопросы и проблемы, выдвигаемые государственными и общественными органами и организациями.

2. «Контроль» – материалы о проведенных рейдах, проверках, операциях в области миграционной политики, о применении санкций за нарушения (название рубрики «Операция «Нелегал» говорит само за себя).
3. «Нововведения» – новшества в области миграционной политики, чаще всего в законодательной сфере, применение новых технологий, обсуждение их на телемостах, видеоконференциях, совещаниях, заседаниях.
4. «Новости регионов» – особенности миграционной политики в различных регионах, в том числе культурные мероприятия.

В газетах материалы по всем блокам представлены в основном равномерно, с небольшим сужением в области 4 блока. В журналах преобладают материалы 1 и 4 блоков. Однако в номерах газеты большой сегмент отведен комментариям приказов, постановлений, распоряжений (в среднем 8 приказов в одном номере).

В большинстве статей преобладает назидательный, директивный тон, обилие распоряжений, указаний, разъяснений. Редакция изданий свою задачу видит в том, чтобы научить своих читателей жить в этом мире, куда устремляются потоки гастарбайтеров, и где множество постановлений и законов для них и против них. Успех ждет тех, кто усвоит эти законы и нововведения, с которыми не совсем удачно справляются сами сотрудники миграционной службы: «Миграционное законодательство постоянно совершенствуется... Но не все сотрудники миграционной службы знают о нововведениях. Поэтому для них организованы специальные занятия (статья «Приказано – учиться» в газете «Ваше право. Миграция» № 12 за июнь 2011 г.).

Поддерживаются, «подогреваются» мифы, и так весьма распространены среди населения, которые просматриваются в анонсах статей:

- а) *необходима защита граждан от приезжих*: Жители города Зеленокумска не знают, кто их может защитить от заезжих кавказцев (статья «Нулевая толерантность» в журнале «Земляки» № 2 за февраль 2011 г.);
- б) *ситуация ухудшается*: Ситуация с беженцами в мире с каждым годом ухудшается – таковы выводы ежегодного доклада УВКБ ООН (статья «Наихудший год» в журнале «Земляки» № 1 янв. 2011 г.);

- в) *мигранты – это клубок проблем*: Депутаты Тюменской областной Думы изучили практику привлечения мигрантов в своем регионе и решили внести дополнение в Федеральный закон от 19 мая 2010 года № 86 – ФЗ. Поправка касается приезжих, которые намерены трудиться у частных лиц. Она обяжет иностранцев при приобретении патента предъявлять документы, подтверждающие отсутствие у них заболевания наркоманией и инфекционных заболеваний, опасных для окружающих (статья «Патент с медосмотром» в газете «Ваше право. Миграция» № 4 за февраль 2011 г.; статья «Заразная волна» в газете № 8 за апрель 2011 г.);
- г) *мигранты отбирают рабочие места у местных граждан*: У прокуратуры особое мнение: иностранцы нередко занимают вакантные рабочие места в ущерб интересам российских граждан (статья «Чьи места занимают гастарбайтеры?» в газете № 13 июль 2011 г.);
- д) *Россия на грани вымирания*: «Происходит вымирание русской части населения, слом этнокультурного баланса в России», — заявляет директор Института глобализации М. Делягин (статья «Россия продолжает вымирать» в газете № 8 за апрель 2011 г.);
- е) *бороться с нелегальными мигрантами помогут нововведения*: Почти три года Федеральная миграционная служба работала над уникальной автоматизированной системой иммиграционного контроля, внедрение которой позволяет значительно сократить время прохождения паспортного контроля, вести точный учет миграционных потоков, и теперь «Путь нелегалам преградит электрона» (статья в журнале № 2 за февраль 2011 г.).

При оценке выгод и потерь в СМИ и государственных органах афишируются преимущественно потери от миграции. Например, в выступлении директора ФМС России К.О. Ромодановского в 2006 году, экономический ущерб, причиняемый нелегальной миграцией в виде неуплаты налогов, оценивается более восьми миллиардов долларов в год. Однако нигде не указывается, какой доход для страны приносят мигранты.

Итак, в целом преобладают настроения на уровне мигрантофобии и бытовой ксенофобии. Кроме того, не учитывается глобальный уровень миграционных потоков, чаще всего встречаются примеры зарубежного опыта борьбы с «оккупацией» мигрантов. Данные отражают не столько вектор государственной политики, сколько эмоции и оценки, распространенные в обществе.

В ходе контент-анализа видны две позиции. Первое требование выдвигает государство: легализовать как можно большее количество мигрантов и иметь возможность контроля над ними. Второе выдвигает общественность, которая хотела бы максимально исключить мигрантов из жизни общества.

В процессе конструирования миграции помимо масс-медиа огромная роль принадлежит государству. Миграция — это феномен государственной политики (Бараулина 2003), для которого важна легитимность принимаемых решений. Само по себе принятие законодательных актов о миграционных квотах либо упрощении процедуры легализации для мигрантов, как правило, не является публично одобряемым решением. Тот факт, что с 15 января 2007 года разрешение на работу получает сам мигрант, а не работодатель, как раньше, некоторыми рассматривается как революционное преобразование, ликвидировавшее «крепостную зависимость» от работодателя. Именно серьезное изменение отношения к мигрантам со стороны государственных учреждений и со стороны населения, изменение взгляда на проблемы миграции составляет основу легитимности. Однако рано говорить о кардинальных преобразованиях. Препятствий еще много, например, сложный порядок при постановке на регистрационный учет, получении видов на жительство и прочих документов, что зачастую стимулирует мигрантов на то, чтобы оставаться на нелегальном положении.

Тем не менее, принятие законодательных актов невозможно без опоры на легитимные решения или «подгонки» под них. В соответствии с системным подходом к объяснению миграции, государства образуют миграционные системы (теории М. Критц и др. 1981), отличающиеся устойчивостью и определенной направленностью миграционных связей (Блинова 2008, с. 27). В таких системах проявляются дискриминационные практики по отношению к мигрантам, т.е. социальное исключение «чужих» на институциональном и символическом уровнях. Причины исключения разыскиваются специалистами в индивидуальной (поведенческой, психологической) или этнической (примордиальной) «неполноценности». Тем самым обосновывается легитимность государственной политики. Например, «русские немцы» определяются как слишком советские или как слишком традиционные, или, наоборот, утерявшие всякую традицию (Бараулина 2003). Важно сохранить устойчивость и равновесие государственной системы, поэтому включается механизм исключения мигрантов из

областей общественного участия. Два главных принципа гражданства: национальный (этнический, примордиальный, т.е. по факту рождения) и территориальный (эгалитарный), подразумевающий социально-политическое участие граждан в жизни страны, становятся уязвимыми местами для мигрантов и причиной сегрегации.

Другие социологические теории пытаются изучить процессы включения, интеграции, инкорпорированности мигрантов в новое сообщество. Примером является концепция транснациональной миграции Ш. Глик. С опорой на теорию социальных сетей, трансмиграция выступает в качестве детерриториализированного социального процесса, проекта расширения пространства деятельности акторов в виде множественных семейных, экономических, религиозных, политических и иных отношений (Блинова 2008, с. 25). Если складывающаяся картина сочетается с особой политической программой, системой социально-политических мероприятий государства по отношению к этническим меньшинствам, то социологи используют понятие «мультикультурализм». На наш взгляд, для объяснения современной миграционной политики в России более адекватным будет системный подход.

Библиография

- Ананьева Г. (2010) «От вашего желания ничего не изменится». *Земляки*, № 12: 6–7.
- Бараулина Т. «Парадигма интеграции и социальное исключение мигрантов: немецкоязычная социологическая дискуссия»: <http://www.antropotok.archipelag.ru/text/a190.htm> (2003).
- Блинова М.С. (2008) *Современные социологические теории миграции населения*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Москва.
- Википедия: миграция населения: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
- Ивлева И.В. Социология миграции. «Трудовые мигранты в городской экономике»: http://ecsocman.edu.ru/data/2010/06/21/1212534429/Ivleva_N3_fin.indd-8.pdf (21.06.2010).
- Карпенко О. (2004) «Как и чему угрожают мигранты? Языковые игры в «гостей с юга» и их последствия». *Миграция и национальное государство*. СПб.: ЦНСИ. С. 62–84.
- Спектор М. и Китьюз Д. (2001) «Конструирование социальных проблем». *Контексты современности*. Хрестоматия. Ерофеев С.А. (сост. и ред.). Казань: Изд-во Казан. ун-та. С. 160–163.

«Трудовые мигранты: демография, социология, экономика»: <http://www.hrights.ru/text/b25/Chapter8%202.htm> (2008).

Хушкадамова Х.О. (2010) «Женское лицо миграции». *Социс*, № 5: 99–104.

Kritz M., Keely Ch., Tomasi S. (eds.) (1981) *Global Trends in Migration: Theory and Research in International Population Movements*. New York: Center for Migration Studies.

Sociological Research of Labor Migration Problems in Russia

Summary

From the standpoint of modern sociological theories such as constructionism, migration systems and transnational migration approaches, it is important to study labor migration as a social problem. Content analysis of the media issued by the Federal Migration Service of the Russian Federation has revealed dominance of negative attitudes towards immigrants. The state migration policy that has developed in a rather stable model is associated with a mechanism of exclusion of migrants from social life in isolation from the general trends of globalization.

Key-words: migration, media content analysis, social problem, integration, sociological theories of migration.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ И МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В ЕС: УРОКИ ДЛЯ РОССИИ

Статья посвящена рассмотрению феномена мультикультурализма и перспективам мультикультурной политики в ЕС и России. Автор анализирует сам мультикультурализм в трех ключевых аспектах: политическом, идеологическом и культурном. Особое внимание уделяется политике мультикультурализма: анализу причин ее серьезной критики в 2010–2011 гг. в государствах Европейского Сообщества и перспективам реализации данной политики в современной России.

Автор особо отмечает особенности социально-экономического, политического и культурного контекста мультикультурализма в РФ, которые, по его мнению, определяют принципиально иные перспективы реализации политики «мягкого мультикультурализма» в России, нежели в большинстве стран ЕС.

Ключевые слова: мультикультурализм, коммунитаризм, либерализм, позитивная дискриминация, миграционная политика.

Тема мультикультурализма стала необычайно популярна на европейской политической сцене после 17 октября 2010 г., когда канцлер ФРГ Ангела Меркель во время конференции молодежной организации Христианско-демократической партии в Потсдаме сделала жесткое и однозначное заявление о провале политики мультикультурализма в Германии. Несколько месяцев спустя, в феврале 2011 г. два других лидера ведущих европейских держав Дэвид Кэмерон и Никола Саркози столь же категорично оценили перспективы мультикультурализма в своих странах. Российский президент Дмитрий Медведев публично поднимал тему мультикультурализма в текущем году минимум дважды. В феврале 2011 г. он вступил в заочную дискуссию с европейскими лидерами, обозначив значительно более радужные перспективы развития «мультикультуры» (термин Д. Медведева) в России. В сентябре мультикультурализм, наряду с темами политического и социального плюрализма, стал ключевой проблематикой дискуссий на всемирном политическом форуме в Ярославле и опять же не раз был упомянут в программной речи Медведева. Премьер-министр В. Путин также не раз обращался к этой теме в своих публичных интервью и выступлениях в течение 2011 г.

В июле 2011 г. в Осло произошли трагические события, которые европейские СМИ окрестили не иначе как «расстрел мультикультурного общества». Радикальные противники мультикультурализма в лице Андерса Брейвика наглядно продемонстрировали Европе и миру, насколько взрывоопасными могут быть вопросы этничности и сосуществования различных культур даже в столь мирном и политически спокойном государстве как Норвегия.

Чем же вызван столь пристальный интерес к теме мультикультурализма, сравнительно, давно сошедшей с политической повестки дня и подзабытой в конце нулевых научным сообществом? Безусловно, важную роль в повсеместном обращении к данной проблематике сыграл экономический кризис 2008–2010 гг. и его последствия для Европы. Крайнее обострение экономической ситуации в зоне евро привело к росту напряженности не только по отношению к иммигрантам из северной Африки или Юго-Восточной Азии, но и к собственным соседям по европейскому дому: грекам, португальцам и т.д. Вторая непосредственная причина видится в увеличении потока легальной и нелегальной иммиграции (и его легко прогнозируемом дальнейшем росте) в связи с массовыми общественными волнениями, начавшимися опять же в феврале 2011 г. в странах северной Африки: Египте, Тунисе и Ливии. Однако, зададимся вопросом: виноват ли в бессилии и текущих неудачах европейских политиков мультикультурализм? И каковы перспективы мультикультурализма в других частях света, в частности, в России?

Прежде, чем приступить к поиску конкретных ответов на поставленные вопросы, необходимо определиться с терминологией. Путаница и несурзанности в речах политиков и даже в некоторых научных работах чаще всего происходят именно по причине смешения или подмены понятий. Широко известно, что термин «мультикультурализм» был придуман не в Европе. Его введение в научный оборот в конце 1960ых годов в Канаде имело вполне инструментальные предпосылки, связанные с острой необходимостью определения политических и социальных перспектив коренного населения и решением задачи по умиротворению Квебека, все громче заявлявшего свое стремление к сепарации. Не случайно, уже в 1971 г. этот термин был формализован в законодательстве Канады. Примерно тогда же, в начале 1970ых годов мультикультурализм получил широкое распространение в США и Австралии. Несмотря на определенные различия

в его трактовке в этих странах (скажем, в Австралии акцент делался на свободе выбора индивидами своей культурной принадлежности, в то время как в Канаде главным было сохранение и развитие этнических общин, а в США доминировала проблематика равенства культур была отделена от тем этнического и расового равенства), все они представляют собой т.н. «иммигрантские страны». Т.е. страны, пораженные вирусом вины по отношению к угнетенному коренному населению или завезенным в качестве бесплатной рабочей силы жителям африканского континента. Это принципиальнейшее отличие от Европы и России нельзя не учитывать, анализируя последующее распространение и развитие здесь идей мультикультурализма. Последние использовали и используют мультикультурализм также в инструментальстском ключе, однако, задачи, ставились при этом принципиально другие. В Европе проблема мультикультурализма ставилась в связи с необходимостью роста трудовой миграции, т.е. увеличение за счет приезжих количества рабочих рук.

Итак, чрезвычайно важно понимать и учитывать исторический и социальный контекст, в котором мы обращаемся к идее мультикультурализма.

Рассмотрим теперь сам термин: его содержание и возможные коннотации.

Начать хотелось бы с выявления методологических слабостей «мультикультурализма», напомним появившегося как ответ на конкретный политический запрос, а не в результате длительных теоретических построений.

Во-первых, отметим недостаточную ясность термина «культура» в трактовке мультикультуралистов. Если понимать под ней символическую систему духовного производства, базирующуюся на представлениях, ценностях, нормах конкретного общества, то возникнет закономерный вопрос: сколько культур может быть у одного общества? Если же мы говорим не об обществе, а о государстве или стране, то может возникнуть другой вопрос: сколько обществ может существовать в границах одного государства и как они соотносятся между собой и с неким мета обществом (немецким, французским, российским)? Все таки, видимо речь идет не об обществах, а об отдельных социальных группах и, соответственно, не о культурах, а о субкультурах, носителями которых эти группы являются. В мультикультурализме т.о. исчезает единое общество, конституируемое единым

культурным стандартом и образуется конгломерат общин: «мультикультурное общество состоит из нескольких хорошо организованных культурных общин, каждая из которых обладает более или менее специфическим пониманием того, что есть благо, и имеет своюособую историю, социальную структуру, традиции, потребности и устремления» (Parekh 1999, p. 449). Такая трактовка значительно снижает пафос мультикультурализма, но приближает нас к социокультурной реальности.

Второй принципиальный момент — неоправданное отождествление мультикультуралистами этничности и культуры: «культура в этом контексте по умолчанию воспринимается как стабильная целостность и как объективный атрибут определенной группы, как этническая культура» (Акопян 2011, с. 45). Такая позиция ведет к неизбежному перемещению внимания политиков и исследователей с социальных, экономических и политических причин общественных конфликтов на этнические и конфессиональные. Фактически это означает дальнейшую геттоизацию и, следовательно, дискриминацию этнических меньшинств.

Данные методологические слабости концепции мультикультурализма также следует учитывать при анализе различных аспектов ее применения.

Можно выделить как минимум три основных аспекта мультикультурализма: мультикультурализм как особый тип культурной динамики, мультикультурализм как идеология и, наконец, мультикультурализм как особая модель государственной политики.

Мультикультурализм как особый тип культурной динамики на постсовременном этапе развития общества и государства характеризуется универсальной тенденцией возрастания количества культурных течений, их разнообразия, сложности их взаимодействий: противостояния и взаимопроникновения. Развитие «все более различных друг в отношении друга культур: молодежной, «коммунитарной» или маргинальной, культуры «третьего возраста», гомосексуальной и т.д. оставляет слишком мало возможностей для их социальной координации, определения центрального организующего начала» (Турен 1998, с. 46). Более того, такая координация представляется опасной. «Консенсус стал устаревшей и подозрительной ценностью» — отмечает классик постмодернистского направления Ж.-Ф. Лиотар (Lyotard 1979, p. 100). Современный, а точнее постсовременный человек рас-

сматривает любые попытки интеграции и упорядочивания культурного разнообразия на основании единой системы принципов, как покушение на свободу его выбора. Символическим выражением состояния современной культуры может служить мозаика, эклектический взгляд на мир, диагностирующий фазу культурного распада. В результате исчезает культурная иерархия. Утрата смысла истории, отказ от понятия исторического прогресса, критика «метаповествований» прошлого (идеи эпохи Просвещения о знании как средстве достижения всеобщего счастья, гегелевской диалектика духа и т.д.) сформировали к 1980ым годам устойчивое представление об обществе и культуре как эфемерных феноменах, потерявших авторитетное теоретическое обоснование, но в тоже время активно противопоставляющих себя «научному и идеологическому тоталитаризму» (Ильин 1998, с. 178). Такое представление отражено, в частности, в работах Ж. Бодрийара («система симулякров»), Ж. Баландые («театрократия»), Ги Дебора («Общество спектакля»), Жилия Липовецкого («эра вакуума») и ряда других авторов.

Мультикультурализм в этом аспекте понимается как децентрация единой национальной культуры, отрицание универсального культурного стандарта. Причины такого положения современной культуры кроются в объективных процессах глобализации, становлении информационного, сетевого общества, стирающего культурные, социальные и даже географические границы.

Мультикультурализм как идеология базируется на либеральном представлении о том, что культурные меньшинства должны быть признаны и заслуживают уважения со стороны титульной нации. С другой стороны, мультикультурализм безусловно вообрал в себя идеи коммунитаризма, став весьма своеобразным синтезом либеральных идей терпимости к другому с коммунитаристским стремлением принадлежности к группам, необходимости публичного признания такой принадлежности, а также определением особых «культурных» прав этих групп на сохранение своей идентичности (Ч. Тэйлор, А. Янг). Т.о. мультикультурализм «представляет собой особую форму интегративной идеологии, посредством которой полиэтничные, поликультурные национальные общества реализуют стратегии социального согласия и стабильности на принципах равноправного сосуществования различных форм культурной жизни» (Куропятник 2000, с. 56). Однако мультикультурализм в отличии от многих других идеологических концепций слишком инструментален, заточен под решение

определенных политических задач. Поэтому воспринимать данную идеологию в отрыве от конкретных политических решений, которые она пытается легитимировать, т.е. вне функционального смысла идеологии мультикультурализма, было бы не верно.

Весьма полезным для прояснения значения идеологического аспекта мультикультурализма представляется определение известным политическим философом С. Жижекком функций идеологии: «Функция идеологии состоит не в том, чтобы предложить нам способ ускользнуть от действительности, а в том, чтобы представить саму социальную действительность как укрытие от некоей травматической, реальной сущности» (Жижек 1999, с. 52). Мультикультурализм, как политическая идеология, очень четко соответствует данной функции.

Мультикультурализм как особая модель государственной политики представляет для нас основной интерес, поскольку в рамках данной статьи мы поставили задачу проанализировать европейскую стратегию мультикультурной политики и определить ее перспективы в современной России.

Политика мультикультурализма, по мнению ее адептов, выполняет важнейшую функцию интеграции, препятствующую процессам разобщения и фрагментации национальных государств

В «иммиграционных государствах» политическая стратегия мультикультурализма нашла свое практическое выражение в т.н. позитивной дискриминации, заключающейся в введении специальных квот для этнических и расовых меньшинств при приеме на работу, на обучение в вузах и т.д. Такая позитивная дискриминация или практика «утвердительного действия» должна была по замыслу ее авторов в значительной мере способствовать снижению дисбаланса жизненных шансов меньшинств и «белого» большинства.

Однако как убедительно демонстрирует опыт большинства «иммиграционных государств» и, прежде всего, США слабость мультикультурализма как особой модели политики тем выше, чем выше уровень неравенства в доступе к социально, экономически и политически значимым ресурсам. В этом смысле позитивная дискриминация сыграла с ее инициаторами злую шутку. Сегрегация этнических и расовых групп, их превращение в замкнутые этнокультурные ячейки (фактически гетто) стала добровольной и необратимой, поскольку стала связываться с получением ощутимых экономических и социальных благ. Кроме того, существенное значение имеет уро-

вень гражданской и правовой культуры, характерный для данного общества в целом. Чем он ниже, тем меньше шансов на успех политики мультикультурализма.

Что же произошло с политикой мультикультурализма в Европе? Что привело Европейское Сообщество к ситуации, когда лидеры трех ведущих европейских держав буквально слово в слово повторили тезис о провале политики мультикультурализма в Европе и какие уроки из этого может извлечь Россия?

Думается, что в конце 2010 — начале 2011 г. мы стали свидетелями слишком запоздалой политической реакции на проблемы, ставшие очевидными еще в начале XXI века. Это плохо контролируемая в стратегической перспективе (прежде всего, с точки зрения анализа реальных потребностей национальных экономик и неконтролируемого демографического роста мигрантов) миграционная политика. Неспособность решить проблему временного пребывания трудовых мигрантов на территории европейских государств, растущий уровень нелегальной миграции привели де-факто к превращению «национальных государств» (в терминах этнокультурной гомогенности) в т.н. «иммиграционные государства», с последующим неизбежным переходом к методам позитивной дискриминации, описанным выше. В результате политика мультикультурализма оказалась не по карману даже лидирующим европейским экономикам, таким как Германия, о чем, собственно, и заявила Ангела Меркель в октябре 2010 г.

Российский контекст имплементации мультикультурализма значительно отличается от европейского. Здесь, прежде всего, следует упомянуть об особой структуре и темпах миграции в РФ. Приток иммигрантов в Россию в течении последних 10 лет значительно ниже, нежели в Германию, Францию и другие крупные европейские державы. Так, согласно последним данным Международного банка реконструкции и развития (МБРР), миграционный поток в США в 2010–2011 гг. составил 42 млн. человек в год, в Германию — 10,8 млн. В России по официальным данным в 2010 г. въехало 14,2 млн., из которых только около 1 млн. — легальные трудовые мигранты. При этом официально квота на трудовых мигрантов в 2010 г. составляла 1 млн. 700 тыс. человек (и была выбрана лишь наполовину), в 2011 г. — 1 млн. 700 тыс. человек (Количество мигрантов в России за год уменьшилось на 13 процентов 2011, с. 1).

Во-вторых, в России принципиально иная, нежели в европейских странах или США структура размещения мигрантов. В крупных

российских мегаполисах, являющихся основными реципиентами миграционных потоков практически отсутствуют этнические кварталы и поселения. Соответственно, это затрудняет сегрегацию мигрантов, а, значит, снижает вероятность их открытого конфликтного противостояния с коренным населением.

В-третьих, основная масса мигрантов в России существенно отличается от Европы. Подавляющее большинство из них — это выходцы из республик бывшего Советского Союза (Беларусь, Молдова, Таджикистан, Узбекистан и пр.). Они не утратили навыки социальной и культурной коммуникации, налаженной в СССР, в большинстве своем неплохо знают русский язык и, по большому счету никогда не воспринимались в России как полноценные иностранцы, в отличие от представителей Северной Африки или Юго-Восточной Азии, приезжающих в Германию или Англию.

Кроме того в России сегодня крайне невысокий (примерно в 10 раз ниже, чем в США) уровень внутренней миграции населения, что опять же оставляет открытыми для внешних трудовых мигрантов множество вакансий в отдаленных или не престижных регионах.

Существенное значение для анализа перспектив мультикультурализма в России имеет также ее специфическое государственное устройство. Российская Федерация принадлежит к редкому сегодня типу смешанной, асимметричной федерации, многие национальные субъекты которой имеют отличную от доминирующей (русской) культуру, язык, религию и т.д. Поэтому в них отношение к идеям мультикультурализма (культурной, языковой, конфессиональной автономии) значительно более позитивное, нежели в территориальных субъектах РФ. Это тем более значимо в условиях политической и административной централизации, когда национальные субъекты утратили значительную часть прав автономий, которыми обладали в 1990ые гг.

Учитывая все выделенные выше особенности можно сделать вывод о неисчерпанном пока в РФ потенциале мультикультурной политики, имеющей здесь существенную специфику, но вместе с тем и значительно более высокий потенциал реализации, нежели в отдельных государствах Европы. В то же время, Россия должна извлечь главный политический урок из провала миграционной политики ЕС и обратить особое внимание на решение задачи борьбы с нелегальной иммиграцией, уже сегодня представляющей серьезную социальную и экономическую опасность.

Библиография

- Lyotard J.-F. (1979) *La condition postmoderne: Rapport sur le savoir*. Paris.
- Parekh B.C. (1999) "Common citizenship in multicultural Societies"// *The Round Table*. № 351.
- Акопян К. (2011) "Мультикультурализм: основные теоретические подходы". В сб.: *Религии России: проблемы социального служения. Сборник материалов конференции*. Москва: Н. Новгород: ИД «Медина».
- Жижек С. (1999) *Возвышенный Объект Идеологии*. Москва: Художественный журнал.
- Ильин И. (1998) *Постмодернизм от истоков до конца столетия*. Москва: Интрада.
- Куропятник А.И. (2000) "Мультикультурализм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ". *Журнал социологии и социальной антропологии*, № 2, т. 3.
- "Количество мигрантов в России за год уменьшилось на 13 процентов". <http://inet-migration.ru/migrants-russia/49-migrants-russia/131-number-of-migrants-in-russia-for-the-year-decreased-by-13.html> (2011.02.23).
- Турен А. (1998) *Возвращение человека действующего Очерк социологии*. Москва: Научный мир.

Multiculturalism and Migration Policy in the EU: Lessons for Russia

Summary

The main research task of the paper is a specification of multiculturalism and multicultural policy in the EU countries in comparison with contemporary Russia

For this purpose the author emphasize and use the following interpretations of multiculturalism:

- Multiculturalism as a main political strategy of non discriminatory and tolerant cross national relationships;
- Multiculturalism as an phenomenon of modern culture which can be determine most probably as a cultural pluralism;
- Multiculturalism as an ideology.

Compared with some European countries, especially Germany, the structure of the migration process in Russia has many differences. Let us emphasize the most important of them. 1) In contrast to Germany where the number of immigrants constantly increases, the number of immigrants in Russia has decreased every year since 1994. 2) There is a specific practice of displacement of immigrants in Russia. In Germany, France, the United Kingdom etc. migrants from one country usually live in particular urban localities while in Russian cities they are widely dispersed. Ethnic blocks and settlements are nearly absent in Russia. 3) The main distinctive characteristics of the largest part of immigrants in Russia are

also specific. Lots of migrants are coming from former Soviet republics (Moldova, Tajikistan, Uzbekistan etc.) Most of them have common skills of social and cultural communication acquired in the USSR. Consequently, their adaptive abilities are more advanced than those who have migrated from North Africa or South-East Asia; the cultural distance between such migrants and the native people of Russia is much shorter. These facts mean that the contemporary crisis of multiculturalism in Europe has other sources and will not influence significantly on multicultural ideology and policy in Russia. Multiculturalism in modern Russia is not only a topical issue but also has significant potential for development.

Key-words: multiculturalism, communitarianism, liberalism, affirmative action, immigration policy.

СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ КОМПАРАТИВИСТИКА ПОЛИЦЕЙСКИХ СЛУЖБ

В статье рассматриваются методы и результаты социологического мониторинга результативности деятельности милиции/полиции России, который в результате реформы МВД России должен стать одним из главных механизмов оценивания работы служащих правоохранительных органов. Развитие этих исследований способствует развитию социологической компаративистики полицейских служб – сравнительного анализа деятельности полиции (прежде всего, с точки зрения ее социальной эффективности) в пространстве и во времени.

Ключевые слова: социологический мониторинг, сравнительная социология полиции.

Вплоть до настоящего времени при оценке работы сотрудников органов внутренних дел (ОВД) России доминирует принцип, согласно которому критерием оценки является та или иная характеристика *процесса* правоохранительной деятельности, а не ее *результатов*. В рамках такого подхода не так уж велика разница между оценкой эффективности работы, как часто спорят, по критерию *роста* числа зарегистрированных и раскрытых преступлений или их *снижения*. В любой сфере производства социальных услуг, включая и правоохранительную сферу, главный критерий – это степень удовлетворенности клиентов (граждан). Соответственно, главным (хотя и не единственным) критерием для оценки деятельности как подразделений ОВД, так и, в идеале, каждого отдельного служащего правоохранительной службы должна стать удовлетворенность граждан правоохранительной деятельностью, доверие к милиции/полиции.

Внедрение показателя доверия к деятельности правоохранительных служб как ведущего критерия оценки деятельности сотрудников ОВД облегчается тем, что в России (как и за рубежом) институциональное доверие, включая доверие к милиции/полиции, давно стало объектом пристального внимания социологов. Его измеряют в проектах трех уровней – кросс-культурных (межстрановых), общероссийских и региональных.

Развитие подобного рода исследований следует рассматривать как основное направление становления *социологической компаративис-*

тики полицейских служб – сравнительного анализа деятельности полиции (прежде всего, с точки зрения ее социальной эффективности). Сравнительный анализ при этом осуществляется как в пространстве (сравниваются различные страны и регионы), так и во времени (изучаются динамические показатели по какой-либо одной территории).

Рассмотрим некоторые результаты этих исследований. Для кросс-культурного анализа уровня и динамики доверия к отечественным органам правопорядка можно использовать, прежде всего, базу данных международного проекта под руководством Р. Инглхарта «Всемирный обзор ценностей» (World Values Survey – WVS), в рамках которого в 1980–2000-е гг. проводился мониторинг показателей доверия в нескольких десятках стран мира. Одной из целей этого исследования являлось определение уровня доверия граждан разных стран, включенных в репрезентативную выборку, к различным общественным институтам и организациям – таким как правительство, парламент, церковь, политические партии, СМИ, профсоюзы и др. В их числе, как правило, были и органы правопорядка (police). Во время этого опроса респондентам задавали следующий вопрос: «Вам представлен список многих организаций. Сообщите для каждой из них, насколько Вы им доверяете?» Предлагалось выбрать один из 4-х вариантов ответа – «очень высоко доверяю», «высоко доверяю», «не очень доверяю» и «вообще не доверяю».

В *Таблице 1* показана динамика показателей доверия к полиции/милиции граждан разных стран по всем волнам опроса WVS. Чтобы лучше понять особенности ситуации в нашей стране, помимо данных по России в таблице представлены данные по еще нескольким странам, представляющим все три типа стран современного мира – развитые, развивающиеся и транзитивные (с переходной экономикой).

Если судить по доле респондентов, которые «очень высоко» доверяют службам правопорядка, то Россия относится к числу далеко не лучших стран современного мира. В последней волне опроса ниже нее этот показатель был только у Украины (5% в сравнении с 6% у России). Правда, среди тех стран, которые в последних двух волнах опроса WVS лишь немного опережали Россию, есть не только развивающаяся Бразилия (8% в последней волне), но и высокоразвитая Япония (6% в предпоследней волне, 9% в последней волне). При этом надо учитывать, что «очень высокое доверие» к полиции/милиции не типично ни для одной из стран мира. Наиболее высокие показатели Китая и Индии (24% и 25% в последней волне опроса) выглядят

случайным выбросом. Относительно устойчивые показатели «очень высокого доверия» к полиции у граждан развитых западноевропейских стран (Западная Германия, Франция) колеблются в основном в интервале 10–15%, примерно вдвое превосходя российский уровень.

Таблица 1

**Уровень доверия граждан полиции/милиции:
% респондентов, выбравших ответы «очень высоко доверяю»/
«высоко доверяю»/«не очень доверяю»/«не доверяю»***

Страны	Волны проекта WVS				
	1: 1981–1984 г.	2: 1989–1993 г.	3: 1995–1998 г.	4: 1999–2001 г.	5: 2005–2008 г.
Развитые страны					
США	28/47/23/3	21/54/22/3	16/55/24/5	20/52/21/7	17/53/26/4
Германия**	16/55/25/4	12/58/26/4	10/61/26/3	13/62/21/3	14/60/21/5
Франция	12/54/23/11	9/57/24/10	Нет данных	13/53/23/11	15/57/19/10
Япония	15/54/27/4	11/48/36/5	13/65/19/3	6/44/41/8	9/58/29/5
Развивающиеся страны					
Китай (КНР)	Нет данных	16/52/28/4	Нет данных	13/60/23/5	24/56/17/3
Индия	Нет данных	12/28/35/26	14/28/33/26	12/26/37/25	28/36/22/14
Бразилия	Нет данных	13/25/31/31	10/36/20/34	Нет данных	8/37/31/25
Транзитивные страны					
Россия	Нет данных	8/28/44/21	6/25/42/27	7/22/36/35	6/27/38/29
Украина	Нет данных	Нет данных	5/33/37/26	6/26/36/32	5/30/40/26
Польша	Нет данных	9/23/43/25	10/43/37/10	17/38/34/11	7/40/43/10
Болгария	Нет данных	12/35/41/13	12/39/32/17	10/39/36/15	15/40/29/16

* Показатели даны с округлением до целых.

** Даны данные по Западной Германии (для 5-й волны опроса – по всей объединенной Германии).

Источник: составлено автором по <http://www.worldvaluessurvey.org/>.

Взглянем теперь на долю тех, кто «совсем не доверяет» службам правопорядка. По этому критерию Россия снова оказывается в числе худших: милиции совершенно не доверяют от четверти до трети граждан. Среди указанных в таблице стран лишь Бразилия постоянно демонстрировала чуть более высокий показатель полного недоверия к правоохранительным службам.

Самое интересное – это сопоставление суммарных долей «доверяющих» респондентов (выбравших ответы «очень высоко доверяю» и «высоко доверяю») и «не-доверяющих» (выбравших ответы «не

очень доверяю» и «вообще не доверяю»). В развитых странах нашей выборки *всегда* доверяющих полиции больше, чем тех, кто ей не доверяет. В Китае ситуация аналогична, зато в Индии и Бразилии, наоборот, преобладают люди, не доверяющие полиции (единственное исключение — Бразилия в последней волне опроса). Польша и Болгария на рубеже советской/постсоветской эпох тоже демонстрировали преобладание не доверяющих полиции над доверяющими, однако в 1990–2000-е гг. ситуация в этих странах стала сближаться с нормой развитых стран. И только в России и Украине устойчиво сохраняется превалирование не доверяющих органам внутренних дел над доверяющими им (в пропорции примерно 2: 1).

Чтобы более четко осознать общий уровень доверия к органам правопорядка и его динамику, рассчитаем для каждой из стран нашей выборки обобщающий показатель доверия. Для этого каждый процентный пункт тех, кто «очень высоко доверяет», оценим в 3 балла, каждый процентный пункт «высокого доверия» — в 2 балла, а каждый процентный пункт тех, кто «не очень доверяет», — в 1 балл. Итоговый обобщающий показатель доверия к полиции/милиции может варьироваться от 0 до 300 баллов. В *Таблице 2* отражены результаты этого пересчёта.

Согласно данным таблицы, все страны довольно четко делятся на две группы. Одна группа — это развитые страны и Китай; в этих странах показатель доверия варьируется в основном в интервале 165–185 баллов. Другая группа — это страны догоняющего развития (включая Россию и Украину), где этот показатель изменяется в основном в границах от 110 до 130 баллов. Восточноевропейские страны попадают в «зазор» между этими двумя группами.

Что касается России, то она по обобщенному показателю доверия к органам правопорядка (не более 110 баллов) находится на протяжении последних трех волн опроса WVS, к сожалению, на последнем месте среди других стран нашей выборки. Россия отстает по этому показателю даже от Бразилии. Это и есть общая (увы, очень низкая!) оценка эффективности работы ОВД России последних десятилетий. Как положительный момент можно отметить, что если в 1990-е гг. доверие к милиции неуклонно снижалось (со 124 баллов во 2-й волне до 101 балла в 4-й волне), то в 2000-е гг. оно начало несколько расти (со 101 балла в 4-й волне до 110 баллов в 5-й волне).

Таблица 2

Обобщающие показатели доверия граждан полиции/милиции

Страны	Волны проекта WVS				
	1: 1981–1984 гг.	2: 1989–1993 гг.	3: 1995–1998 гг.	4: 1999–2001 гг.	5: 2005–2008 гг.
Развитые страны					
США	201	193	182	185	183
Германия	183	178	178	184	183
Франция	167	165	Нет данных	168	178
Япония	180	165	188	147	172
Развивающиеся страны					
Китай (КНР)	Нет данных	180	Нет данных	182	201
Индия	Нет данных	127	131	125	178
Бразилия	Нет данных	120	122	Нет данных	129
Транзитивные страны					
Россия	Нет данных	124	110	101	110
Украина	Нет данных	Нет данных	118	106	115
Польша	Нет данных	116	153	161	144
Болгария	Нет данных	147	146	144	154

Источник: составлено автором.

Кроме материалов кросс-культурных исследований, информация об отношении россиян к правоохранительным органам можно получить также из материалов многочисленных общероссийских опросов.

На протяжении 1990-х и, особенно, 2000–2010-х годов в России многократно проводились общенациональные опросы, в ходе которых респондентов просили выразить свое отношение к отечественным органам внутренних дел. Эти социологические исследования можно подразделить на две группы: одни из них организовывались организациями, внешними по отношению к МВД (такие исследования называют независимыми); другие организовывались самими правоохранительными органами (их называют ведомственными).

В отношении исследований, проводимых независимыми организациями либеральной ориентации (как, например, Фонд «Общественное мнение»), существует предубеждение, будто их работа часто носит предвзятый характер и направлена на критику ОВД как силового ведомства. На самом деле результаты их опросов показывают, что взаимоотношения сотрудников ОВД и обслуживаемых ими

граждан хотя и далеки от идеала, но категорически не должны трактоваться как антагонистические.

В частности, по данным проведенного в 2008 г. исследования на тему «Информированность граждан о работе милиции» доля тех респондентов, которые не доверяют милиции и опасаются ее, хотя и высока, но не составляет большинства (см. *Таблица 3* и *Таблица 4*).

Таблица 3

**Ответы респондентов общероссийского опроса 2008 г. на вопрос
«В какой мере Вы лично доверяете милиции?»**

Варианты ответов	Совершенно не доверяю	Скорее не доверяю	Скорее доверяю	Полностью доверяю
Доля респондентов, %	11	29	46	9

Источник: составлено автором по (Реформа милиции 2010).

Таблица 4

**Ответы респондентов общероссийского опроса 2008 г. на вопрос
«Можете ли Вы сказать, что Вы опасаетесь милиции?»**

Варианты ответов	Затрудняюсь ответить	Не опасуюсь	Скорее опасуюсь	Определенно опасуюсь
Доля респондентов, %	5	67	24	4

Источник: составлено автором по (Реформа милиции 2010).

Отдельной группой можно выделить ведомственные социологические исследования. Данные социологические исследования направлены на совершенствование оперативно-служебной деятельности ОВД и вместе с другими социологическими методами (детализированные интервью, экспертные опросы, контент-анализ публикаций в СМИ) служат наиболее часто используемым инструментом изучения общественного мнения населения. Наряду со статистическими данными о состоянии преступности особое значение при комплексном анализе оперативной обстановки уделяется показателям уровня криминальной тревоги населения, степени защищенности от преступных посягательств, латентности преступлений, доверия населения к органам внутренних дел.

По данным исследований, проведенных ВНИИ МВД России, обнаружено, что результаты ведомственного социологического мониторинга мнения населения о деятельности органов внутренних дел

по ряду показателей оценки деятельности ОВД существенно отличаются от результатов опросов, проводимых независимыми социологическими службами (см. *Таблицу 5*). В то же время в рамках ведомственных социологических исследований динамика отдельных показателей оценки населением состояния криминогенной ситуации, качества работы органов внутренних дел и характера взаимоотношений с работниками органов внутренних дел отличается разнонаправленными трендами. Это свидетельствует о серьезных проблемах в обеспечении достоверности данных при проведении ведомственных социологических исследований общественного мнения. Такие расхождения можно объяснить в первую очередь тем, что при непосредственном контакте в процессе опроса гражданам свойственно более позитивно оценивать субъект исследования (в данном случае – представителя органов внутренних дел), который сам обращается с просьбой об оценке, нежели в тех случаях, когда такая просьба исходит от незаинтересованной стороны (независимые социологические центры).

Таблица 5

Сравнение показателей доверия граждан российской милиции, выявленных при проведении опросов в 2000-е гг. различными организациями, в % от количества респондентов

Содержание вопроса	ВНИИ МВД России	«Левада-Центр»	ВЦИОМ
Доверяете ли Вы органам милиции?			
Доверяю	51	12	Нет данных
Не доверяю	22	43	Нет данных
Как Вы оцениваете работу милиции?			
Положительно	49	26	38
Отрицательно	26	70	56

Источник: составлено автором по (Практика изучения 2005).

Процесс реформирования системы МВД России предполагает разделение системы оценки и системы отчетности о результатах деятельности органов внутренних дел. Система оценки должна стать самостоятельной, не основанной на системе отчетности, а система отчетности – стать источником надежных данных ведомственной статистики. Согласно пунктам 2.5 и 2.7 «Инструкции по оценке деятельности органов внутренних дел Российской Федерации», утверж-

денной приказом МВД России от 19 января 2010 г. № 25, для объективности выводов об эффективности деятельности органов внутренних дел в систему оценки, помимо критериев и показателей, характеризующих их деятельность с внутриведомственных позиций, включаются результаты опросов общественного мнения о работе органов внутренних дел на основе использования вневедомственных источников социологической информации.

Итак, для создания новой системы оценки деятельности сотрудников ОВД, основанной на мониторинге показателей доверия граждан к полиции, можно во многом воспользоваться уже отработанными методами социологического мониторинга доверия. Однако необходимо учитывать, что общероссийские опросы об общественном мнении в отношении ОВД существенно помогают оценить результативность работы ОВД в целом по стране, но они принципиально не могут помочь в организации оценки работы отдельных служащих и конкретных низовых подразделений правоохранительных служб. Для решения этой задачи необходимо анализировать общественное мнение на локальном уровне – отдельных регионов, поселений и городских округов (районов).

Библиография

- Практика изучения общественного мнения о деятельности органов внутренних дел (с предложениями). М.: ВНИИ МВД России, 2005.
- Реформа милиции: оценки и ожидания граждан. Результаты социологических исследований и комментарии экспертов. М.: Фонд «Общественный вердикт», 2010.

Comparative Sociology of the Police

Summary

Some methods and results of the sociological monitoring of productivity of Russian militia/police, which as the result of the reform of the Ministry of Internal Affairs of Russia must become one of the main mechanisms of work estimation of the employers in the law enforcement agencies, are considered in the article. The development of these researches promotes development comparative sociology of the police – the comparative analysis of police activity (first of all, from the point of view of its social efficiency) in space and in time.

Key-words: sociological monitoring, comparative sociology of the police.

Н.В. Латова (Россия)

«УТЕЧКА УМОВ» В СИСТЕМЕ ИНСТИТУТОВ ВОСПРОИЗВОДСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ⁵

Существенным фактором снижения человеческого капитала постсоветской России считают эмиграцию научных кадров — «утечку мозгов». Статистика показывает, однако, что масштабы этого явления в 2000-е годы были небольшими. Отечественные ученые, уехавшие за рубеж на ПМЖ и уехавшие работать по контракту, составляют не более 2% от общего количества российских ученых, имеющих степени кандидатов и докторов наук. В то же время набирающая популярность концепция «циркуляции мозгов» доказывает, что выезд ученых из России за рубеж — это не только угроза развитию отечественной науки, но одновременно еще и шанс дать дополнительный стимул ее развитию.

Ключевые слова: утечка умов, круговорот умов, международная миграция.

Стараясь идти в ногу со временем, современное российское государство стремится продемонстрировать заботу о росте интеллектуального потенциала страны. В последние годы, несмотря на кризис, бюджетные расходы на образование и науку стремительно растут в абсолютном и относительном размере, приближаясь к 10% ВВП, что соответствует уровню расходов на эти цели в современных развитых странах.

Однако, несмотря на ряд стимулирующих мер, ускорения научно-технического развития в современной России пока не наблюдается. У этого явления есть ряд причин — как со стороны спроса на научно-технические инновации, так и со стороны их предложения. Самым важным фактором является, конечно, отсутствие заметного спроса на эти инновации со стороны бизнеса: в современной России затраты на разные формы лоббизма и рентоискательства дают заметно более высокую отдачу, чем затраты на усовершенствование производства. Но и предложение производственных инноваций тоже является довольно вялым.

⁵ Автор выражает глубокую благодарность д. соц. н. Ю.В. Латову за большую помощь в работе над данной статьей.

Существенное влияние на снижение интеллектуального потенциала страны, как считают многие специалисты, оказывает эмиграция научных кадров. Хотя она уже давно не достигает тех крупных масштабов, которые были характерны для 1990-х гг., однако, как свидетельствуют данные статистического учета и исследований, все еще остается существенно значимой для модернизации страны в целом. Речь идет о явлении, которое часто называют «*утечкой мозгов*» (brain drain).

Открытие этого явления связано с участвовавшими после Второй мировой войны отъездами ученых Великобритании, которая тогда еще считалась мировым лидером, в другие англо-саксонские страны — в первую очередь, в США и Канаду. На основании данных 1950-х гг. министр Великобритании по делам науки сделал вывод о «паразитировании американцев на британских мозгах». Тема была подхвачена прессой, и в 1963 г. в британских СМИ впервые появился термин «brain drain» — «утечка мозгов» (другой вариант перевода — «утечка умов») (Balmer, Godwin, Gregory 2009). В советской научной литературе первые упоминания данного термина и связанного с ним явления появились в конце 1960-х гг. Это явление оценивалось тогда как однозначно негативное («высасывание мозгов» (Касьяненко 1968) и характерное для монополистической политики капиталистических стран по отношению ко многим развивающимся странам (Милов 1989). Тогда еще никто не подозревал, что это явление затронет и Россию.

В 1990-е гг. долю занятых в науке и образовании в Российской Федерации в составе эмигрантов оценивали в пределах 5–10%. Структура оттока из России этой категории эмигрантов по странам въезда показывает, что в 1990-х гг. большая часть научной миграции приходилась на Германию и Израиль. Этот поток еще нельзя считать «утечкой мозгов» в собственном смысле слова — завершался выезд на «историческую родину» этнических немцев и евреев, а представители этих этнических групп работали в основном именно в сфере интеллектуального труда. Когда в 2000-е гг. этническая эмиграция из России в основном прекратилась, «утечка мозгов» приобрела более четкие формы.

Практически одновременно затяжной трансформационный спад в российской экономике сменился подъемом и остро встал вопрос, кто и как будет осуществлять научно-техническую модернизацию. В прессе начали появляться статьи, в которых шла речь о невосполнимых потерях российской науки в связи с интеллектуальной эмиграцией. Часто цитировались оценка директора Института физических

проблем им. П.А. Капицы академика А. Андреева, полагающего, что из бывшего СССР на время или навсегда уехали около 40% физиков-теоретиков высокого уровня, а также данные Национального научного фонда США, согласно которым Россию с 1990 г. покинули 70–80% математиков и 50% физиков-теоретиков мирового уровня (Жаренова, Кечил, Пахомов 2002, с. 18).

Насколько оправданы утверждения о катастрофической «утечке мозгов» из постсоветской России? В последние годы по проблемам «утечки мозгов» написано немало специальных научных исследований, которые заметно корректируют прежние апокалипсические оценки (см., например («Утечка мозгов» 2008)).

Среди доступных данных российской официальной статистики 1990–2000-х гг. наиболее весомыми представляются те данные о гражданах, выезжающих за рубеж на постоянное место жительства (ПМЖ), которые получены Министерством внутренних дел и Федеральной службой государственной статистики. Для выезда на ПМЖ каждый гражданин России заполняет в МВД ряд документов, в которых предусматривался вопрос о сфере деятельности мигранта. На основании полученных таким образом данных легко идентифицировать «Науку и образование» как профессиональную специализацию покидающих Россию. Если основываться на этих данных, то получается, что в период с 1992 по 2008 гг. Россию покинуло 67.833 человека, позиционирующие себя как работников сферы науки и образования. Данный период четко делится на три этапа. В 1992–1995 гг. наблюдается восходящая тенденция и ежегодно уезжало в среднем более 5 тыс. человек, занятых в сфере науки и образования (пик – почти 6 тыс. в 1995 г.). Затем в 1996–2001 г. происходит устойчивый спад потока мигрантов, лишь в 1999 г. наблюдается «вспышка» – как реакция на экономический кризис, поток мигрантов подскочил почти до 5 тыс. С 2001 г. поток мигрирующих работников образования и науки стабилизируется, ежегодное количество этих мигрантов колеблется на уровне чуть более 3 тыс. человек.

Какова же доля этих людей в общей массе эмигрантов? На сайте Федеральной службы государственной статистики можно узнать общее количество выбывающих на ПМЖ начиная с 1993 года. Согласно доступным данным, в 2003–2008 гг. Россию покинуло 2.896.813 человека. Среди них количество людей, позиционирующих себя работниками сферы науки и образования, за этот период равнялось 63.261, что составило от общего количества эмигрантов примерно 2%.

Необходимо учитывать, что выделенная в статистике МВД сфера «Наука и образование» трактуется довольно широко. Сюда попадают отнюдь не только научные сотрудники исследовательских учреждений и профессорско-преподавательский состав высших учебных заведений, но и масса работников более низкого уровня и квалификации (например, научно-вспомогательный персонал и работники средних учебных заведений). Поэтому данные МВД оценивают научную миграцию с большой долей преувеличения. Чтобы скорректировать эти данные, Центр исследований и статистики науки (ЦИСН) провел собственные расчеты численности эмиграции работников в отрасли «Наука и научное обслуживание» (Агамова, Аллахвердян 2006, с. 108): согласно ЦИСН, научная миграция ниже минимум в 2 раза. По их расчетам (Табл. 1, Рис. 1), пик научной миграции пришелся на 1993 г. (2.300 чел.), а в 2000-е гг. поток миграции сильно сократился — ежегодно уезжает менее 1 тыс. человек, причем не все из них являются учеными в полном смысле слова.

Определившись более или менее с величиной так называемой «безвозвратной» научной миграции, необходимо подчеркнуть, что эмигранты, навсегда уезжающие из России на новое ПМЖ, — это отнюдь не самая многочисленная часть научной миграции. Многие российские ученые используют совсем другие каналы, чтобы жить и работать за пределами своей родины. Речь идет о контрактной работе, и о временной научной миграции. Ученый может годами и даже десятилетиями работать за границей по контрактам, сохраняя гражданство России. Выезд исследователей за рубеж для долговременной работы по контракту продиктован теми же двумя причинами, что и эмиграция на ПМЖ, — прежде всего, низкой оплатой труда в российских научных организациях и общим ухудшением условий для занятия наукой (особенно, фундаментальной).

Сведений об этом типе миграции еще меньше, чем о миграции на ПМЖ. Единственные исследования, которые проводились в этом направлении, были организованы ЦИСН в 1996 и 2002 гг.: в 1996 г. во временной научной миграции участвовало 4.048 человек (из них 2.866 человек со степенью), а в 2002 г. — 2.922 человека (2.158 человек со степенью). В обоих временных периодах ученые из России предпочитали работать в небольшом числе развитых стран мира, которые являются лидерами НТР: США, Германия, Франция и Великобритания принимали примерно 58% всех таких мигрантов в 1996 г. и 59% в 2002 г. (Табл. 2).

Таблица 1

Динамика эмиграции из России в 1992–2008 гг. работников науки и образования на ПМЖ за рубежом, по данным разных ведомств

Год	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
МВД	4572	5876	5171	5991	5047	3812	3718	4878	3451	3028	3315	3022	3154	3005	3010	3332	3451
ЦИСН	2100	2300	2100	2200	1900	1200	1100	1400	1100	900	600	–	–	–	–	–	–

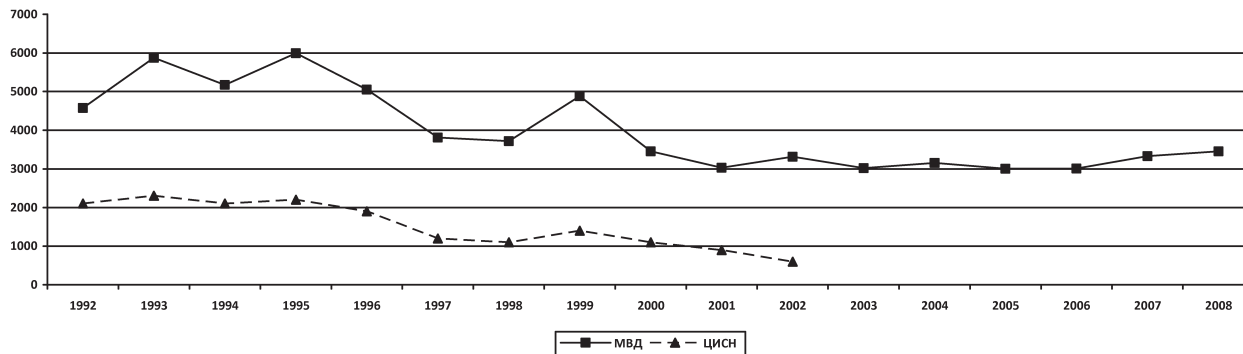

Рис. 1. Динамика научной миграции из России в 1992–2008 гг., по данным МВД и ЦИСН

Составлено по: (Серегина 2010; Агамова, Аллахвердян 2006), сборники «Численность и миграция населения Российской Федерации» за соответствующие годы.

Таблица 2

**Структура временной научной миграции из России
по странам-реципиентам**

Страны-реципиенты	1996 г.		2002 г.	
	человек	%	человек	%
США	1.084	26,5	840	28,7
Германия	700	17,1	556	19,0
Франция	378	9,3	190	6,5
Великобритания	214	5,3	135	4,6
Другие страны	1.408	41,9	1.201	41,2
Всего	4.084	100	2.922	100

Источник: составлено автором по: (Воспроизводство научной элиты в России, 2005, с. 42).

Таким образом, аналитические данные свидетельствуют о том, что на самом деле временная миграция намного масштабнее миграции «безвозвратной». Теперь уже речь идет не о какой-то сотне человек с непонятно каким уровнем научного потенциала, а о нескольких тысячах остепененных специалистах, которые заведомо занимаются за рубежом активной работой.

Задумавшись теперь самым главным вопросом: какую долю от общего количества научных кадров России составляют научные мигранты?

В 1996 г. в России численность исследователей, занимавшихся научной работой, составляла 484.796 человек, среди них порядка 115.000 — кандидаты и доктора наук (Ключ к развитию 2007). Если исходить из того, что в этот же год Россию «безвозвратно» покинуло, по данным ЦИСН, 1 900 человек и еще 4.084 человека находились во временной миграции, то совокупные потери российской науки от интеллектуальной эмиграции составили не более 1,2%. На самом деле этот показатель много ниже 1%: ведь из 1.900 эмигрантов на ПМЖ многие работали в сфере образования, не являясь учеными, а из тех 4.086 ученых, которые находились во временной эмиграции, большинство покинуло Россию не в 1996 г., а раньше. Если произвести аналогичный расчет исходя только из количества кандидатов и докторов наук, то показатель совокупных потерь российской науки составит максимум 2,5% (на самом деле, скорее всего, еще ниже, где-то порядка 1%).

К 2002 г. количество исследователей в России сильно сократилось и составило всего 414.767 человек (из них порядка 102.000 — кандидаты и доктора наук). Потери от «безвозвратной» эмиграции в этом году рав-

ны 600 человек, во временной эмиграции находились 2.922 человека. Следовательно, совокупные потери российской науки от интеллектуальной эмиграции по сравнению с 1996 г. заметно сократились и составили максимум 0,8%, а в расчете числа ученых с научной степенью — 2,2%.

Итак, основываясь на данных официальной статистики можно сделать вывод, что потери российской науки от «утечки мозгов» за последние 15 лет оказались не катастрофическими. Если судить по данным «безвозвратной» эмиграции, то наука теряет буквально единицы. Если же к безвозвратно уехавшим добавить тех, кто уезжает с возможной перспективой вернуться, то все эмигранты все равно составляют максимум порядка 2% от общего количества остепененных российских ученых. В целом можно согласиться с оценкой, которую дал профессор Университета штата Теннесси Андрей Коробков, специалист по проблемам интеллектуальной миграции из России и сам ее участник: «Называют огромные цифры, говорят о миллионах уехавших. На самом деле цифра гораздо меньше, она составляет десятки тысяч человек. Для сравнения: не имеющие отношения к миграции потери, которые российская наука понесла в результате ухода интеллектуалов в ненаучные виды деятельности внутри страны, реально больше. Скажем, у нас около 200 тысяч человек со степенями кандидатов и докторов наук, которые не занимаются наукой» (Российская интеллектуальная миграция 2010).

Следует, наконец, подчеркнуть, что не следует оценивать интеллектуальную/научную миграцию как явление, которое приносит российскому обществу одни лишь отрицательные последствия. Первоначально смысловое наполнение данного понятия ассоциировалось с потерей некоего ресурса: переезд ученых из одной страны в другую — это нанесение ущерба стране-донору, явная потеря тех выгод, которые она могла получить, если бы интеллектуалы остались на родине и развивали «национальную науку». В последние десятилетия, однако, сформировался новый подход критикующий традиционную идеологию «национальной науки». Ведь научная работа, связанная с производством новых знаний, по самой своей природе дает пользу всем, а не только той стране, где живет ученый. Подчеркивание общемирового значения развития науки опровергает оценку научной миграции как потери национальных ресурсов. При такой точке зрения страна-донор всё равно получает (как и все другие страны), пусть и косвенным образом, выгоды от более рационального использования интеллектуального ресурса выехавших за рубеж ученых.

Библиография

- Агамова Н.С., Аллахвердян А.Г. Динамика утечки умов и становления российской научной диаспоры // Наука. Инновации. Образование. 2006. Вып. 1. (http://www.riep.ru/works/almanach/0001/almanach0001_104-120.pdf).
- Воспроизводство научной элиты в России: роль зарубежных научных фондов (на примере фонда им. А. Гумбольдта). Под ред. Чепуренко А.Ю., Гохберга Л.М. М.: РНИСиНП, 2005.
- Жаренова О.А., Кечил Н.В., Пахомов Е.Ю. Интеллектуальная миграция россиян. Ближнее и дальнее зарубежье. М.: Центр политической информации, 2002.
- Касьяненко В.И. Буржуазная историография о завоевании СССР экономической независимости // Вопросы истории. 1968. № 7.
- Ключ к развитию: подражание природе // Форсайт. 2007. № 3 (3) (http://www.ecsocman.edu.ru/data/396/877/1219/004_03_for.pdf).
- Милов Л.В. Исторические судьбы некоторых форм собственности (к характеристике труда в духовном производстве) // Вопросы истории. 1989. № 3.
- Российская интеллектуальная миграция: мифы и реальность (2010) (<http://mgimo.ru/news/university/document164854.phtml>).
- Серегина И.А. Динамика утечки умов и становления российской научной диаспоры // Вестник РГАЗУ. 2010. № 1 ([http://www.rgazu.ru/db/vestnic/2010\(1\)/economica/003.pdf](http://www.rgazu.ru/db/vestnic/2010(1)/economica/003.pdf))
- «Утечка мозгов» как глобальное явление: причины и последствия (2008) (<http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2008/1653>)
- Balmer B., Godwin M., Gregory J. The Royal Society and the «brain drain»: natural scientists meet social science // Notes and Records of the Royal Society. 2009. Vol. 63 (4). (<http://rsnr.royalsocietypublishing.org/content/early/2009/03/09/rsnr.2008.0053.full.pdf>)

“Brain Drain” in the System of Reproduction of the Human Capital in Modern Russia

Summary

The emigration of scientific research (“brain drain”) is considered to be the essential factor of decrease in the human capital of Post-Soviet Russia. However, the statistics shows, the scales of this phenomenon in 2000s were minor. The Russian scientists who had left abroad for the permanent residence or the contract job, amounted no more than 2% from the total of the Russian scientists having Candidate’s and Doctor’s of sciences degrees. At the same time the relatively new concept of “brain circulation” gains more popularity. The departure of Russia scientists abroad is not only the threat to the development of a domestic science, but simultaneously it is also the chance to give additional stimulus to its development.

Key-words: brain drain, brain circulation, international emigration.

ЗДОРОВЬЕ КАК ДИМЕНСИЯ СТИЛЯ ЖИЗНИ ЖИТЕЛЕЙ ПРОВИНЦИИ

Цель этой статьи: исследование здоровья, как дименсии стиля жизни, и тенденции его изменения. Задачи статьи: раскрыть отношение жителей провинции к состоянию своего здоровья и их поведение, влияющее на здоровье, выяснить оценку доступности медицинских услуг и удовлетворенность их качеством. Актуальность проблемы вытекает из необходимости более глубокого исследования населения провинции (села и маленьких городов), которое по многим параметрам социального развития и стилю жизни отличается от жителей больших городов. Известно большое отставание жителей села от городского населения по параметрам развития в сфере здравоохранения и уровня здоровья. Новизна проведенного исследования заключается в подходе к здоровью, как к дименсии стиля жизни, и анализу его элементов в контексте здоровья и здравоохранения. Главные выводы: забота о своем здоровье, частота мотивации посещения учреждений по охране здоровья, поведение в случае заболевания показывают отношение жителей провинции к своему здоровью и место здоровья в системе их ценностей. В целом, жители провинции стали уделять больше внимания своему здоровью. Забота о своем здоровье непосредственно зависит от пола, уровня образования, уровня жизни и социального статуса жителей провинции. Более о своем здоровье заботятся и считают себя более здоровыми образованные и более обеспеченные люди. Медицинские услуги неодинаково доступны различным социальным группам населения провинции. Эта доступность и, следовательно, возможность сохранить свое здоровье, прямо обусловлена наличием у них финансовых средств. За указанный период (1999–2009/2010 г.) у населения возросла требовательность к качеству медицинских услуг, однако это проявилось также в росте взяток медицинским работникам.

Ключевые слова: стиль жизни, провинция, здоровье.

Введение

Понятие стиля жизни социальных общностей тесно взаимосвязано с более широким понятием образа жизни, однако образ жизни можно определить как совокупность условия (что нередко отрицается) и видов жизнедеятельности, отношения с другими социальными субъектами, ценностных ориентации, потребностей и интересов крупных социальных общностей или общества в целом а стиль жизни, на наш взгляд, включает в себя, прежде всего, внешние формы

жизнедеятельности, манеры поведения, ценностные предпочтения, в нем более рельефно выступают индивидуальные, социально-психологические особенности людей. Стиль жизни чаще всего в контексте потребления и рынка рассматривается в качестве модели потребления, отличительной чертой которого является использование денег и времени. (Černevičiūtė 2008, p. 28). А. Giddens стиль и образ жизни рассматривал в контексте социальной стратификации, классов и неравенства. (Giddens 2005, p. 271–292). Следовательно, у реального стиля жизни всегда есть конкретные носители. Три основных типа стиля жизни (высшего класса, среднего класса и низов) детерминируются экономическими факторами: собственностью, доходами, а также профессией. Свой стиль жизни в современном обществе имеют не только субкультуры, но и организации, домашние хозяйства, даже отдельные индивиды. С бурным ростом средств массовой информации и коммуникации родилось даже определение «цифровой стиль жизни».

Дименсии стиля жизни (под ними мы понимаем не только совокупность количественных но и качественных измерении этого явления) вытекают из его определения. Это формы быта, организация свободного времени, ценностные ориентации, потребление материальных и духовных ценностей, интересы, взгляды, вкусы и т. п. Важной дименсией стиля жизни является здоровье, которое следует понимать не только как состояние индивида или социальной группы, но также и как отношение членов социума к ней, как определенный тип деятельности по его укреплению или разрушению. Стиль жизни — явление историческое, поэтому целесообразно как его в целом так и его дименсии рассматривать в динамике.

Свой стиль жизни имеют жители села (провинции), хотя внутри его также вырисовываются разные стили жизни. Это относится и к здоровью. Данные исследований свидетельствуют о том, что показатели здоровья сельского населения значительно уступают городскому населению. (Kalėdienė 2010, p. 15–33). На здоровье жителей сказываются такие негативные факторы, как безработица, низкие доходы, ограниченная покупательная способность, и другие. (Nacionalinė 2005). Эта проблема привлекает внимание ряда ученых. R. Kalėdienė, J. Petrauskienė ir S. Starkuvienė исследуют здоровье жителей Литвы в целом и разных социальных групп, в том числе сельских жителей, в динамике. Акцент ставится на социальные факторы, определяющие неравномерность в сфере здоровья. Состояние в этой сфере в целом

за 20 лет после восстановления независимости обобщает Г. Černiauskas ir D. Jankauskienė (Černiauskas 2010, p. 4–9). Влияние экономического неравенства на здоровье людей раскрыли Buivydas R. и Černiauskas G. (Buivydas 2011, p. 1–3). В работах, посвященных исследованию образа и стиля жизни жителей Литвы в целом, жители села часто выделяются как особая группа, однако проблема здоровья людей затрагивается только в некоторых из них. (Grabauskas 2009, p. 13). Представляют интерес социологические исследования, в которых затронуты проблемы здоровья и права жителей Литвы на медицинское обеспечение. Среди них можно отметить исследования А. Dobryninas и V. Gaidys (Dobryninas 2009, p. 319–353).

Метод исследования: интервью с применением стандартизированных анкет. Методом стратифицированного случайного отбора в 1999, 2004 и 2009–2010 г. было опрошено более 3800 совершеннолетних жителей Каунасского района Литвы, пропорционально их демографической и социальной структуре (по возрасту, образованию, типу места жительства, характеру труда, социальному и семейному положению). В контексте здоровья населения исследовались такие элементы стиля жизни, как быт, материальные условия жизни, свободное время, духовное потребление, некоторые ценности. Сравнение данных, полученных в 1999 г. и в 2009–2010 г., предоставило возможность раскрыть некоторые тенденции количественного и качественного развития стиля жизни, определенные как социальными, так и психологическими факторами.

Исследования стиля жизни жителей провинции было проведено группой исследователей университета Александра Стулгинского (г. Каунас), университета наук здоровья Литвы и других институции по заказам Бюро здоровья общества самоуправления Каунасского района Литвы.

I. Состояние здоровья и отношение к своему здоровью жителей провинции Литвы

Субъективное представление респондентов о состоянии своего здоровья позволяет представить ситуацию в этой сфере в целом. В 2009–2010 г. 38% жителей Каунасского района считали себя здоровыми, 39% такими себя не считали. 23% респондентов не могли оценить состояния своего здоровья. Данные исследования 1999 г. и 2009–2010 г. отличались незначительно. В первом случае здоровыми себя

считали 36%, такими себя не считали 33%, но в 1999 г. оценить состояния своего здоровья не могло более 30% опрошенных. Снижение доли неспособных оценить состояния своего здоровья позволяет предполагать, что за десять лет жители района больше узнали о своем организме и стали сильнее заботиться о здоровье. По состоянию здоровья различия между женщинами и мужчинами незначительные, но состояние здоровья у женщин несколько хуже. Не имеющих представления о состоянии своего здоровья меньше среди людей молодого возраста. Более здоровыми себя считают физически более активные респонденты. Среди социальных групп наиболее здоровыми являются предприниматели, а наименее здоровыми – пенсионеры. От типа места жительства состояние здоровья людей зависит мало. Почти такие же результаты были получены и в 1999 г.

Состояние здоровья жителей провинции прямо зависит от уровня их доходов. Если среди тех, чьи доходы позволяют полностью удовлетворить все потребности, на 10 здоровых приходилось 4 считающие себя нездоровыми, то среди имеющих доходы лишь для удовлетворения самых необходимых потребностей, таких было чуть больше считающих себя не вполне здоровыми. Среди тех, доходы которых не позволяют удовлетворить даже самые необходимые потребности, нездоровых было больше, чем здоровых. Среди жителей с доходами за чертой бедности, которых с трудом хватает лишь на пропитание, доля здоровых была в два раза ниже нездоровых а среди постоянно голодающих на одного здорового приходилось три не считающих себя такими.

Состояние здоровья людей в большой степени зависит от того, насколько люди заботятся о нем сами. часто о своем здоровье задумывались и на эту тему беседовали со своими близкими 33% опрошенных (в 1999 г. 29%). Только настигнутые болезнью это делали 55% респондентов (в 1999 г. 52%), а 12% этого не делали никогда (в 1999 г. 19%). Таким образом, тех, которые не задумываются о состоянии своего здоровья с 1999 г. по 2009–2010 г. стало меньше, а обращающих внимание на свое здоровье, больше. Это характерно как для мужчин, так и для женщин, что, несомненно, свидетельствует об определенном повышении охраны здоровья жителей провинции. В 2009–2010 г., также как и в 1999 г., чаще о своем здоровье задумывались люди старшего возраста, а также жители с более высоким уровнем образования. Реже остальных это делали люди с наиболее низким образовательным уровнем (незаконченным средним). Однако и среди этой

группы в этом отношении произошли значительные сдвиги. Если в 1999 г. часто о своем здоровье задумывались 33% респондентов с низким образованием, то в 2009–2010 г. уже 60 %.

Важным показателем внимания к своему здоровью является частота посещения врачей с целью профилактики. Исследование 2009–2010 г. показало, что в течение последних пяти лет 42% респондентов так поступали неоднократно, 36% профилактическое обследование или беседу с врачом прошли один раз, а 22% не делали этого вообще. В 1999 г. картина была иной: многократно врачей посещало 32%, один раз 25 %, ни разу этого не делали 42% респондентов.

Женщины в целях профилактики врачей посещали чаще, чем мужчины. Еще более существенные различия в этом отношении выявлены у людей с различным уровнем образования. Если из числа респондентов с высшим образованием врачей неоднократно посещали 50,7%, то из числа имеющих среднее образование так поступали 36,7%, а из числа имеющих незаконченное среднее образование 33,7%. Ни разу этого не делали 16,7% имеющих высшее образование и каждый четвертый из остальных респондентов.

Забота о своем здоровье зависит также от уровня доходов людей. Если большинство (58,3%) респондентов с более высокими доходами с этой целью врачей посещали неоднократно, а ни разу не делали этого 16,7%, то среди тех, кто являлся за чертой бедности, соответственно 28,8% и 35,6%. Многократно врачей посещали 54,8% деловых людей, 48,1% служащих, 47,0% пенсионеров, 33,6% наемных работников, 30,8% фермеров, 29,0% безработных. Посещаемость врачей в целях профилактики определяется также местом жительства респондентов. Чаще всего врачей посещали жители более крупных населенных местностей, реже — жители деревень, наиболее редко — жители хуторов. Видимо, это связано как с наличием свободного времени, так и с неодинаковой доступностью медицинских услуг.

Однако, поведение жителей провинции в случае болезни не свидетельствует о большой заботе о своем здоровье. В 2009–2010 г. только 15% из них в этом случае сразу обращались к врачу, 67% ждали, что недомогание пройдет само собой, а 18% занимались самолечением. Такое поведение было характерно и в 1999 г. Чаще в таком случае к врачам обращались женщины, люди молодого возраста (18–35 лет), деловые люди. Однако каждый пятый деловой человек и пенсионер, каждый четвертый безработный и занятый в домашнем хозяйстве, и почти каждый третий фермер занимались самолечением.

II. Оценка доступности медицинских учреждений и качества услуг

О том, что попасть на прием к врачу не было сложно, в 2009–2010 г. указали 67% респондентов. 33% считали, что такие сложности имеются. В 1999 г. считавших, что трудностей для визита к врачу нет, было 59%. В 2009–2010 г. на то, что попасть к врачу трудно, указало несколько больше мужчин, а также респондентов в группах людей с незаконченным высшим образованием, жителей хуторов, людей старше 60 лет, а также менее обеспеченных респондентов. Легче посетить врача было также тем, доходы которых были выше.

Внимание к состоянию своего здоровья проявляется также требовательностью населения к качеству медицинских услуг. Услугами врачей и качеством лечения в больницах в 2009–2010 г. было удовлетворено 23% респондентов, удовлетворенные отчасти составляли 53% а 15% были недовольны качеством предоставленных услуг (остальные такими услугами не пользовались). Больших различий по удовлетворенности уровнем медицинских услуг среди возрастных групп респондентов, а также мужчин и женщин нет. Удовлетворенность медицинскими услугами находится в зависимости от образовательного уровня респондентов. Услугами более всего довольны люди с высшим образованием, менее всего – респонденты с незаконченным средним. Однако эти различия незначительные.

Больше остальных медицинскими услугами были довольны деловые люди (32% респондентов этой группы), а также респонденты, уровень доходов которых позволяет удовлетворить все их потребности (44%). Менее всего – фермеры (30,8%), безработные (26,8%), а также люди, доходы которых не позволяют удовлетворить даже самые необходимые потребности (14,4% всех опрошенных), а среди людей, которым постоянно приходится голодать, не оказалось ни одного довольного медицинскими услугами.

Деятельностью врачей довольны 38% респондентов, частично довольны 53%, недовольны 9%. В 1999 г. удовлетворенных врачами было меньше. Люди с высшим образованием этими услугами были довольны значительно в большей степени, чем остальные.

В целях получить более качественные медицинские услуги, часто практикуется незаконная оплата медицинскому персоналу (взятки). Исследование 2009–2010 г. показало, что так поступало 42% респондентов, 14% на этот вопрос не ответили, а 44% так не поступали. В 1999 г. незаконно платило меньше – 31%, не платило 49%, на этот

вопрос не ответило 16% респондентов. В 2009–2010 г. незаконно чаще других платили люди с высшим образованием (46%), а реже всех люди с незаконченным средним образованием (30,3%). Чаще других платили люди от 35 до 60 лет (46,2% в этой группе опрошенных), реже люди старше 60 лет (40,9% от общего числа респондентов), еще реже — респонденты возрастной группы 18–35 летних (30,2%). Чаще других незаконное вознаграждение медикам давали деловые люди, реже всех фермеры, безработные и занятые в домашнем хозяйстве. Однако незаконная оплата медикам не приносит желаемого результата. Если 44,9% из тех, кто не платил медицинским работникам, считали, что врачи были к ним внимательны и отзывчивы, то среди плативших таких было 36%.

Выводы

Исследование раскрыло отношение жителей провинции к своему здоровью и место здоровья в системе их ценностей. Жители провинции в целом стали уделять больше внимания своему здоровью. О том свидетельствует частота мотивации посещения учреждений по охране здоровья и поведение респондентов в случае заболевания. Люди, особенно более состоятельные, пожилые а также женщины, стали чаще задумываться о своем здоровье и чаще посещать врачей с целью профилактики, что свидетельствует о повышении уровня их медицинской культуры. Забота о своем здоровье непосредственно зависит от образовательного уровня, уровня жизни и социального статуса жителей провинции. Более о своем здоровье заботятся и считают себя более здоровыми образованные и более обеспеченные люди. Состояние здоровья у женщин несколько хуже, однако возможно, что они более критичны по отношению к своему здоровью, нежели мужчины.

Медицинские услуги в течении 10 лет в провинции в целом стали более доступными. Тем не менее, 1/4 респондентов в 2009–2010 г. указали на сложности попасть на прием к врачу. Однако эти услуги неодинаково доступны различным социальным группам населения провинции. Их доступность прямо обусловлена наличием финансовых средств, следовательно, возможность сохранить свое здоровье, социально обусловлена. За указанный период у населения провинции возросла требовательность к качеству медицинских услуг. Это могло быть обусловлено повышением их образовательного уровня,

роста доходов и изменением места здоровья в системе их ценностных ориентации. В то же время, предположительно из за вышеуказанных причин, отмечен рост незаконных выплат (взятки) медицинским работникам.

Библиография

- Buivydas, R., Černiauskas, G. (2011) "Ar ekonominė nelygė turi įtakos sveikatos ar kitiems socialiniams-ekonominiams šalies rodikliams?" *Sveikatos ekonomikos centro (SEC) apžvalga*. Kovas Nr. 4: 1–3.
- Černevičiūtė, J. (2008) "Gyvenimo stiliaus stratifikacija, naratyvai ir sukonstruoti tapatumai". *Filosofija. Sociologija. T. 19. Nr. 1: 26–34*.
- Černiauskas, G., Jankauskienė, D. (2010) "Antrasis sveikatos reformų dešimtmėtis" *Sveikatos politika ir valdymas*. Mokslo darbai. 1 (2): p. 4–9.
- Dobryninas, A., Gaidys, V. (2009) "Sociologiniai žmogaus teisių monitoringo aspektai". *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius, p. 319–353.
- Giddens, A. (2005) *Sociologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Grabauskas, V., Klumbienė, J., Petkevičienė, J., Šakalytė, E., Kriaučiušienė, V., Veryga, A., Prattala, R. (2009). *Suaugusių Lietuvos žmonių gyvenamosios tyrimas, 2008*. Kaunas.
- Kalėdienė, R. (2010) "Lietuvos gyventojų sveikatos raida". *Sveikatos politika ir valdymas*. Mokslo darbai 1 (2): 15–33.
- Kalėdienė, R., Starkuvienė, S., Petrauskienė, J. "Social dimensions of mortality from external causes in Lithuania: does education and place of residence matter?" *Soz Praventiv Med 2006: 51: 232–239*.
- Nacionalinės sveikatos tarybos veiklos 2004-01-01 – 2004-13-31 ataskaita. Vilnius: <http://www.3.lrs.lt/docs/LSROWVVU3N.DOC> (2011-09-21).

Health Like Life-Style Dimension of the Population in the Province

Summary

The article examined how it was health situation in Kaunas district, in Lithuania like life style dimension and what has changed since the 1999–2009/2010. It was revealed the health status of different social groups, attitude to their health, medical services, the availability and quality of assessment, gender, education, income and other factors influence their health and behavior related with it. During 10 years local population of the province, especially in the higher income and education, and women, began take care on health. Grown insistence of medical service quality. However, these services are equally accessible to all population groups. It depends on the personal income rate.

Key-words: lifestyle, provinces, health.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Anna BEŠTEŅA

Bac. sc. soc., Daugavpils
Universitātes Ekonomikas
katedras maģistrante,
Daugavpils Universitātes Sociālo
zinātņu fakultātes pārvaldes
sekretāre
anna.bestena@du.lv

Vera BORONENKO

Dr. oec., Daugavpils
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Sociālo pētījuma
institūta vadošā pētniece
veraboronenko@inbox.lv

Kamil FILIPEK

Dr. soc., John Paul II Catholic
University of Lublin,
Department of Social
Microstructures and
Contemporary Sociological
Theories Institute of Sociology
kfilipek@kul.lublin.pl

Lilija GORBACEVIČA

Dr. phil. Daugavpils
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Socioloģijas katedras
vadītāja
lilija.gorbacevica@du.lv,
sk@du.lv

Inese GRUMOLTE

Mg. sc. pol. Latvijas
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Politikas zinātnes
nodaļas doktorante
grumolte.inese@gmail.com

Andrejs IVANOVŠ

Mg. sc. soc., socioloģijas
doktorants, Rīgas Stradiņa
Universitāte
andrejs.ivanovs@rsu.lv

Jeļena LONSKA

Mag. sc. soc., Daugavpils
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Ekonomikas katedras
doktorante, Rēzeknes
Augstskolas Kredītu
piešķiršanas komisijas
priekšsēdētāja, grāmatvede-
speciāliste
Jelena.Lonska@ru.lv

Vladimirs MEŅŠIKOVŠ

Dr. sc. soc., prof., Daugavpils
Universitāte, Sociālo zinātņu
fakultātes dekāns
Vladimirs.mensikovs@du.lv

Agnieszka MOZYRO

Master, PhD student, The John
Paul II Catholic University of
Lublin, Institute of Sociology,
Department of Social
Microstructures and Modern
Sociological Theories, Assistant,
academic teacher in Department
of Social Microstructures and
Modern Sociological Theories;
Pope John Paul II State School
of Higher Vocational Education
in Biala Podlaska, Institute of
Sociology, Assistant, academic
teacher in Institute of Sociology
mozyro.agnieszka@hotmail.com

Karīna OBORUNE

Mg. iur, Mg. oec., Mg. pol. sc.
Pretendente doktorantūras
studijām
Oborune.Karina@gmail.com

Žaneta OZOLIŅA

Dr. Paed., prof., Latvijas
Universitāte, Sociālo zinātņu
fakultāte, Politikas zinātnes
nodaļa
Zaneta.Ozolina@lu.lv

Līga PAULA

Mg. sc. soc., LU SZF
doktorante, LLU SZF
Socioloģijas katedras lektore
Liga.Paula@llu.lv

Sławomir PARTYCKI

Prof., John Paul II Catholic
University of Lublin,
Department of Social
Microstructures and
Contemporary Sociological
Theories Institute of Sociology
spartyck@kul.lublin.pl

Romualdas POVILAITIS

PhD, assoc. prof., University
Aleksandras Stulginskis of
Kaunas, Institute of Country
Culture, Departament of
Culturology and Philosophy
povilaitis46@yahoo.com

Ieva SALMANE-KUĻIKOVSKA

MBA, socioloģijas doktorante,
Rīgas Stradiņa Universitāte
ieva.salmanekulikovska@gmail.com

Anželika SMAGINA

Mg. sc. soc., Rīgas Starptautiskā
ekonomikas un biznesa
administrācijas augstskola
Anzelika.Smagina@riseba.lv

Daiva SESKAUSKAITE

PhD, Vilnius University Kaunas
Faculty of Humanities
Department of Philology
daiva@saergeliai.org

Daina VASIĻEVSKA

Mg. phil., PhD studente,
Latvijas biznesa koledža,
direktore
daina.vasilevska@gmail.com

Olga VOLKOVA

Mg. oec., Daugavpils
Universitātes Sociālo pētījumu
institūta vecākā statistiķe
olga.volkova@du.lv

Александр БОБР

PhD, Белорусский
государственный университет,
заместитель декана факультета
философии и социальных наук
amb58@inbox.ru

Виктор КИРИЕНКО

Dr. soc. sc., профессор,
Гомельский государственный
технический университет
имени П.О. Сухого, проректор
по учебной и воспитательной
работе, профессор кафедры
философии и социологии
kirienko@gstu.by

Милана КОЛЕСНИЧЕНКО

PhD, doc., Пермский национальный исследовательский политехнический университет, гуманитарный факультет, кафедра социологии и политологии, доцент
milana72000@mail.ru

Александр КУРОЧКИН

Ph. d. soc., Санкт-Петербургский государственный Университет, факультет политических наук, младший профессор, заместитель декана
alexkur@bk.ru

Юрий ЛАТОВ

Dr. soc. sc., PhD, Академия управления МВД России, Ведущий научный сотрудник Научного центра Академии
latov@mail.ru

Наталья ЛАТОВА

PhD, научный сотрудник Института социологии РАН
myshona@rambler.ru

Владимир НОВИКОВ

PhD, Белорусский государственный университет, факультет философии и социальных наук, кафедра философии и методологии науки, доцент
amb58@inbox.ru

Tehniskā redaktore: **Olga Volkova**

Maketētāja: **Marina Stočka**

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Parakstīts iespiešanai 12.09.2012. Pasūtījuma Nr. 34.
Iespiests DU Akadēmiskajā apgādā «Saule» —
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5400, Latvija.